

ענף הלכה

הלכה כסדרה בצה"ל

הלכות מזוזה

יוצא לאור ע"י

ענף הלכה ברבנות הצבאית

שבט תשע"ב

המשתתפים בכתיבת ספר זה:

כתיבה:

הרב דב ברקוביץ, סרן

הרב אלכסנדר זאב רונס, סרן

הרב חנניה שפרן, סרן
כתיבת פרק א והנספח לספר

מערכת:

הרב אייל משה קרים, אל"מ, עורך.

רמ"ח הרבנות

הרב מנחם פרל, רס"ן
רמ"ד הלכה

הרב חגי ולוסקי, סא"ל
רע"ן הלכה

הרב יצחק ריבלין, סרן

הרב אלעד כהן, סרן

ר' איתמר אבישי

הרב יצחק יעב"ץ, סרן

ר' אפרים שוורץ

ר' אביאל בלאיש

ר' יעקב אלקייס

ר' חגי כהן

עימוד: צוריאל גביזון 052-4435256

מכתב ברכה

זכות השירות בצבא ההגנה לישראל, כרוכה במערכת שלמה של חיים, מלאה באתגרים ומזמנת התמודדות עם משימות מורכבות. גם מצוות שבחיים האזרחיים מוכרות לכל יהודי ומקוימות באופן תדיר, מזמינות התמודדות חדשה במעבר לחיי הצבא ולאורך השירות כולו.

מצות מזוזה מצוה גדולה, שהיא יחוד השם של הקדוש ברוך הוא ואהבתו ועבודתו, כפי שמגדיר אותה הרמב"ם, וכל הזהיר בה יאריכו ימיו וימי בניו, כפי שכותב הטור על פי הפסוק: "וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך, למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם". ומוסיף הטור וכותב שהבית נשמר על ידה, שלא כדרכו של מלך שעבדיו שומרים עליו, הקדוש ברוך הוא שומר על עמו ישראל המקיימים את מצות המזוזה, שעל ידה מפרסם עם ישראל את שם ה' על פתחיו מבחוץ בגלוי ובגאון.

בחיי הצבא ישנן שאלות ייחודיות שיש לתת עליהן את הדעת, היכן וכיצד יש לקבוע את המזוזה כדינה. ספר זה שחובר בבית המדרש להלכות צבא של הרבנות הצבאית, נועד לתת מענה ברור לרב הצבאי, למפקד ולחייל, המבקשים לקדש את שם ה' על עמו ישראל.

יהי רצון שזכות קיום מצות מזוזה בפתחי מתקני צה"ל, תזכה אתכם חיילים יקרים ואת עם ישראל כולו, בשמירתו של הקדוש ברוך הוא עלינו בארץ ישראל, ותצליחו במשימתכם הקדושה להגן על קיומנו כאן בארצנו.

הרב רפי פרץ, תא"ל

הרב הראשי לצה"ל

הקדמה

נאמר בגמרא (מנחות מג ע"ב): "רבי אליעזר בן יעקב אומר: כל שיש לו תפילין בראשו ותפילין בזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו, מוחזק הוא שלא יחטא, שנאמר: והחוט המשולש לא במהרה יינתק", ומבאר הטור (י"ד סי' רפה): "מפני שיש במזוזה ייחודו של הקב"ה, ותמיד בבואו ובצאתו יזכור ייחודו של הקב"ה ויתן יראתו על פניו לבלתי יחטא".

תכונת שמירת חיי הרוח שיש בה במצוה קדושה זו, מובילה אף לשמירת חיי הגוף של המקיימה כראוי, וכך מצינו בגמרא (מנחות לג ע"ב): "אמר רבא: מצוה להניחה בטפח הסמוך לרה"ר. מאי טעמא כו'? רב חנינא מסורא אומר: כי היכי דתינטריה (רש"י: שתשמרנו מן המזיקין), אמר רבי חנינא: בוא וראה שלא כמידת הקב"ה מידת בשר ודם, מידת בשר ודם – מלך יושב מבפנים ועם משמרין אותו מבחוץ, מידת הקב"ה אינו כן, עבדיו יושבין מבפנים והוא משמרן מבחוץ, שנאמר: ה' שומרך ה' צילך על יד ימינך". וכן נאמר בתיקוני זוהר (עשיראה כה, א): "ודא רזא דמזוזה – דאיתמר בה וכתבתם על מזוזות ביתך", מזוזת כתיב – 'זז מות'".

אכן, ידועים דברי הרמב"ם (הלכות תפילין ומזוזה פרק ה, הלכה ד) היוצא בחריפות רבה נגד הרואים במזוזה קמיע להגנה, ואף מוסיפים לכתוב שמות מלאכים בתוכה, אלו דבריו: "שאלו הטפשים לא די להם שביטלו המצוה (בשנותם את נוסח כתיבת המזוזה), אלא שעשו מצוה גדולה שהיא ייחוד השם של הקב"ה ואהבתו ועבודתו, כאילו הוא קמיע של הנאת עצמן כמו שעלה על לבם הסכל, שזהו דבר המהנה בהבלי העולם".

אולם כבר באר ה"כסף משנה": "דאיך הכי נמי, שהמזוזה שומרת הבית כשהיא כתובה כתקנה, לא המלאכים הכתובים בה מבפנים, וגם אין הכוונה בעשייתה לשמור הבית, אלא צריך שיכווין לקיים מצוות הקב"ה, וממילא נמשך שתשמר הבית". כלומר, כמובן יש בה במצוה זו תכונה של הגנה מן המזיקין, וכמפורש בדברי חז"ל המובאים לעיל, אולם חלילה אין לגמד את כל תכונת הקודש שבמצוות ה' לרמה הנמוכה

שכביכול באו לשמש לצרכיו הנמוכים של האדם, ועל כן יש לקיימם מתוך כוונה עליונה של עבודת ה', ועבודה זו משפעת שלימות בכל רבדי החיים, וממילא אף בצדדיהם הנמוכים שבתחומי העולם הזה.

ואכן המזוזה, מעבר להיותה מצוה מן התורה, מהווה במשך כל הדורות סמל לבית היהודי. דורות על גבי דורות, בעיתות רווחה, ולהבדיל בעיתות מצוקה ומשבר, מסרו יהודים את נפשם לקיום מצווה זו. עד ימינו אנו, גם יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות בקפידה, קובעים מזוזה בפתח ביתם.

השפעתה של מצוה חביבה זו לשמירת חיי הרוח וחיי החומר, נחוצה היא במיוחד במחנה צבא ישראל, שכן, מחד, מצוה מיוחדת היא להקפיד על שמירת טהרת הרוח במחנה, וכפי שלימדנו תורה: "כי ה' אלוקיך מתהלך בקרב מחנך להצילך ולתת אויביך לפניך והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר". ומאידך, בשל אופי פעילותו של מחנה הצבא המצוי תדיר במצבי סכנה שונים, נצרכת בו שמירה יתירה על שלמות גופם וחייהם של חיילי צה"ל.

נדרשנו בספר זה לשאלות שונות כגדרי חיוב מזוזה בבסיסי צה"ל, קביעת מזוזה ברק"מ, בכלי שייט ובמתקנים ניידים, קביעת מזוזה במגורי נכרים, ועוד, נושאים המצריכים ברור הלכתי מעמיק עם היכרות מקיפה של הווי החיים הצבאי, ואשר רבים מהם לא נידונו בפירוש בספרי הפוסקים.

יהי רצון שבזכות חיילי צה"ל המקיימים בגבורה את מצות 'הצללת ישראל מיד צר', ובזכות ההקפדה על מצוות התורה בכלל ועל מצות המזוזה בפרט, נזכה לשמירה מעולה מאת "שומר ישראל" שהרי "אם ה' לא ישמור עיר שוא שקד שומר", ויתקיים בנו מתן שכרה של מצות המזוזה: "למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה".

הרב אייל קרים, אל"מ

רמ"ח הרבנות

פתח דבר

המציאות הצבאית מפגישה את החייל ואת הרב הצבאי במצבים ייחודיים ובשאלות הלכתיות, אשר כמעט ואין נתקלים בהם בחיים מחוץ לצבא.

המזוזה, מעבר להיותה מצווה מן התורה, מהווה במשך כל הדורות סמל לבית יהודי. דורות על גבי דורות, בעיתות רווחה ולהבדיל בעיתות מצוקה ומשבר, מסרו יהודים את נפשם לקיום מצווה זו. עד ימינו אנו, גם יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות בקפידה, קובעים מזוזה בפתח ביתם.

מלבד היות המזוזה מצוה מן התורה ככל המצוות, בקיומה כראוי, זוכים אנו לסגולת שמירה מיוחדת.

מן המובן הוא כי במציאות הצבאית, זקוקים אנשי הצבא, ובפרט אלו המצויים בפעילות מבצעית, לשמירה מרובה.

אולם מאידך, עלינו לברר האם יש חובה הלכתית של קביעת מזוזה בצבא, ואם כן, על מי חלה החובה – על החייל הפרטי, על הממונים, ומי הם הממונים.

בספר זה נדרשנו לשאלות שונות – חיוב המזוזה בבסיסי צה"ל, קביעת מזוזה במקומות ומתקנים נייחים, קביעת מזוזה לשמירה גרידא, ברכת המזוזה, ועוד.

ייחודו של הספר הינו מבחינת יישום ההלכה מתוך שיקול דעת ודימוי מילתא למילתא, במצבים המורכבים עמם נפגש החייל, אשר רבות מהן לא נידונו בפירוש בספרי הפוסקים, בהתחשב בנסיבות החריגות שבשירות הצבאי בחירום ובשגרה – הניכרים רק ליודע ומכיר את המערכת הצבאית ואת שיגרת חיי החיילים המשרתים בה.

ברצוננו להודות לאכסניה של תורה, בית המדרש להלכה של הרבנות הצבאית, לרמ"ח הרבנות הצבאית אל"ם הרב איל קרים, לראש ענף ההלכה סא"ל הרב חגי ולוסקי ולרמ"ד הלכה רס"ן הרב מנחם פרל.

בהזדמנות זו ברצוננו לאחל הצלחה וברכה לרב הראשי לצה"ל תא"ל הרב רפי פרץ שליט"א, שיזכה להוביל ולקדם את הרבנות הצבאית לימים בהם "לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה".

בתקווה שלא תצא תקלה תחת ידינו ושדברנו ימצאו חן בעיני אלוקים ואדם ויהיו לתועלת למבקשים דבר ה' – זו הלכה.

יהי רצון שיקויים בנו ובכל חיילי צה"ל הפסוק: "וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך, למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם..."

סרן הרב אלכסנדר זאב רונס,

סרן הרב דב ברקוביץ,

סרן הרב חנניה שפרן

תוכן עניינים

13 תקציר הלכות מזוזה

18 מצות מזוזה

- חיוב מזוזה במתקני צה"ל
- תעדוף רכישת מזוזות על פני תפילין
- חיוב נשים במזוזה
- קביעת מזוזה במבנה שמתגורר בו נכרי
- לינה במבנה ללא מזוזה
- קביעת מזוזה לשם שמירה

36 מיקום המזוזה

- מיקום המזוזה כשלא ניתן לקבעה בחלל הפתח
- קביעת מזוזה בפתח בין שני חדרים

41 קביעת המזוזה

- עטיפת מזוזה בניילון ובלמינציה
- מדבקה החוצצת בגב המזוזה
- חובת בדיקת המזוזה קודם קביעתה
- זווית קביעת המזוזה
- אופן חיבור המזוזה לפתח
- קביעת מזוזה במקום שקיים חשש סביר שתיפגם
- מזוזה המחוברת בחלקה העליון בלבד

50 שמירת המזוזה ואחזקתה

- תדירות בדיקת המזוזה
- בדיקת מזוזות לאחר אסון
- העברת מזוזה או בית מזוזה
- הסרת מזוזה ממבנה שנעזב
- חיוב מחודש במזוזה על משקוף שפורק עמה ולאחר זמן הושב כך למקומו
- ברכה על החזרת מזוזה למקומה לאחר שהורדה או נפלה
- חיוב ברכה בהחלפת מזוזה
- מזוזה שנגללה הפוך
- מזוזה שהונחה הפוך
- תענית על מזוזה שנפלה

66 קביעת מזוזה במבנים שונים

- חדר שינה
- חדר אוכל ומטבח
- מחסן וחדר קירור
- בית כנסת
- כלא צבאי
- משרד, כיתה וחמ"ל
- חדר כוירים
- מסדרון
- מעלית
- חדר כושר

- מועדון

- מבנה כלביית 'עוקץ'

81 **מזוזה במתקנים שונים**

- ש"ג, עמדת שמירה, מגדל שמירה ופילבוקס

- האנגר ופריקסט

- חיוב מזוזה בפרגולה

- מבנה יביל

- ספינה וצוללת

- חיוב מזוזה באוהל

- בריכת שחייה

96 **פתחים שונים**

- פתח ליציאה בלבד או יציאת חירום

- פתח מבוטל

- פתח המשמש להכנסת ציוד

- פתח שהמשקוף אינו עובר מעל המזוזות

- מבנה נטוש

103 **מזוזה במבנים פרטיים**

- אכסניה המושכרת לצה"ל

- בית התפוס ע"י צה"ל

מצוות מזוזה בצבא 105

- מבוא
- פרק א - הגדרת הבעלות על ממון הצבא
- פרק ב - חיוב מצוות על הציבור
- פרק ג - חובת הצבא בקביעת מזוזה במבניו השונים
- פרק ד - חובת החיילים במזוזה כדיירים המשתמשים במבנה
- מסקנה

תקציר הלכות מזוזה

חובת המזוזה

- א. כל פתח הפתוח לחדר מגורים, או מוביל אליו, חייב במזוזה. לפיכך, אף פתח בנין, ופתחי המסדרונות המובילים אל חדרי המגורים, חייבים במזוזה¹, יתר על כן, אפילו שער הבסיס חייב במזוזה מטעם זה².
- ב. דיני חיוב מזוזה במבנים שונים שאינם משמשים לאכילה או שינה, יפורטו בחלק התשובות³.
- ג. אין לקבוע מזוזה אלא בפתח שיש לו 'צורת הפתח', כלומר, מזוזות משני צדדיו ומשקוף על גביהם⁴, אולם גם פתח שנוצר במבנה, בלא שבנו לו מסגרת ייחודית של מזוזות ומשקוף, חייב במזוזה.
- ד. יש הנוקטים שפתח בלא דלת, פטור ממזוזה. ולמעשה במקרה זה, יקבענה בלא ברכה⁵.
- ה. פתח ללא 'צורת פתח' הניכרת, ובצידו הימני נמשך הכותל מהחוץ פנימה, פטור ממזוזה, לפי שמזוזת הפתח הימנית אינה ניכרת. לעומת זאת, אם מזוזת הפתח הימנית ניכרת, ורק בצידו השמאלי

1 שו"ע יו"ד רפו, ז; רמ"א יו"ד רפז, ב.

2 כדין שער החצר, ראה שו"ע יו"ד רפו, א.

3 ראה סימן כו והלאה.

4 שו"ע יו"ד רפז, א.

5 שו"ע יו"ד רפו, טו. ש"ך ס"ק כה.

נמשך הכותל מהחוץ פנימה, יש לקבוע מזוזה בלא ברכה⁶.

ו. חדר בעל שלושה כתלים, הפתוח לכל רוחב הדופן הרביעית, חייב במזוזה, לפי שהכתלים שמימינו ומשמאלו נחשבים למזוזות, למרות שאין צורת הפתח ניכרת⁷.

ז. פתח רחב שבאמצעו הוצב עמוד לנוי, או לחיזוק התקרה, ואין מטרתו לחלק את הפתח לשני פתחים, נחשב כפתח אחד וחייב במזוזה אחת. אולם אם יש דלתות לפתח, כך שהעמוד מחלקו לשתי דלתות נפרדות, או אם מטרת העמוד להגדיר שימושים נפרדים לשני חלקי הפתח, כגון כניסה מצד אחד ויציאה מצד שני, חייב בשתי מזוזות⁸.

ח. הלכות אלו, של גדרי הבתים והפתחים החייבים במזוזה, הינן מורכבות ביותר, ועל כן בכל ספק יש להיוועץ במורה הוראה.

מיקום המזוזה

ט. מקום קביעת המזוזה הוא בצידו הימני של הנכנס, בתוך חלל הפתח, בטפח הסמוך לחוץ⁹. בדיעבד, כשלא ניתן לקובעה בתוך חלל הפתח וקבעה על צידי מזוזת הפתח מבחוץ או מבפנים, יצא¹⁰.

י. יש לקבוע את המזוזה בתחילת השליש העליון של הפתח, ואם הגביהה יותר, יצא, ובלבד שתהא במרחק של עד טפח (8 ס"מ) מהמשקוף¹¹. קבעה תחת לשליש העליון, ואפילו רק חלק ממנה אינו

6 ט"ז רפז ס"ק א; ש"ך שם ס"ק א; בא"ח שנה שניה, פרשת כי תבא, סעיף יב.

7 ט"ז שם; בא"ח שם סעיף יג.

8 שו"ע יו"ד רפו, כא.

9 שו"ע יו"ד רפט, ב.

10 ש"ך שם ס"ק ג.

11 שו"ע שם.

במקומו, יחזור ויקבענה במקומה בברכה¹². קבעה בטפח הסמוך למשקוף, יחזור ויקבענה במקומה בלא שיברך שנית¹³.

יא. היה הפתח גבוה מאוד עד שאם יקבענה בשלישו העליון, לא יראה אותה, יקבענה כנגד כתפיו¹⁴.

קביעת המזוזה

יב. יש לוודא שהמזוזה גלולה מ'אחד' כלפי 'שמע', כך שבשעה שיפתח תראה המילה 'שמע' תחילה¹⁵.

יג. טוב לעטוף את המזוזה בניילון, בכדי לשומרה מפני לחות וכדומה.

יד. ראוי להניח את המזוזה באופן שהשם 'שדי', הכתוב בצידה החיצוני של המזוזה, יפנה לחלל הפתח ולא לכיוון הקיר¹⁶.

טו. יש לקבוע את המזוזה היטב בברגים, במסמרים¹⁷ או בהדבקה חזקה¹⁸.

טז. בצה"ל נכון לקבוע את המזוזות בצורה אנכית¹⁹.

ברכת המצווה

יז. קודם שיקבע את המזוזה בפתח שחובתו במזוזה ברורה מן הדין,

12 ילקו"י, שובע שמחות, חלק א, עמוד תר סעיף עג.

13 ילקו"י, שובע שמחות, חלק א, עמוד תרד סעיף עה.

14 ט"ז שם, ס"ק ג; ש"ך שם, ס"ק ד. ולדעת הילקו"י (שובע שמחות, חלק א, עמוד תקצז סעיף עב) יקבענה בתחילת השליש העליון.

15 שו"ע יו"ד רפה, יד.

16 רמ"א יו"ד רפה, טו.

17 שו"ע יו"ד רפט, ד.

18 ב"ח יו"ד רפט; ערוה"ש יו"ד רפט, טו.

19 ראה סימן יב.

יברך: בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְקַבֵּעַ מְזוּזָה.

סדר עדיפויות בקביעת המזוזות

יח. כשכמות המזוזות מצומצמת, יש לקבוע את המזוזות על פי המדרג הבא:

- חדרי מגורים.
- חדרי אוכל.
- מטבחים.
- חמ"ל המאויש כל שעות היממה²⁰.
- מחסן הצמוד למתקני מגורים או למטבח.
- משרדים²¹.
- כיתות לימוד, חדרי דיונים וכיו"ב (חדרים שמחמת אופי פעילותם משמשים כמשרדים לשעות ספורות לפי הצורך).
- חדרי כושר.
- עמדות שמירה ששטחם ארבע אמות על ארבע אמות חייבות במזוזה.

20 כן נראה ע"פ השו"ע (יר"ד רפו, יא) והט"ז (שם, ס"ק י) שפטרו חנויות שבשווקים ממזוזה, הואיל ובלילה אין בהן שימוש, משמע שחדר המאויש בכל שעות היממה, חייב. אולם עיין בב"ח (שם, אות יא) שבאר הטעם לפי שאין חנויות חשובות למקום דירה, ומשמע שאין בהן חיוב, ואפילו יהיו מאוישות כל שעות היממה.

21 עיין סימן לא.

- עמדות שמירה ששטחן פחות מארבע אמות על ארבע אמות פטורות ממזוזה מעיקר הדין (עייין להלן סימן לט).
- בית כנסת פטור ממזוזה מעיקר הדין²².

22 שו"ע יו"ד רפו, ג.

אמנם יש להעיר שהשו"ע (שם, י) הביא מחלוקת לענין חיוב בית מדרש במזוזה, אולם מבואר בש"ך (שם, ס"ק יט) הטעם, לפי שהתלמידים יושבים שם כל היום, וא"כ אפילו אם נגדיר בית כנסת צבאי כבית מדרש ולא כבית כנסת, עדיין איננו עומד בתנאי המחייב בית מדרש במזוזה.

מצות מזוזה

א. חיוב מזוזה במתקני צה"ל

שאלה: האם חובה לקבוע מזוזה במחנות ובמתקני הצבא, ועל מי חל חיוב זה?

תשובה: מצוות מזוזה חלה על מבנה הנמצא בבעלותו של אדם²³, לכן, נדרש להגדיר מי הם הבעלים של מחנות צה"ל ומתקניו, והאם סוג בעלות זה מחייב את הבעלים במצוות מזוזה²⁴. מעבר לכך יש לברר סוגיות נוספות המשליכות על שאלת חובת קביעת מזוזה בצה"ל מצד אופי המגורים במבני הצבא. בתשובה זו נדון בחמשת שאלות היסוד המשליכות על חובת קביעת מזוזה בצה"ל²⁵.

א. הגדרתו הממונית של רכוש המדינה וחיוב מצוות בו.

ב. חיוב מזוזה במבנה המשותף ליהודי ונכרי.

ג. חיוב מזוזה במבנה הנועד למגורים ארעיים, כבית חולים, בית כלא או אוהל.

ד. חיוב מזוזה, במבנה שאינו בבעלות הדר בו, כגון במקום בו הוא דר בשכירות, בשאלה, או כאורח קבוע, או חדר ביחידה.

ה. חובת בעל בית מלון או אכסניה לקבוע מזוזה בחדרים המשמשים את אורחיו שאינם קבועים.

חיוב מצוות בממון ציבורי

נאמר במשנה²⁶: "האומר (הריני (חרם) עליך ואת עלי - שניהם אסורין (להנות זה

23 להלן בסעיף ד ידון עניין זה בהרחבה.

24 נושא רחב זה של גדרו הממוני של רכוש המדינה, לובן בביהמ"ד להלכות צבא ע"י הרב חנניה שפרן, וחיבור מקיף ומפורט בעניין זה עודנו בכתובים.

25 במאמר זה נגענו בעיקרי הדברים בלבד. עיין בנספח בו הארכנו יותר בסוגיות השונות ובדעות הפוסקים בעניין.

26 נדרים מז, ב.

מזה), ושניהם מותרין בדבר של עולי בבל, ואסורים בדבר של אותה העיר. ואיזהו דבר של עולי בבל? כגון הר הבית, והעזרות, והבור שבאמצע הדרך. ואיזהו דבר של אותה העיר? כגון הרחבה, והמרחץ, ובית הכנסת, והתיבה, והספרים".

מצאנו אם כן, שתי הגדרות בממון הציבור. הגדרה ראשונה **ממון עולי בבל**, לפיה אין היחיד יכול לאסור את חלקו על הרבים, והגדרה שנייה **ממון בני העיר**, לפיה היחיד יכול לאסור את חלקו על בני העיר.

בתשובה זו, נעסוק במצוות שנאמרו ליחיד, ובשאלה האם יש מי שמחויב בהם במקרים בהם הציבור עומד במקום היחידים אותם ציוותה התורה במצוות אלו, אך לא נעסוק במצוות שבמהותן נאמרו לציבור כגוף (כמו מצוות הקרבת קורבן התמיד).

לעניין קיום מצוות שנאמרו במקורן ליחיד ברכוש ציבורי, מצינו בגמרא²⁷ שסברה תחילה לפטור ביכנ"ס של כרכים מחיוב מזוזה, ולחייב דוקא ביכנ"ס של כפרים בה, ופירש רש"י "דכרכים - שהוא מקום שווקים, ומתקבצים שם ממקומות הרבה, והיא עשויה לכל הבא להתפלל, ואין לה בעלים מיוחדים. דכפרים - כל בעליו ניכרים והרי הוא כבית השותפין"²⁸.

כעין זה נאמר בגמרא אף לעניין מצוות מעקה²⁹: "אמר רב יהודה, מעקה, אע"ג דכתב רחמנא "ועשית מעקה לגגך" - דידך אין, דשותפות לא, כתב רחמנא "כי יפול הנופל ממנו" (לחייב אף בית השותפים במעקה). אלא 'גגך' למאי אתא? למיעוטי בתי כנסיות ובתי מדרשות", ופירש רש"י: "בתי כנסיות - שאין חלק לאחד מהן בו, שאף לבני עבר הים הוא. ועוד, שאינו בית דירה".

נראה א"כ שלפירוש רש"י יש לממון הציבור מעמד ייחודי הפוטר ממצוות.

אולם לשיטת הרמב"ם, טעם הגמרא הוא משום השימוש בבית כנסת אינו נחשב לבית דירה, ולכן אם יש מי שגר בבית כנסת זה, חובה לקבוע בו מזוזה, ובאופן פשוט

27 יומא יא, ב.

28 ואף מסקנת הגמ', הפוטר גם בתי כנסת של כפרים לא סותרת הנחה זו שכן הפטור שלהם נובע מדין

חדש, עיין שרידי אש חלק ב, תשובה פ. הסברים נוספים לעניין בנספח לספר.

29 חולין קלו, א.

כך נפסק להלכה³⁰. לשיטה זו יוצא, שממון ציבורי חייב במזוזה, שכן גם בית כנסת של כרכים חייב במזוזה כאשר בו בית דירה.

הגדרת 'ממון המדינה' וחיובו במצוות

מחד, ממון המדינה דומה ל**ממון בני העיר**³¹ מצד הכוח של אזרחי המדינה להשפיע (אמנם באופן מזערי) על ניהולו. אולם מאידך, דומה הוא ל**ממון עולי בבל**³², שהרי אין ליחיד זכות ממשית להשתמש בממון המדינה לצרכיו, ובזה גרוע הוא מכל שותף בחברה עסקית גדולה שזכאי לממש בה את חלקו הממוני³³.

מדברי האחרונים ניתן ללמוד על שלוש שיטות עיקריות כיצד לדון את ממון המדינה. מדברי חלקם³⁴ ניתן ללמוד שממון המדינה נידון כממון בני העיר השייך **בשותפות** לכלל האזרחים, ועל כן כל אחד חייב במצוות בממון המדינה כבעלים. מדברי אחרים³⁵

30 יו"ד רפו, ג.

31 ממון זה נחשב כממון שותפים לכל דיני התורה (ראה למשל ביצה לט, ב, לענין קניית שביטה בממון זה, ורמב"ן ב"ב מג, ב, לענין זכות היחיד בממון לקניין אגב קרקע), למרות שניהולו של ממון זה והחלטות לגביו שונים מעט מניהול ממון שותפים רגילים בכמה דינים (ראה למשל ב"ב ח, ב, לענין השפעת דין 'הפקר ביד' הפקר' על ממון זה, ובשו"ע חו"מ קסג, ג, וחו"מ רד, ט, בענין אפשרות מכירתו בלא מעשה קנין), כמו כן, ישנם דינים מסוימים בתורה שאינם חלים על ממון זה כי אין חלקו של כל יחיד מבורר בו (ראה למשל רמב"ם טומאת צרעת, פרק יד הלכה ד).

32 ודוגמת דרך הרבים שהכל רשאים להשתמש בה, אך אינה מוגדרת בבעלותם, וכך גם בנוגע ליאוש מחפץ הנמצא ברה"ר שמועיל, ואילו כשנמצא ברשותו אינו מועיל (ראה אנצ' תלמודית ערך 'יאוש'. וכעין זה דנה הגמרא (מגילה כו, א) לגבי אפשרות מכירת בית כנסת של כרכים.

33 ראוי להעיר, שבהלכה ישנן רשויות ממוניות נוספות להן ניתן לדמות את ממון המדינה. בנספח לספר (בפרק השני) נכתב דיון מפורט יותר בעניין זה. כאן הובאה רק את ההתלבטות בהגדרה הממונית של רכוש המדינה הנוגעת למצוות מזוזה בלבד.

34 דבר אברהם (סימן לז) שהכהן הגדול חייב במזוזה בשל היותו שותף במקדש ככל אדם מישראל; מהר"ם שיק חלק יו"ד סימן רפו; נראה שזו אף שיטת הציץ אליעזר בהקדמתו לחלק א. 35 שאלת דוד (חלק יו"ד סימן ח) שחייב המזוזה מוטל על כלל הציבור. משפטי עוזיאל יו"ד כז; שבט הלוי חלק ה סימן קעב; דבר חברון חלק ג סימן קעט; באהלה של תורה חלק יו"ד סימן מו.

שיטה ייחודית נוספת מצינו בדברי הגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ב, סימן מד, או"ח א סימן יז, ובהסכמתו לשו"ת ציץ אליעזר) שלמד מפירוש רש"י (הג"ל) שממון ציבורי (כביהכ"נ של כרכים) אינו נחשב לממון שותפין אלא הינו בעל מהות משפטית שונה וייחודית, ובשל כך מצוות התורה המוטלות על ממון פרטי, כמו גם על ממון הנמצא בבעלות משותפת, אינן מוטלות על ממון ציבורי, ועל דרך זו סבר שאין חובת שמיטה בקרקעות ק"ל, וכן צידד בהר צבי יו"ד סימן ככו, להתיר להלוות את ממון

ניתן ללמוד שהבעלות על ממון המדינה דומה לממון עולי בבל, ולכן האחריות על קיום המצוות בממון זה היא חובה ציבורית³⁶. מדברי אחרים³⁷ נראה שאין לציבור כל חובה בקיום המצוות שנאמרו ליחידים, אלא שלגבי מצוות מזוזה הסכימו, שבמקרה שהיחיד מתגורר באופן קבוע במבנה ציבורי – חלה עליו חובת מזוזה, **וחובה זו היא באחריותו בלבד**.

חובת קביעת מזוזה במבנה המשותף ליהודי ונכרי

נאמר בגמרא³⁸: "מזוזה, אף על גב דכתיב 'ביתך' – דידך אין, שותפות לא, כתב רחמנא 'למען ירבו ימיכם וימי בניכם' (לשון רבים, לרבות אף בית השותפין), ואלא 'ביתך' למאי אתא? לכדרבה, דאמר רבה: דרך ביאתך, מן הימין".

נחלקו הראשונים בדין חובת קביעת מזוזה בבית שיהודי ונכרי שותפים בו.

המדינה בריבית.

ברם, יש לציין שבדבריו במקורות אחרים נראה שהתחבט בדבר (ראה הר צבי זרעים א סימנים לה וְלו, וכן הר צבי או"ח א קמו), מה גם שבהערות המובאות בשו"ת הר צבי מובא שכשנשאל על כך הרב למעשה לא התיר זאת, וציין כי דבריו נאמרו לפלפולא בעלמא ואף לא לצרף כסניף להיתר. ³⁶ בהמשך תשובה זו נעסוק בשאלה על מי מוטלת בפועל חובה זו, והאם היחיד רשאי או חייב לדאוג לקיום המצווה.

³⁷ כן נראה לבאר ע"פ שו"ת הרי בשמים תניינא סימן ריט, ועיין עוד בדבריו שם בסימן קטו, שמשמע שמצוות התורה לא יחולו על ממון ציבורי שאין חלק היחידים מבורר בו. וראה באופן דומה בדברי הרב אשר וייס מנחת אשר שנה י פרשת תרומה. עם זאת, למעשה שמענו מר"א וייס שליט"א כי אין לפטור מצוות בממון המדינה, אך מותר להערים בממון ציבורי על עיקר הדין ולהיפטר ממצווה כאשר קיים טורח גדול לקיימה, ועל כן התיר בתנאים מסוימים לשתף גויים בבעלות על כלי הצבא ולהפקיעם מחובת טבילת כלים.

סברה דומה לשיטת ההר צבי כתבו הגבורות ארי יומא י, א והנצי"ב העמק שאלה שאילתא קמה, אות יג, שמאחר וכל כה"ג היה בונה את לישכת הפרהדרין בעצמו, על כן חייב הוא במזוזה בתורת בעלים, ומדבריהם עולה שהציבור עצמו פטור ממצוה זו.

38 חולין קלו, א.

לדעת המרדכי³⁹ בית המשותף ליהודי ונכרי פטור ממזוזה. ואילו לדעת הרשב"א⁴⁰ והריטב"א⁴¹ חובה לקבוע מזוזה אף בבית זה⁴².

השולחן ערוך⁴³ פסק שבית השותפין חייב במזוזה, ולא חילק בין שותפות של יהודים לשותפות של יהודי ונכרי, ואילו הרמ"א פטר בשותפות עם נכרי. למעשה הכריע החיד"א⁴⁴ שמחמת הספק, בבית המשותף ליהודי ונכרי יש לקבוע מזוזה בלא ברכה.

יש מפוסקי דורנו⁴⁵ שנקטו שמחמת זכאותם של אזרחי המדינה שאינם יהודים להשתתף בכל עניני המדינה, הרי שדין כל המבנים שבבעלות המדינה, ובכללם מבני הצבא, כדין מבנים שבשותפות עם נכרי. לעומתם יש שנקטו⁴⁶ שלעניין מצוות התורה, רכוש המדינה נחשב של ישראל בלבד, שהרי סוף סוף המדינה מוגדרת

39 חולין ריש פרק כל הבשר. כך למד מניסוחה של המצווה גם בלשון יחיד, כפי שאכן דורשת שם הגמרא לענין מצוות דומות.

לפטור זה ואמרו מספר טעמים: כיוון שכל חיוב שותפין נלמד מהפסוק "למען ירבו ימיכם", ופסוק זה עוסק רק בישראל (כפי שמוכח מהמשך הפסוק – "על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם"), אין לחייב במזוזה אלא כאשר כל השותפים יהודים (הובא במרדכי בשם הרב אביגדור). או מאחר שאין הבית כולו של ישראל, אין כאן בית שלם ואף לא שער שלם המחוייב במצווה (בשם רבינו חיים במרדכי סימן תשמא). ניתן גם לבאר שהואיל ודין מזוזה הוקש לנגעים, ובית המשותף ליהודי ונכרי אינו מיטמא בנגעים, הרי שבית כזה גם פטור ממזוזה (בנימין זאב סימן קסז). טעמים אחרים לפטור מזוזה בבית כזה הם כדי למנוע את ביזיון המזוזה בידי הנכרי. וכן מחשש לסכנה, שלא יאמר הנכרי "כשפים הוא עושה לי", בדומה לבדיקת חמץ בכותל שבין יהודי לנכרי (טעמים אלו הובאו בט"ז).

40 חולין קלו, א.

41 חולין קלה, ב.

42 מאחר ומצוות מזוזה מטרתה גם לשמירה, ודאי שגם יהודי הדר בשותפות עם נכרי זקוק לה.

43 יו"ד רפו, א.

44 ברכי יוסף יו"ד רפו ס"ק ב; פסקי עוזיאל סימן ל.

45 כן הורה הגר"א ונבצל. ועיין בדברי הגר"א הרצוג (תחוקה לישראל א, 81) שכתב שניתן לבחור גוי למשרה ציבורית, ובין השאר נימק זאת בכך שע"פ ההלכה יש לגויים חלק ממשי ברכוש המדינה. כעין זה כתב גם הגר"ש גורן בספר משיב מלחמה (חלק ב סימן קנג, וכן בספר פסקי הלכות צבא עמ' 401) שניתן לפטור מטעם זה ממצוות ראשית הגז בהיאחזויות נח"ל. אמנם בספר פסקי הלכות צבא, עמ' 77, כתב לחייב מזוזה באוהלי צבא. ניתן ליישב דבריו ע"פ מה שהובא לעיל שישנן מצוות שניתן לחייבם בציבור ושהציבור נידון כישראל, ואילו לעניין מצוות ראשית הגז, שפונה לפרט יש לדון בה גם את הנכרים כאזרחים. ועיין שו"ת תשובות והנהגות חלק ב סימן תד שהסתפק האם חלק הנכרים במדינה מהווה שותפות בממון לפטור ממצוות או שהמדינה בכללה שם ישראל עליה.

46 שמענו מהגר"י אפרתי בשם הרב יוסף שלום אלישיב; הגר"ד ליאור (שו"ת דבר חברון חלק ג סימן קעט); הגר"י אריאל (שו"ת באהלה של תורה חלק א סימן כ).

כמדינת העם היהודי.

הבנה זו, שאינה מייחסת חשיבות ממונית לעובדת אזרחותם של הנכרים בארץ, מתיישבת עם השיטות המגדירות את רכוש המדינה כ'ממון ציבורי' (להבדיל מ'ממון שותפים') ללא זכות ממונית לפרט⁴⁷, אולם נראה שאפילו אם נגדיר את רכוש המדינה כ'ממון שותפים', מ"מ מאחר והציבור ככלל הוא יהודי, ממילא כל עוד הנכרים לא קנו חלק בנכסים באופן מעשי, אין להם זכות ברכוש המדינה⁴⁸. יתר על כן, היות והתורה ציוותה ששלטון על ארץ ישראל יהיה בידי עם ישראל⁴⁹, ממילא התפישה הרואה את הגויים כשקולים לישראל בזכויותיהם במדינה, נוגדת את דעת התורה, ואין תוקף הלכתי לנציגי המדינה לפעול בניגוד לרצון התורה. במקרים כאלה נכון הכלל ההלכתי 'לתיקוני שדרתיך ולא לעיוותי'⁵⁰.

למעשה, מאחר ורבים הנוקטים שאין להגדיר את המדינה כבעלות משותפת עם גוי, ומלבד זאת הלא, כפי שהתבאר, אף בבית המשותף עם גוי, דעת רבים שיש לחייב במזוזה, לפיכך נראה שאין לפטור את בסיסי צה"ל מחיוב במזוזה בשל סיבה זו.

חיוב מזוזה במבנה הנועד למגורים ארעיים

מצאנו בגמרא שתי סוגיות הנוגעות לדין מגורי ארעי. הראשונה פוסרת סוכה ממזוזה⁵¹, והשנייה פוסרת ממזוזה אכסנאי שמתגורר במבנה לתקופה של פחות משלושים יום⁵². שני פטורים אלה, של דירת ארעי, ומגורי ארעי נידונו בפוסקים בהרחבה. בדומה לאכסנאי כתבו הפוסקים שאף מבנה יציב וקבוע שאופי השימוש

47 מכיוון שהגדרת הבעלות הכללית לא נובעת מן הפרטים, ממילא יתכן שחלקם כלל לא משפיעים על ההגדרה הכללית.

48 הדברים מתחדדים בפרט אם נאמר שבעלות ציבורית אינה תלויה ב'מעשה קניין' אלא בהיות החפץ בשליטה ציבורית. ראה חזו"א ערלה א, אות טו, ומצינו סברה זו בפרט בנוגע לבעלות מלך על ארצו, וכפי שהזכרנו בקצרה בנספח בפרק א.

49 הוספה ד, של הרמב"ן, לספר המצוות לרמב"ם.

50 ראה בעניין זה בספר פסקי תשובות סימן תמח אות כב, שכתב לגבי מכירת חמץ שאין תוקף להחלטות ממוניות של הממשלה המנוגדות להלכה.

51 יומא י, ב; סוכה ח ב.

52 מנחות מד, א.

בו הוא ארעי, פטור ממזוזה, ועל דרך זו כתבו⁵³ שדירות נופש או חדרים בבתי חולים פטורים ממזוזה מפני שהם דירות ארעי. מדבריהם עולה שכיון שהדירות הללו **עשיות** למגורי ארעי, ואף **המגורים** ארעיים, הרי שהדר במקומות כאלה, אף למעלה משלושים יום – פטור ממזוזה, למעט כאשר הבית שלו כי המבנה עצמו עשוי לדירת קבע.

בתי הצבא הקבועים ודאי נבנו כבתים העשויים לדירת קבע, ועל כן את המבנה כשלעצמו יש לחייב במזוזה, ואם יש לפטור מבנים צבאיים ממזוזה זהו רק מטעם שהחיילים עצמם אינם קבועים במקומם וניתן להעבירם ממקום למקום בכל עת, ועל כן יש להחשיבם כדרים בפונדק שהדיור עצמו אינו קבוע⁵⁴.

הספק שנוותר הוא, האם חייל שקבוע בבסיס לתקופה ממושכת דינו כדייר ארעי כי ניתן להעבירו ממקום למקום או שמא דינו כדייר קבע היות ונמצא בצבא בכלל ובמקום זה בפרט למשך יותר מל' יום. נראה כי ככלל יש להחשיב חייל כאורח בכל מקום וכדייר קבוע בצבא בכלל, ועל כן יש לדון מהו חיובו של חייל במזוזה בבית שאינו שלו אך הוא מתגורר בו.

חייב מזוזה במבנה שאינו בבעלותו

נאמר בגמרא⁵⁵: "תנו רבנן: המשכיר בית לחבירו, משכיר חייב להעמיד לו דלתות, לפתוח לו חלונות כו', ושוכר חייב לעשות לו סולם, לעשות לו מעקה כו'. בעו מיניה מרב ששת, מזוזה על מי? מזוזה!?! האמר רב משרשיא, מזוזה חובת הדר היא!", וכך נפסק להלכה⁵⁶.

53 שדי חמד מערכת המ"ם, כלל קיח; שו"ת משנה הלכות חלק ד; סימן קלד ומנחת יצחק חלק ב, סימן פב; וראה בהמשך הספר בתשובה מא בעניין.

54 דוגמא מפורסמת שהובאה בפוסקים לפטור ממזוזה מטעם זה היא מחנה הסגר, אותו פטר הרב החיד"א (שו"ת חיים שאל, חלק ב סימן כב) ממזוזה.

55 בבא מציעא קא, ב.

56 שו"ע יו"ד רצא, ב.

בגדר חיוב זה נחלקו הראשונים, יש שכתבו⁵⁷ שחיוב השוכר במזוזה הוא מן התורה, ויש שנקטו⁵⁸ שמן התורה רק בעלות פרטית מחייבת במזוזה, כפי שנלמד מהמילים "מזוזות ביתך", וחכמים הם שחייבו בית שכור במזוזה משום מראית עין, שנראה שזה ביתו.

כתב רבינו מנוח⁵⁹ שדין השואל בית מחבירו כדין השוכר, וחלה עליו חובת מזוזה. יתר על כן, ישנם ראשונים⁶⁰ שמשמע מלשונם שגם הדר בבית מופקר יותר משלשים יום חייב במזוזה, למרות שאין לו כל זיקה קניינית לבית. אולם מדברי התוס' רי"ד⁶¹ משמע שהיושב בבית מופקר פטור, שכן כתב: "הבית כשמפקירו לא קרינן ביה 'ביתך', ואף על פי שחובת הדר היא, כל זמן שלא שכרה ממנו הוי ליה כחונה בבית חבירו שאינו חייב במזוזה"⁶². פירושה של דברים הוא שכל שאין זיקה ממונית לבית – לא חלה חובת מזוזה. כך אף הורו כמה פוסקים⁶³ שאין חיוב על אורח לקבוע מזוזה גם אם נמצא זמן ממושך בבית, וכן נראה למעשה, שהרי כפי שהתבאר, דעת רבים שכל שאין הבית שלו, אין חיובו אלא מדרבנן, ועל כן נראה להקל, שבכל מקרה בו

57 כך נראה ברמב"ם (הלכות תפילין מזוזה וספר תורה פרק ו הלכה א) וברש"י פסחים ד, א, ברא"ם בספר יראים סוף סימן ת; ובספר החינוך סוף מצווה תכג ובעוד ראשונים.

58 תוס' מנחות מד, א, ד"ה 'טלית'; תוס' ע"ז כא, א ד"ה 'הא'; רא"ש הלכות מזוזה, סימן טו; וכך נקט הלכה בשו"ת רע"א מהדו"ק סימן סו.

59 הובא ברי"ד רפו. ועיין גם בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (חלק ג, סימן קח) שהביא את תשובת ר"ת שגם הדר ברשות בלא תשלום, אך מגוריו קבועים שם, חייב במזוזה מדרבנן.

60 חידושי הרשב"א והמאירי לשבת קלא, ב. ועיין בשו"ת מנחת יצחק חלק ו, סימן קיג, ובשו"ת משנה הלכות חלק ד, סימן קלה שדעתם לחייב במזוזה מי שדר בבית הפקר למעלה משלשים יום.

61 שבת קלא, ב. שכן משמעות דברי הגמרא שם בעניין שאין הטלת ציצית וקביעת מזוזה דוחים את השבת 'מאי טעמא? אמר רב יוסף, לפי שאין קבוע להם זמן. אמר ליה אביי, אדרבה, מדאין קבוע להם זמן, כל שעתא ושעתא זמניה הוא! אלא אמר רב נחמן אמר רבי יצחק, ואיתימא רב הונא בריה דרב יהושע, הואיל ובידו להפקירן", הרי שבת מופקר פטור ממזוזה. וכן משמע ברמב"ן ובריטב"א שם. אכן יש להעיר שאמנם מבואר בגמרא שבעלי בית שהפקירוהו פטורים מחיוב מזוזה בו, אך לא מפורש שהדר בבית מופקר אינו מחויב בכך.

62 בביאור דברי התוספות רי"ד כתב האבנ"ז (יו"ד סימן שפ) שכיוון שאין לו זכות מגורים – הרי שמגוריו אינם קבועים. ועיין בנספח בו ביארנו את דברי התוספות רי"ד בדרך שונה.

63 כך הורו שו"ת אבני נזר (יו"ד סימן שפ) והגרש"ז אויערבאך (במכתב שנדפס בספר נשמת אברהם יו"ד רפו, א) שאין על החולה חובה לקבוע מזוזה בבית החולים (וראה בשו"ת שבט הלוי חלק ב סימן קנו) שחולק על כך. וכעין זה כתב בשו"ת מהרש"ג, ב, קכב לענין נופשים שניתן להעבירם ממקום למקום, הואיל וזכותם למגורים בלבד ולא שכרו את המבנה עצמו שפטורים ממזוזה.

ניתן לפקפק בקביעות המגורים של האדם בבית – אין לחייב במזוזה.

לאור זאת נראה שזיקתם הממונית של רוב חיילי צה"ל למקום מגוריהם אינה יכולה לחייבם במזוזה, שכן חיילי צה"ל אינם דרים בחדריהם כבעלים, ומצוי שהמערכת הצבאית משכנת בחדרם חיילים אחרים, או מעבירה אותם ממקומם ללא התרעה מוקדמת⁶⁴. אולם ישנם חיילים שמקובל לתת להם חדרי מגורים או חדרי עבודה באופן קבוע, ושימושם בחדרים אלו דומה למגורי קבע, ואין סבירות שהמערכת הצבאית תקבל החלטות הנוגעות לחדרים אלו ללא ידיעתם, וממילא מסתבר לחייב חיילים אלו במזוזה בחדרם⁶⁵.

חובת בעל בית מלון בקביעת מזוזה

כפי שהתבאר, להלכה, אורחים אינם מחוייבים לקבוע מזוזה בפתח חדריהם. אולם כתב ערוך השולחן⁶⁶, שלמרות שהדיירים בבית פטורים מן המזוזה, כיוון שהם דיירי ארעי, נכרים או קטנים, מכל מקום מוטל חיוב על בעל הנכס לקבוע מזוזה בביתם, שכן שיכונם בו נחשב לו כשימוש בנכס⁶⁷, ולכן אע"פ שהדרים בבתי חולים ובבתי כלא פטורים ממזוזה, מ"מ מוטלת חובה זו על הבעלים, לפי שהבעלים נחשב כמשתמש קבוע במתקנים אלו, בכדי לשכן בהם דיירים ארעיים, וממילא הוא הדין ששלטונות הצבא מחוייבים לקבוע מזוזות במבני המגורים שבצבא⁶⁸.

64 עיין בכעין זה בחזון איש (נגעים סימן ט, אות ח) שכתב לענין אורחים בביכני"ס: "אם הוא בעלים בבית הזה ויכול לעכב על אחרים, מיקרו אחרים אורחים עמו, ומקרי אצלו דירה, אבל אם כל בני העיר שווים עימו לאו דירה הוא".

65 לרוב קציני ונגדי היחידה הבכירים קבועים במקומם, ולמעט מקרים רריגים, לא מצוי שיעבירו אותם מחדרים אלו או יאכסנו שם אנשים נוספים ללא ידיעתם ואישורם, וממילא ניתן לדומם כגרים בקביעות (וכעין מה שכתב הריטב"א (קידושין לט, א) שהבעלות על הבתים בחו"ל מסורה בידי השלטונות, ואעפ"כ הכל חייבים במזוזה מן התורה, מטעם שמגורי ישראל במקומות אלו קבועים).

66 יו"ד רפו, סעיפים ג, מח. וראה בשאלת דוד יו"ד ח שהאריך לדון בסברה זו.

67 למרות שדעת הרמב"ם (הלכות תפילין מזוזה וספר תורה פרק ו, הלכה ז) לפטור בתי עצים, אפשר שחידושו של ערוה"ש נאמר גם בשיטתו, שכן פטור בתי העצים הוא מחמת שאין זה נחשב תשמיש דירה, מה שאין כן בנוגע לחדרי אירוח בני אדם.

68 וכן כתב בפסקי עוזיאל סימן ל.

בעניין השאלה מי הוא האחראי לקבוע מזוזה באותם מקומות, בוודאי שמי שיש בידו את האפשרות והאחריות – הוא זה שמחוייב לקובעה, אך כל חייל שמתאפשר לו עליו להשתדל במצווה זו במקום בו הוא נמצא⁶⁹.

נראה שכל חייל רשאי לברך על קביעת מזוזה בצה"ל אע"פ שאין המצווה חלה עליו כפרט, כי לכל חייל בעצם היותו חלק מהציבור יש צד מסוים של אחריות לקיום המצווה הציבורית של קביעת מזוזה בצה"ל. נוסף על כך נראה שהמקיים מצווה עבור אחרים רשאי לברך עליה אף אם לא התמנה בפירוש לשליח לקיום המצווה⁷⁰.

סיכום

חובה לקבוע מזוזות במגורי הצבא ובמתקניו, וממילא יש גם לברך על קביעתן. אולם נראה כי חובה זו אינה מוטלת על החיילים עצמם, שדינם כאזרחים ללא זיקה קניינית לחדרים, אלא על המערכת הצבאית באמצעות נציגיה המוסמכים לכך (הרבנות הצבאית).

ברם, היות ויש המפקקים⁷¹ בחובת קביעת מזוזה בצה"ל, הן מטעם שחובת מזוזה במבנים ציבוריים אינה ברורה, ומטעמים נוספים שהובאו לעיל, נראה שבמקומות שבלאו הכי חיובם במזוזה מוטל בספק, ניתן להימנע מקביעתה.

ב. תעדוף רכישת מזוזות על פני תפילין

שאלה: האם רבנות פיקוד שקיבלה תקציב מוגבל עבור רכישת תשמישי קדושה,

69 בכל מצווה שלמעשה מוטלת על הציבור נראה שעיקר חובת ההשתדלות לקיום המצווה היא על בעל התפקיד האחראי לענייני הכלל, אך עם זאת כל מי שבידו לקיים את המצווה מוטל עליו ג"כ להשתדל בזה – ראה ספר החינוך מצוות רצט, ותא. וראה בנספח שבסוף הספר שהארכנו בדבר.

נראה כי לחייל בחדרו יש זיקה למצווה ועליו להשתדל בה. עם זאת, אינו מחוייב להביא מזוזה מביתו לקובעה שם כי אין זו מצווה המוטלת עליו כשלעצמו, וכן שמענו מהגר"א וייס שליט"א, ותמה על מש"כ בשש"כ (פרק מב, סעיף עו) שכל היודע לעולמו לטרוח בקיום מצוות מילה על כל ילדי ישראל שבקרבנו כאילו מדובר בבניו ממש.

70 ראה שו"ת משנה הלכות חלק ט, סימן קלד באריכות.

71 הגר"א נבנצל, ולדעת הגר"א גרינבלט (בעל שו"ת רבבות אפרים) בצבא יש לקבוע מזוזה בלי ברכה.

צריכה לרכוש בו תפילין עבור בתי הכנסת או מזוזות לחדרי המגורים?

תשובה: נאמר בירושלמי⁷²: "תפילה (תפילין) ומזוזה, מי קודם? שמואל אמר מזוזה קודמת, רב חונה אמר תפילה קודמת. מה טעמיה דשמואל, שכן היא נוהגת בימים טובים ובשבתות. מה טעמיה דרב חונה, שכן היא נוהגת במפרשי ימים והולכי מדברות".

כתב הרא"ש⁷³: "ומסתברא דהילכתא כרב הונא (חונא) דמצווה דגופה עדיף", וכן פסק השולחן ערוך⁷⁴: "היה צריך לתפילין ומזוזה ואין ידו משגת לקנות שניהם, תפילין קודמין", ומ"מ כתבו האחרונים⁷⁵ שאם יכול לשאול תפילין מאחר ולקיים בהם את המצווה, מזוזה קודמת.

ברם, יש לציין שבשונה מאדם פרטי, שמוטל עליו לקיים הן את מצוות מזוזה והן את מצוות תפילין, החיוב ההלכתי המוטל על המערכת הצבאית מעיקר הדין, אינו אלא לקבוע מזוזות בפתחי הבתים שבבעלותה⁷⁶, ואילו רכישת תפילין עבור חיילים שלא התאפשר להם לקיים את מצווה זו, אינה אלא הנהגה ראויה מדין 'ערבות', לפיכך ברור שעל המערכת הצבאית לדאוג תחילה למזוזות במקומות החייבים, ורק לאחר מכן להשקיע משאבים ביזיכי הרבים במצוות תפילין.

סיכום: חובת קביעת המזוזות במגורי החיילים⁷⁷ קודמת לרכישת תפילין עבורם, משום שבמצוות מזוזה מחויב הצבא מעיקר הדין, ובמצוות תפילין חובתו כלפי החיילים היא מדין 'ערבות' בלבד⁷⁸.

72 מגילה פרק ד, הלכה יב.

73 הלכות קטנות הלכות תפילין, סימן ל.

74 א"ר לח, יב; רמ"א יו"ד רפה, א.

75 שערי תשובה א"ח כה, ס"ק א; ילקו"י, שובע שמחות חלק א, הלכות מזוזה, עמוד תקכח, סעיף ג.

76 ראה לעיל סימן א.

77 מכיוון שנחלקו הראשונים בעניין חיוב קביעת מזוזה במחסנים ובמשרדים (כדלהלן, סימנים כח, לא) עם זאת, יש להעדיף רכישת תפילין לבתי הכנסת הצבאיים על פני קניית מזוזות עבור מחסנים ומשרדים. אמנם מסתבר שאדם מחויב לקיים תחילה אף מצוות המוטלות עליו מספק, קודם שיסייע לשני, אולם בנידון שלנו, התקציב המוקצה לשירותי דת בצבא, מוקצה הן לשירותי הדת הכלליים, כגון: כשרות, מזוזות, בתי כנסת וכיו"ב, והן לשירותי דת פרטיים, כגון: ד' מינים, יין לקידוש, ציצית, צרכי סדר פסח, נרות שבת, וכיו"ב, על כן, הגם שעדיף להשתמש בתקציב כדי לקיים את המצוות המוטלות

ג. חיוב נשים במזוזה

שאלה: האם מבנה שמתגוררות בו חיילות חייב במזוזה? האם קצינה בכירה יכולה לקבוע את המזוזה בשעת חנוכת מבנה חדש בבסיס?

תשובה: נשים חייבות במזוזה כפי ששינינו במשנה⁷⁹: "נשים ועבדים וקטנים פטורים מקריאת שמע ומן התפילין, וחייבים בתפילה ובמזוזה ובברכת המזון". יתר על כן, כפי שהתבאר⁸⁰ חובת קביעת המזוזה בצבא אינה מוטלת על החיילים, אלא על המערכת הצבאית מתוקף בעלותה על המבנים⁸¹, ממילא לעצם הענין, אין משמעות לשאלה האם החיילת חייבת במזוזה או פטורה ממנה.

ביחס לקביעת מזוזה על ידי אשה, רבים מן הפוסקים⁸² מורים שכשם שנשים חייבות במזוזה, כך באפשרותן לקובעה בעצמן, אולם יש מן האחרונים⁸³ שכתבו לחדש שמאחר ואין לנשים לעסוק בכתיבת המזוזה⁸⁴, לפיכך אף אין להן לקובעה. ונראה שבמסגרת ציבורית ראוי יותר להחמיר בכך, הואיל ו'כל כבודה בת מלך פנימה'⁸⁵.

סיכום: אשה חייבת במזוזה כאיש, ומעיקר הדין יכולה לקובעה בעצמה בפתח דורה, אולם במסגרת ציבורית ראוי יותר להטיל את קביעת המזוזה על איש.

על הצבא ככלל, אין מקום לשלול שימוש בתקציב גם לצרכי דת פרטיים, מאחר שלדעת כן הוקצה.

79 ברכות כ, א.

80 לעיל סימן א.

81 על אף שהמקום מוגדר כמגורי חיילות, אין הדבר פוטרו מחיוב, עיין להלן סימן ד.

82 שו"ת ארץ צבי חלק א, סימן טו; שדי חמד מערכת מ, סימן קלא; שו"ת חת"ס יו"ד סימן רעא; הגר"מ אליהו בהערותיו לקצש"ע סימן יא, הערה י, בשם בא"ח.

83 ישועות מלכו על הרמב"ם, הלכות ספר תורה פרק ד, הלכה י. וכעין זה הורה בשו"ת באר משה (חלק ב, סימן ק; חלק ו, סימן עט) שראוי להסיר מזוזה שנקבעה ע"י אשה, ולחזור ולקובעה שנית בלא ברכה.

84 שכן דורשת הגמרא (גיטין מה, ב) מסמיכות הפסוקים: "וקשרתם - וכתבתם" - כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה, וכל שאינו בקשירה אינו בכתיבה, וכן פסק השו"ע (או"ח לט, א, יו"ד רפא, ג) שאין לנשים לעסוק בכתיבת תפילין וס"ת, והורו האחרונים (משנ"ב לט, ס"ק א, ובשער הציון שם ס"ק א)

שאף אין לה לכתוב מזוזות.

85 תהלים מה, יד.

ד. קביעת מזוזה במבנה שמתגורר בו נכרי

שאלה: האם יש לקבוע מזוזה בפתח מבנה המשמש חיילים נכרים?

תשובה: בערוך השולחן⁸⁶ כתב: "ויש להסתפק כשהישראל מחזיק בביתו משרתים אינם יהודים ומייחד להם חדר לבדם, אם אותו חדר חייב במזוזה. ונראה דחייב, דהא דירת ישראל היא לעבדיו. ולא דמי למשכיר ביתו לאינו יהודי דפטור כו', דהתם לא מיקרי דירת ישראל, דשכירות לשעתו כמכר הוא לכמה דברים, אבל הכא דירת ישראל היא". בדומה לכך, חייב צה"ל, כבעל הבית, לקבוע מזוזות בכל פתחיו, כולל אלו שמשמשים חיילים וקצינים שאינם יהודים.

מאיך יש להעיר שמצינו מקורות מפורשים⁸⁷ שיש לפדות תשמישי קדושה שנמצאו ביד נכרים, וכן נפסק בשו"ע⁸⁸ לענין ס"ת שנמצא ביד נכרי: "וחייבין הצבור לקנותו ממנו בכדי דמיו או יותר מעט, ולגונזו, כדי שלא יזלזל בו", א"כ כל שכן שאין למסור ס"ת תפילין ומזוזות לידם. יתר על כן, מצינו במהרי"ל⁸⁹ שנשאל אם מותר לתת מזוזה לשר נכרי שביקש לקובעה בפתח המבצר, ונדר להיטיב בעבור זה לכל היהודים כל ימיו, ואף הזהירם שאם ימאנו ירע להם. והשיב שלמרות ההבטחות והאיומים יש להימנע מכך, שכן, למרות הצהרות השר יש לחוש שיבזנה לאחר זמן, ואפילו אנו בוטחים בו, יש לחוש שצאצאיו יבזנה לאחר מותו⁹⁰.

אולם יש שחלקו⁹¹ על דברי המהרי"ל, והוכיחו מהמסופר בירושלמי⁹² שרבי שלח

86 יו"ד רפו, ג.

87 כן שנינו (גיטין מה, א): "ואין לוקחין ספרים, תפילין ומזוזות מן העובדי כוכבים יותר על כדי דמיהן, מפני תיקון העולם", ומבואר בגמרא: "אמר ליה רב בודיא לרב אשי, יתר על כדי דמיהן הוא דאין לוקחין, הא בכדי דמיהן לוקחין, שמע מינה ס"ת שנמצא ביד עובד כוכבים קורין בו? דילמא לגנוז", ופירש רש"י: "ואין מניחין אותו בידו, שמא כשר הוא, וגונזין אותו מספיקא".

88 יו"ד רפא, א.

89 מנהגים, הלכות מזוזה עמוד תקצג, אות ד; שו"ת מהרי"ל החדשות, סימן קכג.

90 ועוד הוסיף שם שיש לאסור זאת כשם שאסרו למסור ציצית לנכרי, כדי שלא יטעו בו שהוא יהודי, ויבואו בשל כך לידי סכנה.

91 שו"ת שאילת יעבץ חלק ב, סימן קכא.

92 פאה פרק א, הלכה א.

ברם, האחרונים דחו ראייתו במספר אופנים: א. ארטבון היה יהודי. ב. ארטבון אמנם היה גוי, אך לא עובד

מזוזה לארטבון, משמע שכאשר הגוי מבקש שיקבעו לו מזוזה, אין לחוש שיבזנה ומותר למלא את בקשתו. ובדרכי משה⁹³ כתב: "ונראה לי דהכל לפי העניין, דאם היה לחוש לאיבה מגוי שרי, דהא התירו כמה דברים משום איבה", וכעין זה הורה למעשה בשו"ת אגרות משה⁹⁴.

ברם, אפשר שכל זאת כשהנכרי מבקש לקבוע מזוזה בביתו, אך אם הנכרי גר אצל היהודי, כך שחובה על בעל הבית לקבוע מזוזה⁹⁵, אין בכח חשש הבזיון לפטור מן החיוב. מאידך, אפשר שגם במקום שיש חובת מזוזה, אין לקובעה במקום חשש בזיון, וכעין דברי הש"ך⁹⁶ שהורה להימנע מקביעת מזוזה בשערי חצרות ועיירות, החייבים בה מן הדין, לפי שקרוב לוודאי שהנכרים יטלוה ויבזוה (אם כי יתכן שדברי הש"ך נאמרו דווקא במקום שקרוב לוודאי שיטלוה ויבזוה).

סיכום: המערכת הצבאית חייבת, בתור 'בעל הבית', לקבוע מזוזה בכל חדרי המגורים, גם באלו שדרים בהם חיילים גויים.

עם זאת, במקום שיש לחוש לבזיון המזוזות, על רב היחידה להחתיים את מפקדי היחידה על המזוזות, כדי שניתן יהיה להעמידם לדין בשעת הצורך, ובכך למנוע את בזיון.

עבודה זרה. ג. רבי כתב את המזוזה לשם קמיע. ד. המזוזה נשלחה כדי שלא יצטרך לשלוח לו ס"ת. עיין בעניין זה בפתחי שערים עמוד שסז.

93 יו"ד רצא, אות ב.

94 יו"ד חלק א, סימן קפד. ועיין בדבריו שבאר שאם יש סבירות שהמזוזה תתבזה, יש בזה איסור תורה, ואין להתיר אלא במצבי פיקוח נפש. אך כאשר הדעת נותנת שלא יבזה את המזוזה, כגון שהוא עצמו ביקשה וכיוצא בזה, והחשש הוא שלאחר מותו תתבזה המזוזה בידי בניו, או שיהפוך הוא את דעתו כשיסבור שאין המזוזה מועילה לו, מכיוון שחששות אלו רחוקים, אין האיסור אלא מדרבנן, ויש להתירו משום איבה והנהגת שלום.

95 וראה לעיל סימן א סעיף ה, שמשום כך חובת קביעת המזוזות בצבא, מוטלת על שלטונות הצבא ולא על החיילים, ולעניין זה אין הבדל בין חייל יהודי לחייל שאינו יהודי.

96 יו"ד רפז, ס"ק ז. ועיין עוד בשו"ת מהרש"ם (חלק ד, סימן קיא) ובשו"ת משנה הלכות (חלק ו, סימן קפז) שפטרו מקביעת מזוזה במקומות שהמזוזה עלולה להיפסל מעצמה, וראה להלן סימן יד בנידון זה.

ה. לינה במבנה ללא מזוזה

שאלה: האם מותר לחייל להתגורר בחדר שלפי שעה אין בו מזוזה?

תשובה: בפתחי תשובה⁹⁷ מבואר שאדם שנבצר ממנו לקבוע מזוזה (כגון שלא ניתן להשיג מזוזה בעיר, או שהוברר לו בשבת שאין מזוזה בפתחו) יעבור לדור בבית אחר, אולם אם אין לו בית אחר, מותר לו להישאר בביתו. והוסיף שכן מפורש במגן אברהם⁹⁸ שבאר את דברי השו"ע⁹⁹ שהמוצא בשבת פסול בציצית אינו מחויב לפושטה ברחוב: "דאף על גב שציצית מצוות עשה דאורייתא, ואיסור דאורייתא לא דחינן מפני כבוד הבריות, מכל מקום שרי, דלא אמרה תורה לא תלבש בגד בלא ציצית, אלא מצוות עשה להטיל בו ציצית, וכיוון שאינו יכול להטיל בו ציצית בשבת, אינו עובר כו'. ותדע, דאטו במזוזה ומעקה אסור ליכנס לבית שאין בו מזוזה ומעקה, אלא בעמוד ועשה קאי ותו לא"¹⁰⁰. כלומר, יש מצווה לקבוע מזוזה בבית, אך אין איסור לדור בבית בלא מזוזה¹⁰¹.

כעין זה הכריע אף השדי חמד¹⁰² כדעת החקרי לב¹⁰³ שאין להימנע ממגורים בבית

97 יו"ד רפה, ס"ק א, ע"פ הפרי מגדים אשל אברהם או"ח, לה, ס"ק טו.

98 או"ח יג, ס"ק ה.

99 או"ח יג, ג.

100 על השוואת המגן אברהם בין גדר חובת ציצית לבין גדר חובת מזוזה, יש להעיר ממוס' במסכת שבת (כב, א ד"ה 'רב אמר אין מתירין מבגד לבגד'), שבענין שיטת שמואל המתיר להעביר ציצית מבגד לבגד, הקשו התוס' מהמבואר בגמרא שאדם שהעביר את המזוזה מביתו, נענש על כך עונש חמור, ולכאורה כשם שמוותר להעביר ציצית מבגד לבגד, כך צריך להיות הדין גם במזוזה, ואם כן מדוע נענש אותו אדם. ותיצו: "שמוא לא היה בדעתו להניח בבית אחר, אי נמי, מזוזה שאני שעשויה להציל מן המזיקין". וא"כ מוכח שמכיוון שמזוזה עשויה לשמירה, יש הקפדה מיוחדת שלא להסירה. על דרך זו ייתכן אף לחלק בין ציצית למזוזה, ולומר שלמרות שאין איסור ללבוש בגד כשאין אפשרות להטיל בו ציצית, מכל מקום חל איסור לדור בבית החייב במזוזה, גם אם אינו יכול לקובעה לעת עתה.

101 אמנם לכאורה מהמגן אברהם משמע שאין כל איסור לדור בבית בלא מזוזה, ואילו הפרי

מגדים התייר זאת רק בדלית ברידה, אלא שיעויין בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יג, סימן נג) שבאר שהמגן אברהם דן על עיקר דין תורה, ועל כן קבע שמהתורה אין כל איסור לדור בבית שאין בו מזוזה, ואילו הפרי מגדים נקט שמ"מ גזרו חז"ל שלכתחילה אין לדור בבית בלא מזוזה.

102 חלק ה, מערכת המ"ם, כלל קטו.

103 יו"ד, סימן קכח.

שלא קבעו בו מזוזה, ובניגוד לדעת הבאר מים חיים¹⁰⁴ שנקט שיש בכך איסור (ואפשר שאף לשיטה זו האיסור הוא רק על בעל הבית, שהואיל והחיוב מוטל עליו, אסור לדור בבית קודם קיום המצווה, אך לא על אחרים¹⁰⁵). וכן פסק בילקוט יוסף¹⁰⁶ דברי הבן איש חי¹⁰⁷, שמותר לדור בבית שזמנית אין בו מזוזה.

סיכום: לדעת רוב הפוסקים ניתן לדור בשעת דחק בבית שלפי שעה לא נקבעה בו מזוזה. לפיכך, כשאינן אפשרות לישון בחדר אחר, או שהדבר כרוך בטרחה יתירה, מותר לחיילים לישון בחדר ללא מזוזה, ויש לדאוג לקביעת המזוזה בהקדם האפשרי.

1. קביעת מזוזה לשם שמירה

שאלה: האם מותר לחייל להשתמש במזוזה כקמיע לשמירה, כגון לתלותה בשרשרת שבצווארו או לקובעה ברכב?

תשובה: נאמר במשנה¹⁰⁸: "ומקל שיש בו בית קיבול מזוזה ומרגליות הרי אלו טמאין", וכתב התפארת ישראל (יכין): "קובע מזוזה תוך מקלו ואומר שעושה כן לשמירת הדרך וטומן תחת המזוזה מרגליות כדי לגנוב המכס שלה", וכן כתב התוספות יום-טוב: "ואפשר שהיו האנשים בזמן המשנה נושאים מזוזה עמם, וחשבו זה למצווה ולשמירה להם". א"כ משמע שניתן להשתמש במזוזה לקמיע¹⁰⁹.

אולם התוספות אנשי שם הסתייג מפירוש זה וכתב: "אם היו אנשים כאלו -

104 (מוצירי) חלק או"ח, סימן ב.

105 כן כתב בציץ אליעזר שם.

106 שובע שמחות, חלק א, עמוד תקלו, סעיף יא.

107 פרשת כי תבוא, שנה שנייה, אות ב.

108 מסכת כלים פרק יז, משנה טז.

109 כעין זה מצינו בגמרא (מנחות לב, ב): "תניא נמי הכי, תלאה במקל או שהניחה אחר הדלת - סכנה (שאינן הבית משתמר בכך), ואין בה מצוה, של בית מונבז המלך היו עושין בפונדקותיהן כן, זכר למזוזה". ופירש רש"י: "ושל בית מונבז המלך כשהיו מהלכים בדרך נושאים מזוזות עמהם, ותולין אותן בפונדק במקל עד הבוקר, זכר למזוזה. לפי שלא היו דרין לעולם דירת קבע, אלא הולך היה מעיר לעיר במלכותו". בשדי חמד הביא (כרך ה, מערכת המ"ם, כלל קיד) בשם הרב מעשה רוקח, שהשוכר בית, למרות שתוך שלושים יום הוא פטור ממזוזה, מכל מקום לא יאחר מלקבעה מפני המזיקין.

טפשים היו, ודמו להנהו שכתב הרמב"ם¹¹⁰. וכוונתו לדברי הרמב"ם¹¹¹: "אלו שכותבין (ומוסיפים במזוזה) מבפנים שמות המלאכים או שמות קדושים או פסוק כו', הן בכלל מי שאין להם חלק לעולם הבא, שאלו הטיפשים לא די להם שביטלו המצווה, אלא שעשו מצווה גדולה שהיא יחוד השם של הקב"ה ואהבתו ועבודתו, כאילו הוא קמיע של הנאת עצמן¹¹², כמו שעלה על לבם הסכל שזהו דבר המהנה בהבלי העולם".

וכן מצינו באחרונים: בשו"ת בנין אב¹¹³ כתב שהנותנים מזוזה בארנק או בצוואר או במכוננית לשמירה, הרי זה ביזוי מצווה ואסור. לעומת זאת בשו"ת אגרות משה¹¹⁴ התיר תליית מזוזה על הצוואר לשמירה אם כל יעודה הוא לשם קמיע¹¹⁵, ובאר שאף הרמב"ם לא אסר שימוש במזוזה כקמיע, אלא דווקא במזוזה שיוצא בה ידי חובת המצווה. ברם, נראה פשוט שגם לשיטת האגרות משה, אסור להוריד מזוזה הקבועה בפתח כדי להשתמש בה כקמיע, אפילו אם יקבע אחרת במקומה, שהרי הוא מורידה מקדושתה¹¹⁶.

110 וסיים שם: "אלא נראה כהיא דתניא במנחות, תלאה במקל או שהניחה אחורי הדלת סכנה ואין בה מצווה, של בית מונבו המלך היו עושין כן בפונדקוניהן זכר למזוזה. והכא נמי דכוותה שהיו נושאים עמהם המזוזה והמקל עם בית קבלה לתכלית זה", כלומר, המדובר באנשים נודדים שנבצר מהם לקבוע מזוזה בבית, ועל כן נתנוה במקל, ובכל חנייה העמידו את המקל בפתח מגוריהם הזמניים.
111 הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ה, הלכה ד.

112 על דברים אלו הקשה הכסף משנה מהמעשה המובא בגמרא (ע"ז יא א), שאונקלוס הגר בן אחותו של אדריונוס קיסר רומי, הראה לעבדי הקיסר שהקב"ה שומר על ישראל על ידי המזוזה, וכן מהלכה שנפסקה בגמרא, שיש לקבוע את המזוזה כמה שיותר כלפי חוץ של עובי המשקוף, כדי להרבות בשמירת כל הבית, הרי שהמזוזה יש בה שמירה. ותיריך: "דאין הכי נמי, שהמזוזה שומרת הבית כשהיא כתובה כתקנה, לא המלאכים הכתובים בה מבפנים, וגם אין הכוונה בעשייתה לשמור הבית. אלא צריך שיכוון לקיים מצות הקב"ה, וממילא נמשך שתשמור הבית".

113 חלק א, סימן מד, ס"ק ג.

114 יו"ד חלק ב, סימן קמא.

115 יש להעיר שאם מתכוין להיכנס עמה לבית הכסא, עליו לכסותה בשני כיסויים, כשם שבנוגע לתפילין שונאלץ להכנס עמם לבית הכסא, עליו להניחם בכלי בתוך כלי (שו"ע או"ח מגו, משנ"ב שם, ס"ק כד). כמו כן, מבואר בשו"ע (או"ח מ, ג) שאין להניח תפילין במיטה תחת הכר כנגד ראשו, ויש להקפיד כן גם במזוזה שלא להניחה תחת הכר כנגד ראשו או תחת הסדין, אפילו כשהיא עטופה בשתי עטיפות. 116 כשם שאסור להתיר ציצית שלא לשם קשירתה בבגד אחר (שו"ע או"ח טו, א; מגן אברהם שם, ס"ק ב).

גם בילקוט יוסף¹¹⁷ כתב לאסור זאת משום ביזוי מצווה, אך בקונטרס ההוספות¹¹⁸ כתב בשם אביו הגר"ע יוסף שמעיקר הדין כשעושים כן מצד אמונה שיש בה כדי להגן, אין למנוע מהם, מפני שיש להם על מה שיסמוכו.

סיכום: המזוזה ניתנה לשם קיום מצווה ולא לשם קמיע, לכן אין נכון לתלות מזוזה בצוואר או ברכב וכדומה לשם שמירה. עם זאת, העושים כן יש להם על מי לסמוך, אלא שמכל מקום אין להסיר מזוזה מהפתח לצורך זה, וכל שכן שאין להשתמש לך במזוזות השייכות לצבא¹¹⁹.

117 שובע שמחות, חלק א, עמוד תרמה סעיף קא.

118 שם, עמוד תנ, סעיף ב, ובהערה.

119 מצוות מזוזה כשנעשית כתקנה, שומרת על האדם גם ביציאתו מביתו, כפי שכתב המהרש"א (חידושי אגדות, מנחות לג, ב): "לפי שאמר בעניין, שבהיותך בפנים ישמרך הקב"ה מבחוץ דהיינו יד ימינך" – ימין ביאתך לבית. ושמא תאמר בצאתך לא יהיה שומרך, על כן אמר 'ה' ישמור צאתך ובואך וגו' – שישמור במצוות מזוזה 'צאתך' – דהיינו מבחוץ, כמו ב'בואך' – מבפנים, ודו"ק".

מיקום המזוזה

ז. מיקום המזוזה כשלא ניתן לקבעה בחלל הפתח

שאלה: כיצד יש לקבוע את המזוזה בפתח שהדלת ממלאה את כל עוביו, כך שאין מקום עבור המזוזה בחלל הפתח?

תשובה: נאמר בגמרא¹²⁰: "אמר רב יהודה אמר שמואל, מצווה להניחה בתוך חללו של פתח. פשיטא, "בשערין" אמר רחמנא? סלקא דעתך אמינא, הואיל ואמר רבא מצווה להניחה בטפח הסמוך לרשות הרבים, כמה דמרחק מעלי, קמ"ל" (כלומר, ניתן היה לחשוב שמוטב לקבוע את המזוזה מחוץ לפתח כלפי רשות הרבים, לפיכך הורתה הגמרא שיש לקבעה דווקא בתוך חלל הפתח).

כתב הטור¹²¹: "ואם הניחה אחורי הדלת (כלומר, שלא בתוך חלל הפתח, אלא על מזוזת הפתח מבפנים, והוא הדין מבחוץ¹²²) אין זה מצוותה, ונראה שאם שינה באלו המקומות אינו מעכב, רק שתהיה מצד ימין לביאה", אם כן, לפי הטור ניתן בדיעבד לקבוע את המזוזה מחוץ לחלל הפתח. ואילו הבית יוסף¹²³ כתב שהרמב"ם¹²⁴ אינו סובר כך, ופוסק שאם הניחה אחרי הדלת לא עשה כלום.

להלכה נפסק בשולחן ערוך¹²⁵: "מקום קביעתה בתוך חלל של פתח, בטפח הסמוך

120 מנחות לב, ב.

121 יו"ד רפט.

122 האחרונים שייבאו לקמן לא חילקו בין בפנים לבחוץ, אלא כל שאינו בתוך חלל הפתח דינו כאחורי הדלת.

123 על הטור שם.

124 הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ה, הלכה ח.

125 יו"ד רפט, ב.

לחויץ", והוסיף הרמ"א: "ואם שינה אינו מעכב, ובלבד שיניחנה במזוזה עצמה".
 הש"ך¹²⁶ הבין בדעת הרמ"א שסובר כשיטת הטור, שאחרי הדלת כשרה בדיעבד, אך
 העיר שכיוון שהרמב"ם פוסל יש לחזור ולתקנו כהוגן, ומכל מקום סיים בזו הלשון:
 "דהנהו בתים הפתוחים לרחוב העובדי כוכבים ומניחים מפני כן המזוזות אחורי
 הדלת, יש להם על מה שיסמוכו". על פי זה, כתבו הפוסקים¹²⁷, שכשאין אפשרות
 טכנית לקבוע את המזוזה בתוך חלל הפתח, כגון שחלל הפתח צר, ניתן לסמוך
 בשעת הדחק על שיטת הטור והרמ"א, ולקבוע את המזוזה על מסגרת הפתח
 מבחוץ, ובאין ברירה ניתן אף לקובעה על הקיר מבחוץ, בטפח הסמוך לפתח¹²⁸,
 אולם יש שחלקו על כך¹²⁹ והורו שאף בשעת דחק אין לקובעה במקום זה. ולמעשה
 הורו רוב האחרונים שבליט ברירה יש להקל, אך לא יברך על קביעה זו¹³⁰.

סיכום: יש לקבוע את המזוזה בתוך חלל הפתח, ואף כשקיים קושי טכני בכך, יש
 לקדוח במשקוף או למצוא כל פיתרון אחר כדי לקבוע את המזוזה במקומה. בדלית
 ברירה יש לקובעה צמוד למשקוף מבחוץ, ובלא ברכה.

ח. קביעת מזוזה בפתח בין שני חדרים

שאלה: היכן יש לקבוע את המזוזה בפתח שבין המטבח לחדר האוכל, בצד ימין
 של הנכנס מהמטבח לחדר האוכל, או בצד ימין של הנכנס מחדר האוכל למטבח?
תשובה: הגמרא¹³¹ דורשת את הפסוק "וכתבתם על מזוזות ביתך" שאת המזוזה יש
 לקבוע ב'דרך ביאתך', כלומר לימינו של הנכנס לחדר, וכך נפסק בשולחן ערוך¹³²:
 "וצריך לקבעה על ימין הנכנס, ואם קבעה משמאל פסולה".

126 יו"ד רפט, ס"ק ג.

127 נשמת אדם, כלל טו סוף ס"ק א; קיצשו"ע יא, ט ועוד.

128 כן הורה לנו הגר"א נבצל.

129 בא"ח, פרשת כי תבוא, סעיף י; הגר"מ אליהו בהערותיו לקיצשו"ע, סימן יא.

130 חיי אדם שם; ילקו"י, שובע שמחות, הלכות מזוזה, עמוד תרט, סעיף עז; שו"ע המקוצר (רצאבי)

קסז, ט.

131 יומא יא, ב.

132 יו"ד רפט, ב.

דין זה נוהג, כמובן, גם כאשר נכנסים לחדר פנימי דרך החדר החיצון, כשזו הדרך היחידה להיכנס אל החדר הפנימי¹³³. אולם במבנה שבו שני חדרים שביניהם מעבר, ובנוסף לכך קיימת כניסה חיצונית לכל אחד משני החדרים, נדרש להגדיר את כיוון הכניסה בפתח שבין החדרים. בדוגמא שבשאלה (המצויה מאוד בצה"ל), הפתח שבין חדר האוכל למטבח, משמש לצורך כניסה מהמטבח לחדר האוכל, ולהיפך. מאחר ושני כיוונים אלו ניתנים להחשב כדרך ביאה, יש לדון היכן לקבוע את המזוזה בפתח זה.

במסכת מנחות¹³⁴ נאמר: "ואמר רב יהודה אמר שמואל, במזוזה הלך אחר היכר ציר", ובארו הפוסקים¹³⁵ שהחדר שהדלת נפתחת לתוכו נחשב עיקר הבית, דהיינו מיקום המזוזה יקבע על פי מיקום הצירים וכיוון פתיחת הדלת, וכן פסק השולחן ערוך¹³⁶: "מי שחולק ביתו לשנים ובכל חלק פתח פתוח לרשות הרבים, ובמחיצה החולקת יש פתח מזה לזה, במקום שעושה החור שבסף, שציר הדלת סובב בו ומעמיד שם הדלתות, הוא הבית, ובדרך ימין שנכנסים לו, קובעים אותה".

למרות זאת מבואר בבית יוסף¹³⁷ שרק כאשר משתמשים בשני החדרים במידה שווה, הולכים אחר היכר ציר, אולם כאשר עיקר השימוש הוא באחד החדרים, לעולם יש לקבוע את המזוזה בימין הכניסה לחדר העיקרי. לאור זאת, חידש החזון איש¹³⁸ שבפתח בין הבית למרפסת, מאחר והמרפסת משמשת את הבית ואין לה חשיבות דירה כלל, יש לקבוע את המזוזה מימין הכניסה מהמרפסת לבית, למרות שאין כניסה למרפסת מבחוץ. אולם יש סוברים¹³⁹ שעיקר השימוש קובע רק בתנאי שיש כניסה חיצונית לכל חדר.

133 שו"ת מהרי"ל סימן צד; ט"ז רפט, ס"ק ד.

134 לג, א.

135 חיי אדם כלל טו, סימן יח.

136 יו"ד רפט, ג.

137 סימן רפט. בשם המרדכי, הלכות קטנות, סימן תקסא.

138 יו"ד, סוף סימן קסח.

139 מהרי"ל, הביאו הב"י סימן רפט; ט"ז רפט, ס"ק ד. וראה בספר חובת הדר פרק ח, הערה ו.

עוד מצינו בפתחי תשובה¹⁴⁰ שכשלא ניתן לקבוע את כיוון הכניסה על פי 'היכר ציר', יש לקבוע את המזוזה על פי יעוד הבנייה של הפתח¹⁴¹, וכשלא ניתן לדעת זאת, ייקבע כיוון הכניסה על פי האופן שבפועל משמש ככניסה תדיר. באם לא ניתן לקבוע את כיוון הכניסה על פי ההגדרות המנויות לעיל, דעת האגרות משה¹⁴² שהפתח פטור ממזוזה, דעת היעב"ץ¹⁴³ שחייב לקובעה בשני הצדדים, ואילו דעת שבט הלוי¹⁴⁴ שיקבענה באיזה צד שירצה.

כך למשל, במקרה בו קיים פתח בין חדר האוכל לבין חדר שטיפת הכלים, ואין יציאה נוספת מחדר השטיפה, יש לקבוע את המזוזה מימין הנכנס לחדר השטיפה, למרות שחדר האוכל הינו החדר העיקרי ביחס לחדר שטיפת הכלים, היות שהוא חדר פנימי. לעומת זאת, בפתח שבין חדר האוכל למטבח (ויש למטבח פתח חיצוני), יש לקבוע את המזוזה מימין הנכנס מהמטבח לחדר האוכל, שכן למטבח יש כניסה חיצונית המשמשת אותו ועל כן אינו נחשב פנימי כלפי חדר האוכל. אילו היה פתח נוסף, בין המטבח לחדר שטיפת הכלים, היו מזוזות חדר הכלים נקבעות בכיוון הכניסה אליו מהמטבח, שכן זו הדרך להיכנס אליו, וממנו לחדר האוכל, היות שהוא משמש אותו.

סיכום: הגדרת כיוון הכניסה בפתח שבין שני חדרים, ייקבע על פי הסדר הבא:

1. **חדר פנימי שאין אפשרות להיכנס אליו אלא דרך החדר החיצון, יקבעו את המזוזה מימין הנכנס. אולם ביציאה למרפסת סגורה (שאינן כניסה חיצונית אליה), נחלקו הפוסקים היכן לקבוע את המזוזה, ולמעשה נראה שמנהג רבים לקובעה מימין הכניסה למרפסת.**

140 יו"ד רפט, ס"ק ד, בשם ספר חומות ירושלים סימן קמו.

141 בדוגמא שם, הפתח נבנה עבור הכנסת תינוק מעזרת הנשים למוהל שבעזרת הגברים, למרות שבפועל השתמשו יותר בפתח ככניסה לעזרת הנשים מעזרת הגברים, לצורך השמש שנכנס לסדר ולנקות את עזרת הנשים או לשם עריכת ישיבות וכינוסים במקום וכדומה.

142 יו"ד חלק א, סימן קעו.

143 שו"ת שאילת יעבץ חלק א סימן ע.

144 חלק ב, סימן קנב.

2. מבנה שבו שני חדרים שביניהם מעבר, ובנוסף לכך קיימת כניסה חיצונית לכל אחד משני החדרים, יקבעו את המזוזה על פי כיוון הכניסה אל החדר העיקרי והחשוב שבין שניהם (ברור למשל, שהמטבח משמש את חדר האוכל וטפל אליו).
3. במידה ולא ניתן לקבוע מהו החדר העיקרי, קובעים על פי כיוון הכניסה אל החדר שהדלת נפתחת לתוכו.
4. בהעדר דלת, או כשמדובר בדלת הזזה וכדומה, שלא ניתן לקבוע לפי כיוון הדלת, יקבע כיוון הכניסה לפי מטרת וייעוד הפתח בשעת בנייתו.
5. כשלא ניתן להחליט מה היה ייעוד בניית הפתח, קובעים את המזוזה בפתח לפי רוב השימוש בו בפועל.
6. לבסוף ראוי לציין את דברי ערוך השולחן¹⁴⁵ שכתב: "יש להתבונן הרבה בזה, ואי אפשר לבאר פרטי הדברים בזה, רק בכלל כן הוא שבמקום שההילוך הוא יותר רגיל, משם יחשבו הכניסה, ובמקום שההילוך שווה, ילכו אחר היכר ציר, ויותר מזה אי אפשר לבאר". לפיכך בכל מקרה שקיים ספק היכן למקם את המזוזה, יש להתייעץ עם פוסק הלכה הבקי בפרטי ההלכות.

קביעת המזוזה

ט. עטיפת מזוזה בניילון ובלמינציה

שאלה: האם מותר לעטוף את המזוזה בניילון או בלמינציה, בכדי לשומרה מרטיבות, ריקבון, וכדומה?

תשובה: כתב הפתחי תשובה¹⁴⁶: "בהנהגת החסיד הגר"א ז"ל כתב, לא יכרוך המזוזה בקלף וכדומה, שלא יהא חוצץ בין המזוזה למזוזות הבית, עכ"ד, וצריך עיון". ברם, הפוסקים¹⁴⁷ פקפקו בדיון זה, וערוך השולחן¹⁴⁸ כתב שוודאי דברים אלו אינם מפי הגר"א, "וברור שהשומע שמע וטעה".

למעשה אין נוהגים לחוש לחציצה¹⁴⁹, ואף מדקדקים לכרוך את המזוזה בניילון בכדי להגן עליה, מה גם שיש שכתבו¹⁵⁰ שגם אם יש להיזהר מחציצה במזוזה, אם היא לצורך המזוזה אין איסור בדבר, בדומה למה שאמרו חז"ל¹⁵¹ לגבי חציצה בלולב "כל לנאותו אינו חוצץ".

על פי זה כתב בשו"ת שבט הקהתי¹⁵² שמותר לעטוף את המזוזה בניילון כשהיא פרושה, ולאחר מכן לגלול אותה עם עטיפתה. אולם נראה שיש להימנע משימוש במכשיר למינציה לצורך זה, שהרי יש לחוש שהדיו יימס ויעבור חלילה על מחיקת

146 יו"ד רפט, ס"ק ב.

147 שו"ת מהר"ם שיק יו"ד, סימן רפח. ועיין במקדש מעט (רפט, ס"ק א) שנקט שגם אם חציצה אסורה במזוזה, מ"מ אם הדבר החוצץ מחובר למזוזה, אין בזה משום חציצה, וכעין שמצינו בירושלמי (הובא בתוספות במסכת יומא מד, ב, ד"ה 'בכל יום') שהיו עושים נרתיק עור לאחיות מחתת הגחלים של הקטורת כדי שלא יכווה הכהן הגדול, וחיברוה במסמרים כדי שלא תהיה חציצה.

148 יו"ד רפט, יט.

149 הליכות שלמה תפלה פרק ד הערה 411.

150 מהר"ם שיק יו"ד רפח, בתירוץ הרביעי.

151 סוכה לז, א.

152 לרב שמאי קהת גרוס, חלק א, סימן רעא.

שם שמים, מה גם שבניילונה באופן זה, הרי הוא שולל אפשרות להגיהה, ואפשר שצריך שתהא המזוזה ברת הגהה תמיד.

סיכום: מותר לעטוף את המזוזה בניילון, אך יש להימנע משימוש במכשיר למינציה לשם כך.

י. מדבקה החוצצת בגב המזוזה

שאלה: דרך המגיהים לכתוב 'נדק' על מדבקה ולהצמידה בגב המזוזה. האם צריך להסיר את המדבקה טרם קביעת המזוזה?

תשובה: כפי שהתבאר¹⁵³, אין חוששים לאיסור חציצה במזוזה, על כן נראה שאין איסור בעצם הדבקת מדבקה על גב המזוזה.

אלא שעדיין יש לעיין אם אין במדבקה זו (שכתוב עליה 'מוגה') איסור מצד תוספת כתיבה במזוזה. והנה אמנם כתב הרמב"ם¹⁵⁴: "ואם כתבה שלא בשירטוט, או שלא דיקדק במלא וחסר, או שהוסיף מבפנים אפילו אות אחת, הרי זו פסולה"¹⁵⁵, אלא שהוסיף שם¹⁵⁶: "מנהג פשוט שכותבים על המזוזה מבחוץ כנגד הרווח שבין פרשה לפרשה 'שדי', ואין בזה הפסד לפי שהוא מבחוץ", וכן הלכה¹⁵⁷. ובפשטות נראה

153 בתשובה הקודמת.

154 הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ה, הלכה ג.

155 בהגהות מיימוניות (הלכות תפילין פרק ה, סעיף ד) הביא את דברי רבינו שמחה, שיש המוסיפים פסוקים לסגולת שמירה מתחת למזוזה, ובספר יראים (סימן ת, ובדפוס ישן סימן יח) הביא מנהג שבסוף כל שורה משורות המזוזה הוסיפו שם של מלאך, ויש לבאר שמאחר והשמות לא נקראים עם המזוזה, אין לפוסלה משום תוספת האותיות.

בסמ"ג (עשין כג) פסק כשיטת הרמב"ם, שמותר לכתוב שמות ורמזים רק מהצד החיצון אבל מהצד הפנימי אסור להוסיף אפילו אות אחת, ולא לעשות חותמות של מלאכים ולא שום דבר, כי אם ציווי אדון כל ברוך הוא ולא תוסיף ולא תגרע.

למעשה נחלקו בכך האחרונים, דעת הנודע ביהודה (מהדורה קמא יו"ד סימן עד) שהוספת אות במזוזה פוסלת רק כאשר תוספת האות נקראת ברצף אחד עם פרשיות המזוזה, ואילו דעת שו"ת אגרות משה (יו"ד חלק ב, סימן קמ) שהוספת אות פוסלת בכל שטחה הפנימי של המזוזה.

156 הלכה ד.

157 שו"ע יו"ד רפח, ו.

שכל כתיבה לצורך המזוזה נכללת בהיתר זה. יתר על כן, מסתבר שתוספת כתיבה על גבי מדבקת נייר הדבוקה לקלף, קלה יותר.

סיכום: מותר להדביק מדבקה בגב המזוזה, כדי שידעו שהיא מוגהת או כדי לזכור את תאריך בדיקתה.

יא. חובת בדיקת המזוזה קודם קביעתה

שאלה: האם חובה לקרוא ולבדוק את המזוזה טרם קביעתה?

תשובה: נאמר בגמרא¹⁵⁸: "תפילין יש להם בדיקה ואין ניקחין אלא מן המומחה, ספרים ומזוזות יש להן בדיקה וניקחין מכל אדם".

ומבואר בראשונים שביד הקונה ספרים ומזוזות להגיהם בעצמו מחסרות ויתרות, והוא אף מחוייב בכך¹⁵⁹ ועל כן רשאי לקחתם מכל אדם, ורק לענין תפילין יש להקפיד לקחתם מן המומחה, לרש"י¹⁶⁰, הואיל וחובה לעבדן לשם מצוה, ויש לחוש לעיבוד שלא לשמה. ואילו לשיטת התוספות¹⁶¹ והרא"ש¹⁶², הדרישה לקנות תפילין מן המומחה נובעת מהחשש שהקונה יתעצל לפתוח את תפירתן ולבדקן, או משום שאין זה כבוד לפותחן.

ברם, מאחר וכיום נהוג שהסופר מוסר את המזוזות למגיה עם סיום כתיבתן, הרי הם בחזקת בדוקות, ואף אם לא נבדקו כולן, די בבדיקה מדגמית של שלוש מזוזות כדי להכשיר את כל מזוזותיו של אותו סופר¹⁶³, נמצא שרוב המזוזות כשרות, ובפרט שסופר הכותב לרבים נחשב מומחה¹⁶⁴.

158 מנחות מב, ב.

159 כן הוא לדעת רש"י (שם), ומכל שכן לגירסת הרי"ף שאף מזוזה ניקחת מן המומחה בלבד.

160 מנחות שם ד"ה 'תפילין יש להם בדיקה'.

161 מנחות שם, ד"ה 'תפילין יש להן בדיקה'.

162 הלכות קטנות, תפילין סימן לא.

163 עירובין צז, א; רמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ב, הלכה י; שו"ע או"ח לט, ט.

164 משנ"ב לט, ס"ק יט.

סיכום: ראוי לעיין בכשרות המזוזה קודם קביעתה בפתח, אולם מן הדין גם אם לא עיינו בה קודם קביעתה ניתן לסמוך על כשרותה.

יב. זווית קביעת המזוזה

שאלה: כיצד יש לקבוע את המזוזות בצה"ל, מעט באלכסון כמנהג האשכנזים, או בצורה אנכית לגמרי כמנהג עדות המזרח?

תשובה: נאמר בגמרא¹⁶⁵: "אמר רב יהודה אמר רב עשאה כמין נגר פסולה. איני, והא כי אתא רב יצחק בר יוסף אמר, כולוהו מזוזתא דבי רבי כמין נגר הוו עבידן כו'?" לא קשיא, הא דעבידא כסיכתא (כלומר, כיתד) הא דעבידא כאיסתוריא (כלומר, כחיבור עצם השוק)".

ונחלקו ראשונים בביאור פסול 'כמין נגר', רש"י¹⁶⁶ פירש שנעץ את המזוזה בעומק הדופן, ופסולה לפי שיש לקובעה 'עומדת', אורכה לאורך מזוזת הפתח, ואילו ר"ת¹⁶⁷ תמה על פירוש זה, שהרי אין דרך כבוד במעומד "וקבורת חמור קרי ליה", וכן מצינו שספר תורה שבהיכל, שוכב היה, על כן פירש ר"ת ש'כמין נגר' היינו שקבע את המזוזה עומדת לאורך מזוזת הפתח, ופסולה לפי שיש לקובעה 'שוכבת' לרוחב מזוזת הפתח. והעירו התוספות שלדברי שניהם ניתן לקבוע את המזוזה 'כאיסתוריא', היינו באלכסון, או בזווית כמו האות נו"ן.

הרא"ש¹⁶⁸ כתב שהמנהג כרש"י לקובעה 'עומדת', ואילו הטור¹⁶⁹ כתב: "והמדקדקין יוצאין ידי שניהם וקובעין חציה בזקיפה וחציה בשכיבה, כנו"ן כפופה".

פסק השולחן ערוך¹⁷⁰: "צריכה להיות זקופה, אורכה לאורך מזוזת הפתח", וכן מנהג

165 מנחות לג, א.

166 שם ד"ה 'עשאה' וד"ה 'פסולה'.

167 בתוס' שם, ד"ה 'הא דעבידא'.

168 הלכות קטנות, הלכות מזוזה, סימן ט.

169 יו"ד רפט.

170 יו"ד רפט, ה.

הספרדים, ואילו הרמ"א הוסיף: "וכן נהגו. אבל יש אומרים שפסולה בזקופה, אלא צריכה להיות שכובה, אורכה לרוחב מזוזת הפתח. והמדקדקין יוצאין ידי שניהם, ומניחים אותה בשיפוע ובאלכסון"¹⁷¹, וכן ראוי לנהוג, וכן נוהגין במדינות אלו. ויכוין שיהא ראש המזוזה, דהיינו 'שמע', לצד פנים, ושיטה אחרונה לצד חוץ (כלומר, יטה את המזוזה באופן שראש המזוזה העליון יפנה אל תוך הבית וחלקה התחתון יפנה כלפי חוץ).¹⁷² וכן מנהג האשכנזים.

העיר הפתחי תשובה¹⁷² בשם היד הקטנה¹⁷³: "במקום שמזוזות הפתח אינם רחבים כלל, יקבענה זקופה, אורכה לאורך מזוזת הפתח, כי אף הרמ"א אינו חולק אלא בעניין שיוכל לצאת ידי שניהם". נמצא שהכל מודים¹⁷⁴ שנפסקה ההלכה כרש"י, אלא שלדעת הרמ"א, כשאפשר, יש לצאת ידי כל השיטות על ידי העמדת המזוזה באלכסון.

סיכום: כיוון שחיוב קביעת המזוזה מוטלת על רשויות הצבא ולא שייך להכריע לגביהם האם לפסוק כשולחן ערוך או כרמ"א, יש לקיים את המצווה כעיקר הדין בצורה שיוצא בה ידי חובה על פי כל השיטות, בצורה אנכית.

יג. אופן חיבור המזוזה לפתח

שאלה: האם נכון לקבוע מזוזה בעזרת דבק, סלוטייפ, סיליקון, מגנט וכדומה?

תשובה: נאמר בגמרא¹⁷⁵: "המשכיר בית לחבירו, המשכיר חייב בדלת, בנגר ובמנעול, ובכל דבר שמעשה אומן" – "בעו מיניה מרב ששת מקום מזוזה על מי (כלומר,

¹⁷¹ בדעת קדושים רפט, ס"ק יח כתב, "די בשיפוע כל דהו, כל שבעיני הבריות הוא משופע". יש להעיר שבספר ארחות רבינו (חלק ג' עמוד קעו) הקשה משם החזו"א על הרמ"א שיתכן שבקביעה באלכסון אין יוצאים ידי חובה לא לדעת רש"י ולא לדעת ר"ת, ובהוספות שבסוף ספר מזוזות מלכים (עמוד י) כתב כי נוהגים כן, כי כך נהג רבי לפי פירוש התוספות.

¹⁷² יו"ד רפט, ס"ק ט.

¹⁷³ הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ג, אות טז.

¹⁷⁴ כן פסק גם הגר"א שם ס"ק יד.

¹⁷⁵ בבא מציעא קא, ב.

האם חובת המשכיר לדאוג גם לאמצעי לקביעת המזוזה, כגון לחצוב חלל לשם כך במזוזת הפתח)? אמר להו רב ששת תניתוה, דבר שאין מעשה אומן השוכר עושהו, והאי נמי לאו מעשה אומן הוא, אפשר הוא בגובתא דקניא (כלומר, כל פעולה שאינה מצריכה בעל מקצוע, אינה מחובתו של המשכיר, ומזוזה ניתן לתלות באמצעות קנה פשוט).¹⁷⁶ מכאן שהעיקר הוא לקבוע את המזוזה בצורה כזו שלא תיפול, וכן כתב הטור¹⁷⁶: "וכיצד קובעה, ימסמר אותה במסמרים במזוזת הפתח, או יחפור בה חפירה ויקבענה בה וכו'. תלאה במקל במקומה ולא קבעה, פסולה".

העיר הב"ח¹⁷⁷ שאמנם אין הקפדה דווקא על חיבור במסמרים, ובכל אופן שהחיבור חזק, כשר. אולם: "למצווה מן המובחר, כי היכי דלא ליתי לידי זלזול על ידי נפילה בחשש רחוק, ימסמר במסמרים, דהשתא ליכא חששא דנפילה כל עיקר, אפילו בחשש רחוק". והוסיף הב"ח שמצינו כעין זה בירושלמי¹⁷⁸: "רבי בא בשם רב יהודה ואפילו לא סמרו, והא תני והוא שסמרו? אמר רבי יוסי והוא שיחדו לכן", כלומר, מקום שהמזוזה מיועדת להיקבע בפתח זה לתמיד, יש למסמרה, ואילו אם קובעה לזמן ומתכוון להחליפה באחרת, אינו צריך למסמרה.

וכתב ערוך השולחן¹⁷⁹: "ומסתברא אם יכרוך המזוזה בנייר ודיקנה אל מזוזת הכותל, דשפיר דמי, דמה לי מסמר ומה לי דבק, כיוון שנתחברה חיבור גמור", וכן הורו האחרונים¹⁸⁰ שניתן לקבוע מזוזה בדבק. אולם יש שהעירו¹⁸¹ שנייר דבק (סלוטייפ) המתייבש עם הזמן, אינו נחשב חיבור ואין לקבוע בו מזוזה.

ברם, יש לציין שהצמדת המזוזה באמצעות מגנט פשוט, אינה נחשבת לקביעה, שכן

176 יו"ד רפט; שו"ע שם, ד.

177 שם ד"ה 'וכיצד קובעה יסמר אותה'.

178 מגילה פרק ד, הלכה יב.

179 יו"ד רפט, ס"ק טו.

180 שו"ת חלקת יעקב חלק ב, סימן ס; שו"ת מנחת יצחק חלק ז, סימן עב, אות ג; שו"ת דברי שלום חלק יו"ד, סימן עד; שו"ת יחו"ד חלק ו, סימן נח; הערות הגר"מ אליהו לקיצשו"ע סימן יא, הערה ט. ועיין עוד בשו"ע המקוצר (רצאבי, קסז הערה כב) שעדיפה קביעת מזוזה במסמרים על פני דבק חזק, שנאמר (ישעיה מא, ז) "אומר לדבק טוב הוא, ויחזקהו במסמרים לא ימוט".

181 שו"ת משנה הלכות חלק ד, סימן קמ, ס"ק יב; תשובות והנהגות חלק א, סימן תרמו (וכתב שם שלכתחילה אין לקבוע כן).

ניתן להסירה בנקל, אולם לגבי מגנט חזק במיוחד הנצמד לפתח, יש הסוברים¹⁸² שהמזוזה נחשבת לקבועה, ויש הסוברים¹⁸³ שכיוון שאין המזוזה אחוזה בחומרי בניין, אינה נחשבת לקבועה.

סיכום: יש לקבוע את המזוזות בחיבור עמיד, לפיכך, במציאות הצבאית, שהמזוזות עלולות להיפגע כתוצאה מהעברה שכיחה של ציוד כבד מחדר לחדר, יש לקובען בחוזקה, ומומלץ לעשות כעצת הטור והשולחן ערוך, ולחברן באמצעות מסמרים או ברגים, ובכך למנוע את נפילתן, בזיון ואובדנן. אכן, במקום צורך ניתן לקבוע את המזוזה באופן זמני בחיבור טוב אף שאינו קבוע, על מנת לחזקה בהמשך.

יד. קביעת מזוזה במקום שקיים חשש סביר שתיפגם

שאלה: כיצד יש לנהוג בעניין קביעת מזוזה בפתח שקיים חשש סביר שהמזוזה תיפול ממנו לאחר זמן, או שלא תשמר בו כראוי, מפני השיפה לגשם, לשמש, וכדומה?

תשובה: נפסק ברמ"א¹⁸⁴ שחצרות או עיירות שמקצת עובדי כוכבים דרים שם, פטורין ממזוזה, וכתב הש"ך¹⁸⁵ בשם הב"ח: "אפילו רובם ישראלים, פטורים, משום סכנה וכו', ועוד מטעם אחר אין עושין שם מזוזות, משום דבוודאי יטלוה ויבזוה, ואם כן יהיו גורמין בזיון לכתבי הקדש".

על דרך זו פסק בשו"ת מהרש"ם¹⁸⁶ שאין לקבוע מזוזה במקומות שהתנאים יגרמו לריקבון המזוזה או למחיקתה, כגון, במרתף טחוב במיוחד, או בפתח הסמוך לתנור

182 כן הורה לנו הרה"ג אפרים גרינבלט.

183 פתחי שערים סימן רפט, ס"ק פא. וכן עולה מדברי הדעת קדושים סימן רפט, ס"ק טז, מאחר שלדעתו חיבור הכשר למזוזה צריך שיהיה חיבור שחייבים עליו בשבת, ומאחר והפוסקים מתירים חיבור ע"י מגנט בשבת, לא ניתן לסמוך על חיבור ע"י מגנט לעניין מזוזה.

184 יו"ד רפו, א.

185 שם, ס"ק ז.

186 חלק ד, סימן קיא. וכן פסק בשו"ת משנה הלכות חלק ו, סימן קפז.

וכדומה. ברם, לדעת פוסקים אחרים¹⁸⁷ יש לחלק בין ביזוי המזוזה בידיים על ידי נכרים, לבין מחיקתה מאליה¹⁸⁸, שהרי מצינו שמחיקת כתבי הקודש בדרך גרמא במקום מצווה מותר¹⁸⁹. עוד אפשר שהמהרש"ם פטר מקביעת מזוזה רק במקומות שבהם כמעט ולא ניתן לשומרה, ולא במקומות שבהם קיים רק חשש לנפילתה או לפסילתה כתוצאה מבלאי טבעי וכדומה¹⁹⁰.

סיכום: אין לקבוע מזוזה במקום שעלולים לבזותה בידיים, אולם במקום שהחשש לפסול הוא כתוצאה מבלאי טבעי, יש המורים לקובעה. לפיכך נראה שבמצבים אלה יש לחלק בין מקומות החייבים במזוזה מעיקר הדין, כמגורי החיילים¹⁹¹, שאז יש לקובעה למרות החשש לפגמתה, לבין מקומות שאינם חייבים מעיקר הדין במזוזה, כמשרדים וכדומה, שאז על רב היחידה לשקול בדעתו אם לקובעה או לא.

טו. מזוזה המחוברת בחלקה העליון בלבד

שאלה: מה דינה של מזוזה שנפל ממנה המסמר התחתון ונשארה תלויה על מסמר אחד, כך שהיא מתנדנדת מצד לצד?

תשובה: נאמר בגמרא¹⁹²: "תלאה במקל פסולה". בטעם הדבר כתב הב"ח¹⁹³: "והרי

187 שו"ת תשורת ש"י חלק ב, סימן קפה; שו"ת פני מבין יו"ד, סימן רי; ספר מזוזות מלכים, הלכה למשה, ס"ק קעא, ועוד.

188 במזוזות מלכים, שלום ואמת, ס"ק נד, הביא מקור לחילוק זה משו"ת הת"ס חלק ו, סימן ה, ומשו"ת שבות יעקב חלק ג, סימן י.

189 שבת קכ, ב; רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ו, הלכה ו. ועיין שו"ת נודע ביהודה תניינא אר"ח, סימן יז, תשובה מבן המחבר, שהקשה מדוע לא הובא בטור ובשו"ע איסור גרם מחיקת השם שלא במקום מצווה.

190 יש מקום להוכיח חילוק זה מחיוב בדיקת המזוזה, שעל פי דעה אחת בראשונים, החיוב הוא לבדוק שהמזוזה במקומה ולא נגנבה או נפלה, א"כ משמע שיש לקבוע מזוזה אף במקום שקיים חשש נפילה. אולם ניתן לפקפק בראיה זו, ולחלק בין מקום שבו עלול להיווצר בלאי טבעי עם הזמן, ובין מקום תורפה, בו הבלאי מזורז יותר. וצ"ע.

191 ראה סימן א.

192 מנחות לב, ב.

193 יו"ד סימן רפט.

לא קבעה שתהא נחה, אלא תלויה ומתנדנדת באויר הפתח", וכן כתבו הפוסקים¹⁹⁴ שהמזוזה חייבת להיות קבועה כך שלא תתנדנד.

בשו"ת דרכי נועם¹⁹⁵ דן בשאלה, האם מזוזה התלויה על מזוזת הפתח ומתנדנדת נחשבת תלויה במקל ופסולה, או שהפסול עליו דיברה הגמרא הוא רק כשהיא תלויה באויר הפתח ואינה צמודה כלל למזוזת הפתח. למסקנתו, מזוזה מתנדנדת הצמודה למזוזת הפתח כשרה, אבל מצווה לקובעה גם בחלקה התחתון כדי שלא תתנדנד.

סיכום: יש לקבוע את המזוזה משני קצותיה, ואם נפל החיבור התחתון, יש לתקנו, אך בלא ברכה.

194 חיי אדם כלל טו, סעיף יט; קיצשו"ע סימן יא, סעיף ו; שו"ת הרי בשמים חלק ה, סימן נו; פרשה סדורה (על מסכת מזוזה, להגר"ח קנייבסקי) ס"ק נה; ספר ארחות רבינו חלק ג, עמוד קעו.
195 לרבי משה בר יעקב הלוי, אב"ד קושטא. חלק יו"ד, סימן טז.

שמירת המזוזה ואחזקתה

טז. תדירות בדיקת המזוזה

שאלה: כיצד, ובאיזו תדירות, צריך לבדוק את המזוזות בצה"ל? ומי מוסמך לעשות זאת?

תשובה: נאמר בגמרא¹⁹⁶: "תניא: מזוזת יחיד נבדקת פעמיים בשבוע, ושל רבים פעמיים ביובל", בטעם חיוב הבדיקה, פירש רש"י¹⁹⁷: "שמא נרקבה או נגנבה", והרמב"ם¹⁹⁸ כתב: "שמא נקרעה ממנה אות אחת או נמחקה, מפני שהיא קבועה בכתלים מרקבת".

בשיורי ברכה¹⁹⁹ הביא בשם הרד"ק שעל פי ההבנה השנייה בדברי רש"י, שחובת הבדיקה היא כדי לוודא שהמזוזה לא נגנבה, אין צריך לבדוקה מבפנים, ועל זה סומכים העולם שאין בודקים אם נתקלקלה. אולם לדעת השיורי ברכה עצמו, אין הפירושים ברש"י חלוקים, ותמיד יש לחוש לריקבון. בדומה לזה נכתב גם בתשובות הגאונים²⁰⁰ שבודקין אותה שמא נטשטש הכתב או נמחק או נימוק הקלף.

כתבו הפוסקים²⁰¹ שלבדיקה זו אין צורך במגיה מומחה, שכן הבדיקה כוללת פתיחת הקלף ועיון בכל אותיות המזוזה שלא נרקבו ושלא ניטשטשו או נדבקו זו לזו, ולשם כך אין צורך בהכרת דיני המזוזה ודקדוקי כתיבתה.

תדירות הבדיקה היא כאמור, פעמיים בשבע שנים במזוזת היחיד ופעמיים בחמישים

196 יומא יא, א. הובא בשו"ע יו"ד רצא, א.

197 שם ד"ה 'נרקבה'.

198 הלכות תפילין מזוזה וספר תורה פרק ה, הלכה ט.

199 על גליון השו"ע יו"ד רצא, א.

200 שערי תשובה, סימן קנז; ספר האשכול (אלבק), הלכות מזוזה עו, ב.

201 שו"ת חת"ס חלק יו"ד, סימן רפג (הובא בפת"ש יו"ד רצא, ס"ק ג).

שנה במזוזת הרבים²⁰², אולם יש להעיר שבתשובות מהרי"ד²⁰³ כתב שכשאינן בידו עוד מזוזה כשרה, מוטב לסמוך על חזקת כשרות המזוזה ולא לבדוקה, כדי שלא תימצא המזוזה פסולה ולא יהיה בידו להחליפה. ובערוך השולחן²⁰⁴ כתב, שבמקומות המועדים לרטיבות, שמש יוקדת ושאר פגעי מזג האויר, יש לבדוק את המזוזות פעם בשנה, ואם ידוע שהקלף נרטב ויש חשש שהמזוזה ניזוקה, צריך לבדוקה מיד²⁰⁵.

בטעם הקולא במזוזת הרבים נחלקו ראשונים: רש"י²⁰⁶ פירש שבשל רבים יש למעט בטורח כדי שלא כל אחד ישתמט ויטיל את החובה על האחרים, התוספות ישנים²⁰⁷ פירשו שמיעטו בחובת הבדיקה במזוזה של ציבור מחשש סכנה, שכן מסופר בגמרא²⁰⁸: "אמר רבי יהודה, מעשה בארטבין אחד שהיה בודק מזוזות בשוק העליון של צפורי, ומצאו קסדור אחד ונטל ממנו אלף זוז", ואילו בספר האשכול²⁰⁹ פירש שאין צורך לבדוק את מזוזת הרבים לעיתים קרובות, מפני שהרבים שמים לב בכניסתם וביציאתם אם נרטבה או ניזוקה²¹⁰.

יש הנוקטים²¹¹ שבמידה ויש גבאי הממונה על ענייני בית הכנסת, דין מזוזת בית הכנסת כדין מזוזת היחיד, שכן חובת הבדיקה מוטלת על הגבאי ואין חשש

202 בנוגע למזוזה שלא ניתן לדעת מתי נבדקה לאחרונה, כתב בשו"ת שבט הקהתי (חלק ו, סימן שע) שאין חובה לבדוקה מיד, מאחר ושיעור הזמן לבדיקת מזוזה אינו אלא מדרבנן, וספק דרבנן להקל.

203 אבה"ע סימן לג.

204 יו"ד רצא, א.

205 שהרי מה שאין חובה לבדוק בכל יום, הוא מפני שסומכים על חזקת כשרות של המזוזה, וכאשר נולדה ריעותא בפנינו, אין סומכים על חזקה.

206 שם, ד"ה 'פעמים ביובל'.

207 שם, ד"ה 'ושל רבים'.

208 שם.

209 ספר האשכול (אלבק), הלכות מזוזה עו, ב.

210 ואף שהאשכול פירש שהבדיקה צריכה להיות באותיות המזוזה, מכל מקום, בשעה שהיא ניזוקה ניכר הדבר מבחוץ ע"י רטיבות או עיפוש.

211 לשכת הסופר כלל יח, והובא במשנת הסופר סימן כז, ס"ק כד.

שיתעצל²¹², ובספר חובת הדר²¹³ כתב שמסתברים דבריהם דווקא בגבאי העובד בשכר.

סיכום: מזוזת הציבור צריכה להיבדק לפחות פעמיים ביובל. עם זאת יש שהחמירו שבמקום ציבורי שמוצב בו אדם הממונה על המקום, גם מזוזות הציבור צריכות להיבדק פעמיים בשבע שנים, כמזוזות היחיד.

למעשה, מאחר זמנו של הרב מוגבל וישנם מקומות בהם מספר המזוזות ביחידתו עשוי להגיע לאלפים, נראה להכריע שדי לוודא בבדיקה חיצונית, פעמיים בשבע שנים, שהמזוזות במקומן, ולענין זה אפשר שניתן לסמוך על חיילים הערים לקיומה של המזוזה. לעומת זאת, בדיקת פנים המזוזה, שלמותה וצורת אותיותיה, תתבצע פעמיים ביובל, כלומר, אחת לעשרים וחמש שנה²¹⁴. בדיקה זו יכולה להתבצע בידי כל חייל שיכול לפתוח את המזוזה ולקוראה במתינות תוך שימת לב לשלמות הכתב.

כמו כן, יש לדאוג לתיעוד מסודר של כל המזוזות ולציון תאריך בדיקתן.

מזוזה הקבועה במקום שיש בו חשש לשלמותה, יש לבדוקה לעיתים תכופות אם עדיין היא קבועה במקומה ולא ניזוקה מחמת טלטול ציוד, או שיפוצים שנערכו במקום וכדומה, כל זאת על פי הערכת המציאות בשטח.

212 ברור שחידוש דין זה נאמר רק לפי טעמו של רש"י, אך לטעם שכתב האשכול אין צריך להוסיף בדיקה, כיוון שהרבים שמים לב למצב המזוזה.

עוד יש להעיר שאפשר שגם לפירוש רש"י חז"ל אמנם מיעטו בחובת הבדיקה במזוזות הרבים מהטעם הנ"ל, אולם לאחר שקבעו כן, אין הדין משתנה לפי שינוי הנסיבות. שהרי אף לפירוש התוספות ישנים, מסתבר שחז"ל קבעו ככלל את חובת בדיקת מזוזות הרבים פעמיים ביובל בשל חשש הסכנה המצויה יותר במקומות ציבוריים, אולם משנקבע הדין, אין לחייב בדיקות תדירות יותר במזוזות הרבים גם במקום שאין סכנה, שאם לא כן היו צריכים לומר - ובשעת הסכנה פעמיים ביובל הן ביחיד והן ברבים.

213 פרק א, הערה לו, עמוד יז.

214 מאחר ויש הפוטרם את מבני הצבא מקביעת מזוזה, אין מקום להחמיר ולחייב בדיקה תדירה יותר.

יז. בדיקת מזוזות לאחר אסון

שאלה: האם נכון למלא אחר בקשתו של חייל (עקב ארוע חריג שאירע) לבדוק את המזווה בחדרו למרות שאין סיבה לחשוש שנפסלה?

תשובה: כתב הטור²¹⁵: "כל הזהיר בה יאריכו ימיו וימי בניו, דכתיב, למען ירבו ימיכם וימי בניכם, ואם אינו זהיר בה יתקצרו, דמכלל הן אתה שומע לאו. וכן דרשו חכמים, בעוון מזווה בניו ובנותיו של אדם מתים קטנים וכו', וגדולה מזה, שהבית נשמר על ידה, כמו שדרשו בפסוק ה' שומרך וגו', מלך בשר ודם מבפנים ועבדיו שומרין אותו מבחוץ, ואתם ישנין על מטותיכם והקב"ה שומר אתכם מבחוץ. ועל כן נתינתה בטפח החיצון, שיהא כל הבית לפניו הימנה ובשמירתה. ומכל מקום לא יהא כוונת המקיימה אלא לקיים מצות הבורא יתעלה שציוונו עליה".

אמנם הרמב"ם²¹⁶ עורר על הכותבים שמות מלאכים במזווה כאילו היתה קמיע: "שאלו הטיפשים לא די להם שביטלו המצווה, אלא שעשו מצווה גדולה שהיא ייחוד השם של הקב"ה ואהבתו ועבודתו, כאילו הוא קמיע של הנאת עצמן, כמו שעלה על לבם הסכל, שזהו דבר המהנה בהבלי העולם". אולם כתב על כך הכסף משנה: "דאין הכי נמי שהמזווה שומרת הבית כשהיא כתובה כתיקנה, לא המלאכים הכתובים בה מבפנים, וגם אין הכוונה בעשייתה לשמור הבית, אלא צריך שיכוון לקיים מצות הקב"ה וממילא נמשך שתשמור הבית". עולה אם כן, שיש חשיבות לבדיקת המזוזות, כדי לוודא שהמצווה מתקיימת כתיקונה וממילא יישמר וינצל מהמזיקים.

בשולחן ערוך נפסק מהי התדירות לחיוב בדיקת מזוזות²¹⁷, עם זאת יש שכתבו לבדוק את המזוזות פעם בשנה²¹⁸, וכמו כן, יש שנהגו לבדוק את המזוזות כשיש

215 יו"ד דפה.

216 הלכות תפילין ומזווה וס"ת פרק ה, הלכה ד. ועיין לעיל סימן ו, בנוגע לשימוש במזווה כקמיע.

217 עיין לעיל סימן טז.

218 במכילתא (סוף פרשת בא) נאמר שיש לבדוק תפילין ומזוזות פעם ב"ב חודש. בספר מטה אפרים (סימן תקפא, סעיף י) ובקיצשו"ע (קכח, ג) כתבו שמנהג אנשי מעשה לבדוק את התפילין והמזוזות בכל שנה בחודש אלול, והובאו הדברים בשו"ת יחו"ד חלק א, סימן מט.

חולה בבית וכדומה²¹⁹. אך כל זה בתנאי שאם תימצא המזוזה פסולה, יוכל להחליפה בכשרה, שאם לא כן, מוטב להעמידה על חזקה²²⁰.

סיכום: מאחר ויש שנהגו לבדוק את המזוזה בכל שנה, ראוי במידת האפשר, להיענות לבקשת חייל לבדוק את מזוזות חדרו, אחר קרות אסון, ובלבד שיש ברשות הרב מלאי מזוזות, כך שאם ימצא שהמזוזה פסולה יוכל להחליפה. כמובן שאם ידוע בוודאות שהמזוזה נפסלה, יש להחליפה בהקדם²²¹.

יח. העברת מזוזה או בית מזוזה

שאלה: האם מותר להעביר מזוזה או בית-מזוזה מפתח לפתח?

תשובה: נאמר בגמרא²²²: "רב אמר אין מתירין (מעבירים) ציצית מבגד לבגד, ושמואל אמר מתירין מבגד לבגד", והקשו תוספות²²³ על שמואל מהמסופר בברייתא²²⁴ "מעשה באחד שנטלה בידו ויצא, וקבר אשתו ושני בניו", ולכאורה כשם שמותר להעביר ציצית מבגד לבגד, כך מותר להעביר מזוזה מבית לבית, ואם כן מדוע נענש אותו אדם. ותירצו: "שמא לא היה בדעתו להניח (את המזוזה) בבית אחר, אי נמי²²⁵, מזוזה שאני שעשויה להציל מן המזיקין", כלומר, מכיוון שמזוזה עשויה לשמירה, יש הקפדה מיוחדת שלא להסירה.

עוד יש להוסיף שבספר בית אריה (סימן רצא, פרק יט, ס"ק ג) כתב שלפי התוספות ישנים, שטעם בדיקת מזוזה של רבים היא פעמיים ביובל בלבד משום הסכנה, גם טעם הבדיקה בשל יחיד פעמיים בשמיטה בלבד הוא משום סכנה, וכשאין סכנה יש לבדוק תדיר.

219 ספר מזוזות מלכים, טעם הצבי, ס"ק יא. השואל בשו"ת מהרי"ל סימן צד, כתב "ועתה לבי נוקפי דשמה מחמת שלא הייתי זהיר באותה מצווה עברו עלי הרפתקי, ובדקתי מזוזות ביתי". ועיין גם עטרת זקנים, מזוזה, ס"ק יב.

220 עיין תשובות מהרי"ד אבה"ע, סימן לג.

221 כן כתב ה"ח (יו"ד רפח ס"ק ב, בשם הב"ח) שכשאין מזוזה כשרה, לא יניח פסולה, כדי שתהא נפשו עגומה עליו, ולא יתעצל לקבוע מזוזה כשרה לאלתר.

222 שבת כב, א.

223 שם, ד"ה 'רב אמר'.

224 בבא מציעא קב, א.

225 כך תירצו גם התוספות בבבא מציעא קא, ב, ד"ה 'לא יטלנה ויצא'. וכן דעת הגהות אשר"י שבת פרק

ב, סימן ז.

נמצא שלפי הטעם הראשון, אסור להסיר את המזוזה רק אם אין בכוונתו לקובעה בבית אחר, ואילו לפי הטעם השני, אסור בכל מקרה ליטול את המזוזה.

וכן מצינו עוד שנחלקו בענין זה, בשאלתות²²⁶ מבואר שאיסור הסרת המזוזה הוא משום ביטול המצווה, אך כשם שמותר להעביר ציצית מבגד לבגד, כך מותר להעביר מזוזה מבית לבית, כתירוצם הראשון של התוספות. ואילו בריטב"א²²⁷ מפורש שאיסור הסרת מזוזה הוא משום סילוק קדושת השכינה מהבית, ועל כן אסור גם להעבירה לבית אחר.

הבית יוסף והדרכי משה²²⁸ הביאו את דעת האוסרים, אך בשולחן ערוך לא נזכר דין זה. ולמעשה נחלקו הפוסקים בכך, הבית לחם יהודה²²⁹ הביא את דעת המקלים והכריע להחמיר, ואילו הפתחי תשובה²³⁰ כתב בשם ברכי יוסף, שבשעת הדחק שאין לו מזוזה לקבוע בבית שנכנס אליו, אפשר לסמוך על דעת רב האי רב אחא המקלים²³¹.

ברם, יש להבהיר שאם קובעים את המזוזה במקום אחר, ובמקביל קובעים לאלתר מזוזה אחרת בפתח ממנו הוציאו את המזוזה, מותר הדבר לדברי הכל. אולם יש להקפיד שלא להוריד את המזוזה מקדושתה, דהיינו מזוזה שהיתה קבועה בפתח המחויב במזוזה מדאורייתא, אין להעבירה לפתח המחויב במזוזה מדרבנן בלבד וכד'²³².

עוד כתבו מפוסקי דורנו²³³ שלדברי הכול מותר להעביר מזוזה מפתח לפתח באותו בית (כגון שמעביר את המזוזה מפתח הבית לפתח אחד החדרים, בכדי לקבוע מזוזה גדולה יותר בפתח הראשי), שהרי קדושת השכינה אינה סרה מהבית ושמירת

226 פרשת שלח, שאילתא קבו.

227 בבא מציעיא קב, א, ד"ה 'לא יטלנה בידו', מובא בנימוקי יוסף נט, א בדפי הרי"ף, ד"ה 'ת"ר לא יטלנה'.
228 יו"ד דצא.

229 על השו"ע שם.

230 שם ס"ק ז.

231 וכן מצדד בשו"ת יבי"א יו"ד חלק ג, סימן יח.

232 ספר מזוזות מלכים (ס"ק קפו), הובא בספר חובת הדר (עמוד יח) ובילקו"י שובע שמחות עמוד תרכג.
233 שו"ת יבי"א שם.

הדיירים אינה משתנה, אולם אם מעביר מחדר שדרים בו דיירים קבועים לחדר של דיירים אחרים, דינו כמו מבית לבית, אלא אם כן קובע מיד מזוזה אחרת.

יש להוסיף שכל זאת לענין הסרת המזוזה עצמה, אולם לענין נטילת בית המזוזה בלבד אין כל איסור, כמו שכתב בספר מזוזות מלכים²³⁴: "דדווקא על המזוזה הקפידו שלא יטלנה שלא יגרום לחברו סכנה, אבל לא הקפידו על תיקה". אלא שהעיר שמכיוון שהמזוזה זכתה עד עתה לתיק נאה ומכובד, אין ראוי לכתחילה להניחה בתיק פשוט.

סיכום: אסור להסיר מזוזה מפתח שהיתה קבועה בו, אלא אם כן קובעה מחדש באותו בית, ויקבע לאלתר מזוזה אחרת בפתח ממנו הוציאו את המזוזה.

אם המבנה יוצא מכלל שימוש לזמן מסוים, ויש צורך לקבוע מזוזה במבנה החלופי אך אין אפשרות להשיג מזוזה אחרת, מותר להעביר את המזוזה.

אם לא ניתן להשיג מזוזות עבור מקומות המחויבים מן הדין, ויש מזוזות הקבועות במקומות שפטורים מן הדין, ניתן להעבירן בשעת הדחק, אך ראוי להימנע מכך ככל האפשר.

על אף שמותר להחליף בית מזוזה, ואפילו מהודר בפשוט, ראוי שלא להמעית בכבוד המזוזה ולהניחה בנרתיק מהודר כפי שהיה לה.

יט. הסרת מזוזה ממבנה שנעזב

שאלה: האם כאשר חיילים עוזבים מבנה ומותירים אותו בלתי מאויש, מותר להוריד את המזוזות כדי למנוע את גניבתן? ומה הדין כאשר נכנס ל'קו' גדוד של חיילים גויים?

תשובה: נאמר בגמרא²³⁵: "תנו רבנן, המשכיר בית לחבירו, על השוכר לעשות לו

234 בהלכה למשה, ס"ק קצג.

235 בבא מציעא קב, א.

מזוזה. וכשהוא יוצא לא יטלנה בידו ויוצא, ומנכרי נוטלה בידו ויוצא. ומעשה באחד שנטלה בידו ויצא, וקבר אשתו ושני בניו. מעשה לסתור (כלומר, הלא נאמר בברייתא שהמשכיר לנכרי, נוטל את המזוזה, ואם כן מדוע נענש אותו שנטל)? אמר רב ששת, ארישא (כלומר, המעשה התרחש באדם שהשכיר לחבירו ואעפ"כ נטל את המזוזה, לפיכך ענשוהו)."

בטעם איסור הנטילה נחלקו ראשונים, התוספות²³⁶ כתבו שטעם האיסור הוא, לפי שהמזיקין באין בבית שאין בו מזוזה, ונמצא מסכן את אותם שיכנסו לאחר מכן לבית זה, ועל כן אסור לטלה, ואפילו דעתו להעביר את המזוזה לבית אחר. אולם משמע שאם אין אחרים נכנסים לגור בבית, אין איסור בנטילת המזוזה. כעין זה כתב אף הריטב"א²³⁷: "לא יטלנה כו' אפילו בצריך אותה לבית אחר. ואף על פי שאמרו גבי ציצית²³⁸ מתירים מבגד לבגד, שאני הכא, דכיוון דחיילא קדושת שכינה בבית זה, אין לו לסלקו משם", אלא שמשמעות דבריו שהאיסור הוא מצד הבית, ולכן בכל אופן אסור להסיר את המזוזה, אף אם אין איש בא לגור בבית.

לעומת כל זאת כתב בשאילתות²³⁹: "הוה דר בביתא וקבע ליה מזוזתא וקא נפיק ליה, אסיר למישקליה מיניה, משום דקא מבטיל לה למצווה (פירוש, היה דר בבית וקבע בו מזוזה ואח"כ יצא מן הבית, אסור לו ליטול את המזוזה משום שמבטל את המצוה). ברם, צריך למימר הני מילי כי אסיר למישקל, היכא דלא קבע לה למזוזה בשעתיה כו', היכא דקא בעי למישקל מן האי פיתחא ומקבעיה בפיתחא אחרינא כו' שרי". הרי מפורש בדבריו, שאם קובעה מיד במקום אחר, אין בכך איסור.

פסק השולחן ערוך²⁴⁰: "השוכר בית מחבירו, השוכר חייב לקבוע בה מזוזה כו', וכשיצא לא יטלנה בידו. ואם שכר הבית מעובד כוכבים, או ששכרו לעובד כוכבים,

236 שם קא, ב, ד"ה 'לא יטלנה ויצא'. וכן כתב בהגהות אשר"י שבת פרק ב, סימן ז, הביאו בדרכי משה יו"ד רצא אות א.

237 בבא מציעא קב, א, ד"ה 'לא יטלנה בידו'.

238 שבת כב, א.

239 פרשת שלח שאילתא קכו.

240 יו"ד רצא, ב.

נוטלה ויוצא²⁴¹. הוסיף הפתחי תשובה²⁴² את דברי שו"ת שאילת יעב"ץ²⁴³ לגבי המשכיר בית לעובד כוכבים: "דמה שאמרו נוטלה ויוצא, על דרך חיוב, משום דילמא אתי למיעבד בה מידי דביזונא", כלומר, חובה ליטול את המזוזות לפני כניסת הדייר הנכרי, כדי שלא תבואנה המזוזות לידי בזיון²⁴⁴, וכן פסק בילקוט יוסף²⁴⁵, שהעוזב את ביתו ויתכן שיבואו לדור שם גויים, כגון שמתגורר בעיר שרובה גויים, ייטול את המזוזות עימו, כדי שלא יבואו לידי בזיון.

סיכום: אף שאסור להוציא מזוזות ממקומן הקבוע בפתח, אם נקבעו במבנה שאינו מאויש בקביעות ע"י חיילי צה"ל, ויש חשש שייגנבו ממנו או יבואו לידי בזיון, יש להסירן, וטוב יעשו אם יקבעום לאלתר במקום אחר.

מזוזות שנקבעו במבנה שהועבר לאחריות חיילים גויים²⁴⁶, על רב היחידה לתדרך את החיילים בהגיעם ל'קו' בדבר חשיבות השמירה על שלמות המזוזות וכבודן, ובנוסף 'להחתים' את מפקדי היחידה על המזוזות, כדי שניתן יהיה להעמידם לדין בשעת הצורך, ובכך למנוע את בזיון המזוזות.

כ. חיוב מחודש במזוזה על משקוף שפורק עמה ולאחר זמן הושב כך למקומו

שאלה: במהלך שיפוץ מבנים ביחידה, פורקו משקופים בשלמותם כשהמזוזות עדיין קבועות בהם. האם בתום השיפוץ כשיוחזרו המשקופים למקומם, יש צורך להפריד את המזוזות ולקובען מחדש?

241 ראה עוד לעיל סימן ד בנוגע לאיסור מסירת והשאת מזוזה בידי נכרי.

242 יו"ד רצא, ס"ק ט.

243 חלק ב, סימן קכא.

244 ראה לעיל בסימנים ד ו'יד, בשאלה האם גם ספק בזיון דוחה את קיום המצווה, או רק חשש קרוב לודאי שהמזוזה תתבזה.

245 ילקו"י, שובע שמחות חלק א, עמוד תרמו, סעיף קד.

246 בסימן א סעיף ה, התבאר שחובת קביעת המזוזות מוטלת על הצבא ולא על החיילים. לכן אין חילוק אם מתגוררים במוצב חיילים יהודים או גויים. וראה עוד בסימן ד בנוגע למגורי חיילים גויים.

תשובה: נאמר בגמרא²⁴⁷: "תנא, העמיד לה מלבן של קנים, חותך שפופרת ומניחה. אמר רב אחא בריה דרבא, לא שנו אלא שהעמיד ולבסוף חתך והניחה, אבל חתך והניח ולבסוף העמיד פסולה, תעשה ולא מן העשוי", כלומר, אדם שבנה את משקוף דלתו ממלבן של קנים חלולים, יכול לחתוך בקנה הימני ולהכניס לתוכו את המזוזה, אולם אם הכניס את המזוזה לקנה בעודו תלוש, ורק לאחר מכן הרכיב את הקנה למשקוף כשהמזוזה בתוכו, לא קיים מצות מזוזה, משום 'תעשה ולא מן העשוי'. וכן פסק השולחן ערוך²⁴⁸: "קבעה במזוזת הפתח בעודה תלושה, ואחר כך חיברה לפתח פסולה".

על פי זה כתבו הפרי חדש והכתב סופר²⁴⁹ שבכל מקרה שהבית נפטר מחובת מזוזה למשך זמן כל שהוא, חובה לחזור לאחר מכן ולקבוע את המזוזה מחדש. כך למשל, בית שהסירו את תקרתו וחזרו ובנאוה, או שהסירו את משקופי הדלת וחזרו והרכיבום, ולשיטת הרמב"ם²⁵⁰ (שאינ חיוב אלא בפתח עם דלת) אפילו פירקו רק את הדלת מבלי להסיר את המשקוף, חובה לחזור לאחר מכן ולקבוע את המזוזה מחדש²⁵¹.

ועל דרך זו כתב מהר"א ששון²⁵² שאדם המפרק משקוף עם המזוזה ולאחר זמן חוזר ומרכיבו, חייב להסיר את המזוזה, ולחזור ולקבועה אחרי שיבנה את הדלת כתיקנה.

247 מנחות לג, ב.

248 יו"ד רפט, ה.

249 הובאו בספר שדי חמד מערכת המ"ם, כלל קיז; ובשערי תשובה או"ח תרכו, ס"ק ז.

250 הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ו, הלכה א, הובאה דעתו בשו"ע יו"ד רפז, טו.

וכתב הש"ך (שם, ס"ק כה) שלאור דברי הרמב"ם יש לקבוע את המזוזה במקרה זה בלא ברכה.

251 אמנם מבואר בפוסקים בהלכות סוכה (ב"ח ומג"א, הובאו במשנ"ב תרכו, ס"ק יח-יט) שלאחר בניית

הסוכה ניתן לסגור את הגג מעליה, ולפותחו שוב קודם שישב בה (בניגוד לדברי הרמ"א (או"ח תרכו,

ב-ג) שהתיר אף לבנות את הסכך תחת הגג ולא ראה בכך משום 'תעשה ולא מן העשוי'. אולם לדעת

הפר"ח והכת"ס אין לדמות מזוזה לסוכה, שכן סוכה שנבנתה בהכשר ואחר כך סגרו את הגג שמעליה,

הפסול אינו בגוף הסוכה אלא מחמת עניין חיצוני, ומכיוון שנעשתה בהכשר אין צורך לחזור ולבנותה.

לעומת זאת בית שנפטר ממזוזה מחמת שאינו עומד בתנאים לחיוב בית במזוזה (כגון שהסירו את

תקרתו), פסולו בגופו ואינו פסול צדדי, וחובה לחזור ולקבוע בו את המזוזה מחדש לאחר גמר תיקונו,

שהרי 'פנים חדשות באו לכאן' (כלומר, חל כאן חיוב חדש).

252 שו"ת תורת אמת, סימן רלב.

אולם רעק"א²⁵³ העיר על דבריו וכתב, שלשיטת המגן אברהם²⁵⁴ בהלכות ציצית שבגד בעל ארבע כנפות שנכרתה אחת מכנפותיו עם חוטי הציצית שבה, ניתן לחזור ולתופרה בבגד, לפי שהציצית נקשרה בתחילתה בכשרות, באותה מידה אף אינו צריך לחזור ולקבוע את המזוזה מחדש כשמחזיר את הדלת למקומה, משום שנעשתה בתחילתה בכשרות, ורק אם מתקין את הדלת בפתח אחר, צריך לקבוע מחדש את המזוזה, מפני שאז נחשב הדבר לבנייה חדשה.

אכן הט"ז²⁵⁵ בהלכות ציצית חולק על המגן אברהם, ונוקט שיש בכך 'תעשה ולא מן העשוי', והמשנה ברורה²⁵⁶ החמיר בדבריו, ואם כן לשיטתם אף בנידון דידן יש לפרק תחילה את המזוזה מהמשקוף, ולחזור ולקובעה לאחר שהמשקוף יורכב במקומו.

סיכום: בית שניפטר במהלך שיפוץ מחובת מזוזה, כגון שהוסרה תקרתו או קירותיו, באופן שהבית מוגדר כאכסדרה, או שהוסרו ממנו המשקופים ולאחר זמן שב והרכיבם, ראוי לשוב ולקבוע בו את המזוזה מחדש בלי ברכה.

כא. ברכה על החזרת מזוזה למקומה לאחר שהורדה או נפלה

שאלה: האם יש לברך על החזרת מזוזה למקומה לאחר שהוסרה מהמשקוף לצורך בדיקה או לאחר שנפלה?

תשובה: נחלקו הפוסקים אם הפושט טליתו על דעת לחזור וללובשה, חוזר ומברך, לדעת השולחן ערוך²⁵⁷, צריך לברך כשיחזור ויתעטף בו, ולדעת הרמ"א לא יברך, אך לדברי הכל אם נפלה הטלית ממנו שלא מדעתו, נחשב הדבר להיסח הדעת, ועליו

253 גליון השו"ע יו"ד רפט, ה.

254 או"ח טו, ס"ק ג.

255 שם ס"ק ג

256 שם ס"ק ז. ראה גם להלן הערה 924.

257 או"ח ח, יד-טו, ע"פ הנמוק"י הלכות קטנות הלכות ציצית יב, א.

לחזור ולברך. ברם, למעשה יש מהאחרונים²⁵⁸ שכתבו שהמנהג שלא לברך בנפלה טליתו מפני ספק ברכות להקל, ובפרט אם יש עליו טלית קטן.

ולעניין מזוזה, רבים²⁵⁹ הנוקטים שכשהסירה לבדוקה, נחשב כהיסח דעת גמור (שהרי אפשר שתימצא פסולה), ועליו לחזור ולברך כשקובעה מחדש, אולם יש שכתבו²⁶⁰ שאם מחזירה בו ביום, אינו מברך, ורק אם מחזירה למחרת, עליו לברך בקביעתה.

וכשחוזר וקובעה לאחר שנפלה ממקומה, כתב הפתחי תשובה²⁶¹: "ונראה דאם נפל המזוזה מעצמו לארץ ורוצה לקובעה, צריך ודאי לברך כמו נפל טליתו", וכן פסקו ערוך השולחן²⁶², קיצור שולחן ערוך²⁶³ ועוד²⁶⁴. אולם בשו"ת יביע אומר²⁶⁵ כתב שכשם שהמנהג לא לברך על טלית לאחר שנפלה, כך אין לברך על מזוזה שנפלה²⁶⁶.

סיכום: הקובע מזוזה לאחר שנפלה, למנהג הספרדים וחלק מן האשכנזים אינו חוזר ומברך²⁶⁷, ויש מפוסקי האשכנזים המורים לחזור ולברך. ולמעשה גם חייל אשכנזי לא יברך על קביעת מזוזה שנפלה במבנה צבאי²⁶⁸.

המסיר מזוזה לבדיקה ונמצאה כשרה, אם מחזירה למקומה בו ביום, לא יברך, ואם

258 יב"א יו"ד חלק ג, סימן ז, אות יא, משום שיש החולקים אף בנפלה; ובהליכות שלמה (תפילה פ"ג יד) כתב שעכ"פ אם נפלה בשעת תפילה אין לברך, משום שכשלבשה מתחילה לא היתה דעתו לפושטה עד סיום התפילה, ולדעת הרמ"א אין לברך. ועיין עוד פסקי תשובות סימן ה, אות כח.
259 עיין באריכות בשו"ת יביע אומר יו"ד חלק ג, סימן ז, ועיין עוד בחידושי רע"א על הש"ך יו"ד רפז, ס"ק כה; שו"ת מהר"ם שיק יו"ד, סימן רפה.

260 ערוה"ש רפט, ד; הערות הגר"מ אליהו לקצש"ע סימן יא הערה י.

261 יו"ד רפט, ס"ק א.

262 יו"ד רפט, ד.

263 סימן יא, סעיף ז.

264 שו"ת מהר"ם שיק"ק שם; שו"ת בית שערים, סימן שע; משנה הלכות חלק ז, סימן קפו.

265 שם אות יא, משום סב"ל נגד מרן בברכות. ועיין עוד שו"ת מהרש"ג יו"ד נו.

266 וכן הורה לנו הגר"א גרינבלט בשם הגר"ש"ז והגר"ש אלישיב, וחזר בו ממה שכתב ברבבות אפרים ב, כח (ה). וכ"כ גם בקובץ 'הישר והטוב', ג, עמוד רפ.

267 ואף שיש אחרונים שכתבו לברך, מכל מקום כיון שנשנתנה המנהג בימינו לעניין טלית שלא לברך ה"ה במזוזה.

268 כפי שהתבאר בסימן א שחייב קביעת מזוזה מוטל על הצבא, ועוד שיש הסוברים שאין לברך על קביעת מזוזה בצבא כלל, לכן בנידון שלפנינו שגם הוא שנוי במחלוקת, יש להכריע שלא לברך.

מחזירה למקומה למחרת, יברך.

כב. חיוב ברכה בהחלפת מזוזה

שאלה: האם יש לברך על קביעתה של מזוזה חדשה שקבעה במקום המזוזה שנלקחה לבדיקה?

תשובה: לענין ציצית נפסק בשולחן ערוך²⁶⁹: "אם יש לו כמה בגדים של ארבע כנפות כו', אם מפסיק ביניהם, צריך לברך על כל אחת ואחת. והוא הדין אם לא היה בדעתו מתחילה על כולם, הוי כמפסיק ביניהם".

יש סוברים²⁷⁰ שדין מזוזה כדין ציצית, ולכן המחליף מזוזה במזוזה אחרת, חוזר ומברך, שהרי בזמן הברכה על המזוזה הראשונה, לא היתה דעתו על המזוזה השניה. לעומת זאת יש המחלקים²⁷¹ בין מצוות ציצית, שכל פעם שחוזר ומתעטף בה, מקיים מצווה חדשה ועליו לברך שנית, לבין מצוות מזוזה, המוטלת על האדם תמיד, ועל כן אף כשהסירה ממקומה על מנת לקבוע אחרת במקומה, נמשכת המצווה, ואינו מברך.

למעשה כתב בשו"ת יביע אומר²⁷² שנראה שיש לברך, וטוב להסיח דעת, לשהות ולהפסיק בין נטילתה לקביעת האחרת.

סיכום: מכיוון שנחלקו הפוסקים בנוגע לברכה על קביעת מזוזה חדשה במקום המזוזה שנלקחה לבדיקה, ראוי להפסיק בעניין כל שהוא לאחר הסרת המזוזה, כדי שיוכל לברך על המזוזה החדשה לכל הדעות.

269 או"ח ת, יב.

270 שדי חמד מערכת המ"ם, כלל קכב; שו"ת מהר"ם שיק יו"ד, סימן רפה ועוד. וכן מצינו בספר האשכול (הלכות מזוזה, דף עג, ב): "אם מסיר אותה מן הפתח ומניח אחרת במקומה, כיוון דאזלא לה מצווה ראשונה, צריך לברוכי על השנית".

271 שו"ת אשדות הפסגה (לרבי יוסף ב"ר נחמן נחמולי משאלוניקי) יו"ד, סימן יח; הליכות שלמה תפילה פרק ד, ס"ק י; אהלי ישורון פרק יא, בשם הגר"מ פיינשטיין; קונטרס לקט הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ד, בשם הגר"ש אלישיב.

272 חלק ג יו"ד, סימן יז, אות י.

כג. מזוזה שנגללה הפוך

שאלה: האם כאשר גללו את המזוזה מלמעלה למטה או מ'שמע' כלפי 'אחד', צריך לגוללה כהלכה, ואם כן האם יש לברך שנית על קביעתה?

תשובה: נאמר בגמרא²⁷³: "אמר רבי חלבו חזינא ליה לרב הונא דכריך לה מ'אחד' כלפי 'שמע' ", וכן נפסק ברמב"ם²⁷⁴ ובשולחן ערוך²⁷⁵. אמנם רבים מפוסקי דורנו²⁷⁶ כתבו שדין הכריכה אינו מעכב, ואם קבע את המזוזה פתוחה (בלא לגוללה) יצא ידי חובה, ונראה שאם כרכה הפוך, מ'שמע' כלפי 'אחד', אינו גרוע יותר מאשר אם לא כרכה כלל²⁷⁷. ויש אומרים שיש להסירה ולכורכה מחדש כדין²⁷⁸.

אולם, אם נכרכה המזוזה מלמעלה למטה או להיפך, ונמצא שכשיעמידו את המזוזה יהיו שורות הכתב מאונכות, דינה כמזוזה 'שוכבת', שיש לחזור ולקובעה כראוי, אלא שלא יברך, הואיל ודין מזוזה 'שוכבת' תלוי במחלוקת ראשונים, וספק ברכות להקל²⁷⁹.

סיכום: כאשר המזוזה כרוכה מלמעלה למטה או להיפך, יש לחזור ולגלול אותה כראוי, ולקובעה שנית בלא ברכה. אולם, אם המזוזה כרוכה מ'שמע' כלפי 'אחד' שלא כדין, ניתן להקל ולהשאירה במקומה.

כד. מזוזה שהונחה הפוך

שאלה: מזוזה שנמצאה כשהיא הפוכה בנרתיקה, או שהמסמר העליון של בית

273 מנחות לא, ב.

274 הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ה, הלכה ו.

275 יו"ד דפח, יד.

276 שו"ת שבט הקהתי חלק א, יו"ד סימן רעא; שו"ת יבי"א חלק ח, יו"ד סימן ל; וכתב למסקנה שלכתחילה אין לשנות מהמנהג המיוסד על דברי הש"ס והפוסקים, להניח את המזוזה כרוכה ומכוסה ומ"מ בדיעבד אם הניחה כשהיא פתוחה אין צריך להסירה, ברם, אם הסירה אין צריך לחזור ולברך.

277 חובת הדר פרק ט, הערה ט. יבי"א שם.

278 מזוזות מלכים, הלכה למשה סא.

279 ראה לעיל סימן יב, ועיין חובת הדר פרק ט, סעיף ז והערה כה.

המזוזה נפל והיא התהפכה, האם יש לברך עליה שנית כששב וקובעה כתיקונה?

תשובה: נאמר בגמרא²⁸⁰: "אמר רב יהודה אמר רב עשאה כמין נגר (דרך בזיון) פסולה". מכאן למדו הפוסקים²⁸¹ שהקובע מזוזה דרך בזיון שהקלף הפוך, לא קיים כלל מצוות מזוזה.

ולעניין דין הברכה, מובא בפוסקים²⁸² שאדם שבירך על מצווה ולאחר זמן התברר שנעשתה שלא כדין באופן המעכב את המצווה, וחוזר לקיימה, צריך אף לחזור ולברך. וכן הדין אם קיימה כהלכתה ולאחר מכן נפסלה שלא מדעת האדם, כמו שנשמטו תפיליו ממקומן²⁸³ ובנפלה טליתו מעליו²⁸⁴, אולם יש הסוברים שאף בטלית שנפלה אין לברך²⁸⁵.

סיכום: מזוזה שהונחה הפוך, לא עלתה המצווה בידו, ויש לחזור ולקובעה בברכה. אולם כשנשמט המסמר העליון ובית המזוזה התהפך דינה כדין מזוזה שנפלה, עיין לעיל תשובה כא.

280 מנחות לג, א. וראה סימן יב.

281 שו"ע הרב או"ח סימן לב, קונטרס אחרון, ס"ק טו. וכן כתב המקדש מעט יו"ד רפט, ס"ק ל. בשם דעת קדושים או"ח לב, כג. אמנם שמענו מהגר"א נבוצל שניתן לחלק בין מצב שניכר שאינה קבועה כראוי לבין מצב שאין הדבר ניכר, (כמזוזה הפוכה בתוך בית המזוזה) אך הורה שכיוון שכך פסקו הפוסקים, יש לברך אף כשמישרה.

282 כן מבואר במשנ"ב (ח, ס"ק ל) ובביה"ל (סימן כה ד"ה 'מהדק ומברך') לענין אדם שבירך על ציצית ונמצאה פסולה, שאם לבש ציצית אחרת או תיקנה, צריך לחזור ולברך. וכעין זה דן בספר ילקוט יוסף (סימן כה, הערה פא) לענין מי שגילה שרצועת התפילין היתה הפוכה משעת ההנחה. ועיין עוד בספר חבש פאר לרא"ה קוק (סימן ד) שכתב שמי שהעירו לו שתפיליו אינן במקומן, צריך לחזור ולברך, ובהערות ר"מ טוקצ'ניסקי בסוף הספר דן בדבריו באריכות.

283 ראה שו"ע או"ח, כה, יב.

284 ראה שו"ע שם, ח, טו. וע"ש שאם נפלה כולה מעל גופו ונשארה בידו, גם לדעת השו"ע יש לברך, משום שעיקר מצות עייטוף הוא בגוף. ונראה שבנידון דידו, מכיוון שבמזוזה הפוכה אין מתקיימת המצווה, הרי שגם אם התהפכה המזוזה שלא מדעתו, כגון שנפל המסמר העליון, נחשב כמו שנשארה בידו ויש לברך.

285 עיין בתשובה כא שם נתבארו השיטות בהרחבה.

כה. תענית על מזוזה שנפלה

שאלה: האם מי שנפלה מזוזה מידו לארץ, צריך להתענות?

תשובה: מנהג ישראל²⁸⁶ להתענות על נפילת תפילין לארץ כשאינם בנרתיקם, ואילו על נפילת ספר תורה מתענים אפילו אם היה בנרתיקו. הוסיף מחצית השקל בשם כנסת הגדולה, שאם נפלו התפילין בנרתיקם יתן כסף לצדקה.

כתבו האחרונים²⁸⁷ שמכיוון שקדושת המזוזה פחותה מקדושת התפילין²⁸⁸, אין חובה להתענות גם אם נפלה כשהיא אינה בנרתיקה, שמכיוון שאף תענית על ספר תורה שנפל אינה מן הדין אלא ממנהג, אין לך אלא מה שנהגו, ובמזוזה לא מצאנו חיוב תענית ולא נהגו כן, אך טוב שיתן מעות לצדקה²⁸⁹.

סיכום: אין מתענים על מזוזה שנפלה לארץ, בין שהיתה בנרתיקה ובין שנפלה בלא נרתיקה, אך מן הראוי לתת מעות לצדקה.

286 ראה מגן אברהם או"ח מד, ס"ק ה, בשם משפטי שמואל.

287 שו"ת לב חיים חלק ג, סימן קלא; שו"ת אפרקסתא דעניא חלק א, סימן כד; שו"ת משנה הלכות חלק ה, סימן קצה. ועיין בשו"ת מהרש"ם (חלק ב, סימן רסד, ד"ה 'ועוד נראה') שכתב על דברי שו"ת אפרקסתא דעניא שאין דבריו מוכרחים.

288 ראה מנחות לב, א; רמב"ם הלכות תפילין מזוזה וספר תורה פרק ה, הלכה א (לענין תפילין שבלו שאין עושים מהם מזוזה, משום 'מעלין בקודש ואין מורידין').

289 שו"ת משנה הלכות שם; ילקו"י, שובע שמחות חלק א, הלכות מזוזה, עמוד תרמז סעיף קו.

קביעת מזוזה במבנים שונים

כו. חדר שינה

שאלה: האם חדר המשמש לשינה בלבד חייב במזוזה?

תשובה: מצוות קביעת המזוזה היא "על מזוזות ביתך ובשעריך"²⁹⁰. בדרך כלל, אדם משתמש בביתו לאכילה ולשינה²⁹¹, ולכן גם שינה בלבד מוגדרת כשימושי 'הבית'. וכן יש ללמוד מדיני סוכה, וכמובא בברייתא²⁹² "תשבו כעין תדורו, מכאן אמרו כל שבעת הימים עושה אדם סוכתו קבע וביתו עראי. כיצד, אוכל ושותה ומטייל בסוכה, ומשנן בסוכה". וכן נפסק בשולחן ערוך²⁹³: "כיצד מצוות ישיבה בסוכה, שיהיה אוכל ושותה וישן ומטייל ודר בסוכה כל שבעת ימים, בין ביום ובין בלילה, כדרך שהוא דר בביתו בשאר ימות השנה". וכן מבואר בדרכי משה²⁹⁴ שחדרים המיועדים לשינה בלבד, חייבים במזוזה.

סיכום: חדר או בית המשמש לשינה בלבד חייב במזוזה, ויש לברך על קביעתה.

כז. חדר אוכל ומטבח

שאלה: האם חדר אוכל ומטבח חייבים במזוזה?

²⁹⁰ דברים פרק יא, פסוק כ.

²⁹¹ אמנם בעירובין עב, ב, נאמר: "מאי מקום דירה, רב אמר מקום פיתא, ושמואל אמר מקום לינה", אולם נראה שלדברי שניהם שתי צורות שימוש אלה נחשבות שימושי דירה, ומחלוקתם היא רק מה נחשב מקום דירה עיקרי לעניין לאסור על בני החצר לטלטל.

²⁹² סוכה כח, ב.

²⁹³ או"ח תרלט, א.

²⁹⁴ יו"ד, רפו אות ד.

תשובה: לעניין עירוב חצירות נאמר בגמרא²⁹⁵: "רבה אמר עירוב משום דירה", ופירש רש"י: "שדעתו של אדם על פיתו, והווי להו כאילו דיירי בהווא ביתא", כלומר, בכך שאדם מניח פת שלו בבית אחד השכנים, נחשב כאילו הוא מתגורר עמו, מפני שדירתו של אדם נקבעת על פי מקום פיתו.

בשו"ת חיים ביד²⁹⁶ כתב שבית התבשיל שאוכלים בו, חשוב בית דירה וחייב במזוזה, ובקונטרס היחיילי²⁹⁷ משמע שאף במקום שאין אוכלים בו אלא רק מבשלים בו, דינו כבית האוצר החייב במזוזה, הואיל ומצניעים בו כלי בישול ומאכלים, וכאשר הוא צמוד לבית דירה אף יש לברך עליה²⁹⁸.

סיכום: חובה לקבוע מזוזה בברכה בחדרי אוכל ובמטבחי הצבא, אך במטבח שאינו צמוד לחדר האוכל אין לברך.

כח. מחסן וחדר קירור

שאלה: האם מחסן וחדר קירור חייבים במזוזה?

תשובה: נאמר בגמרא²⁹⁹: "תני רב כהנא קמיה דרב יהודה, בית התבן ובית הבקר ובית העצים ובית האוצרות פטורין מן המזוזה, מפני שהנשים נאותות בהן, ומאי נאותות – רוחצות. אמר ליה רב יהודה, טעמא דרוחצות, הא סתמא חייבין, והתניא, רפת בקר פטורה מן המזוזה, אלא מאי נאותות – מתקשטות, והכי קתני, אף על פי שהנשים מתקשטות בהן פטורין". כלומר, לדעת רב כהנא, בית התבן מצד עצמו חייב במזוזה, אך אם נשים רוחצות בו, אין זה כבוד שמיים לקבוע בו מזוזה. ואילו לדעת רב יהודה, בית התבן מצד עצמו פטור ממזוזה, ואף כשהנשים מתקשטות בו אין לחייבו, מכיוון שקישוט הנשים אינו נחשב שימוש של דירה.

²⁹⁵ עירובין מט, א.

²⁹⁶ לרבי חיים אלפנדרי סימן פה, הובאו דבריו בשדי חמד, מערכת המ"ם, כלל קיט.

²⁹⁷ לרבי יחיאל אלפיייה, פרק ג (ואף שהוא מתייחס לאופן בו אוכלים שם לעיתים, מכל מקום עיקר סברתו לחייב במזוזה, משום בית האוצר).

²⁹⁸ ראה לקמן סימן כח לגבי מחסן.

²⁹⁹ יומא יא, א.

הרמב"ם³⁰⁰ פסק כרב יהודה שבתי אוצרות פטורים ממזוזה, ורק אם הם משמשים גם לתשמישי דירה, חובה לקבוע בהם מזוזה. ואילו דעת רוב הראשונים³⁰¹ שהלכה כרב כהנא, שגם מקום המשמש כמחסן בלבד חייב במזוזה. השולחן ערוך³⁰² לא הביא את דעת הרמב"ם, ופסק שבתי התבן והעצים וכיו"ב חייבים במזוזה, וכן הסכימו הפוסקים שחובה לקבוע מזוזה במחסנים, אלא שנחלקו אם יש לברך על כך³⁰³.

ברם, יש הסוברים³⁰⁴ שחובת מזוזה במחסן שייכת רק כשהוא חלק מבית מגורים, אבל מחסן הממוקם במבנה נפרד פטור ממזוזה. נוסף על כך, אפשר שדווקא מחסן שניתן היה לייעד אותו למגורים, חייב במזוזה, אולם מבנה שאינו ראוי מצד עצמו למגורים, כגון שאין בו שטח של ארבע אמות על ארבע אמות, או חדר הקפאה שלא ניתן לשהות בתוכו זמן רב מחמת הקור, או מכולה שאין בה פתחי אוורור, אפשר שאינם חייבים במזוזה.

בספר חמודי דניאל³⁰⁵ כתב שדוקא בית דירה צריך שיהא בו ד' אמות על ד' אמות, אבל בית שער ומרפסת וגו' לא חייבין. וכן כתב המהרש"ם³⁰⁶: "חדר שנעשה להניח בו חפצים, דרכו להיות פחות מד' על ד' וחזי לתשמישו". הרי שלדעתם התנאים הנדרשים להחשיב מקום כראוי לדירה, נדרשים רק במקום המיועד למגורים, אך אם חובת המזוזה היא מדין אחר (בית האוצר או בית שער

300 הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ו, הלכה ז.

301 ר"ף הלכות קטנות הלכות מזוזה ו, ב; רא"ש שם, סימן טו; טור יו"ד רפו, ועוד ראשונים.

302 יו"ד רפו, א-ב.

303 ערוה"ש (רפו, ט) כתב שלעניין ברכה יש לחוש לשיטת הרמב"ם הפוטר ממזוזה, ועל כן לא יברך. וכן כתב הילקו"י (שובע שמחות, הלכות מזוזה, עמוד תקנו סעיף כו) ע"פ הכלל שספק ברכות להקל אפילו נגד דעת מרן. אולם בספר חובת הדר (עמוד כב, הערה יא) הביא משו"ת רע"א (סימן סו) שאין לחוש לשיטה שלא הובאה בשו"ע אפילו לעניין סב"ל, והרוצה לברך יכול לסמוך על שיטת המחבר, ומכל מקום גם בכעין זה כתב הילקו"י (שארית יוסף חלק א עמוד רלב) שהמברך כדעת מרן אין מזניחין אותו.

304 כך נראה מלשונו של רב נטרונאי בתשובות הגאונים שערי תשובה סימן קנו, וכך פסק בשו"ת באר משה, חלק ב, סימנים פה, צ, וכן דעת הגר"א א נבצל.

305 הובא בפת"ש יו"ד רפו, ס"ק יא.

306 שו"ת מהרש"ם חלק ג, סימן קנד.

וכדומה) אין צורך שיהיה ראוי לדירה, אלא שיהיה ראוי לייעודו, ולכן מחסן ובית שער, אפילו אם שטחם פחות מד' על ד', חייבים במזוזה. נראה אם כן, שגם חדר קירור ומכולה, למרות שאינם ראויים לדירה, כיוון שהם ממלאים את ייעודם, חייבים במזוזה. אמנם לדעת הרבה אחרונים³⁰⁷ מחסן חייב במזוזה רק כאשר הוא ראוי לדירה.

סיכום: מחסנים (בין מחסני חירום בימחי"ם ובין מחסנים רגילים) חייבים במזוזה ללא ברכה. חדרי קירור מכיוון שאינם ראויים למגורים פטורים ממזוזה. מכולה המשמשת כמחסן פטורה ממזוזה³⁰⁸.

כ.ט. בית כנסת

שאלה: האם יש לקבוע מזוזה בבית כנסת צבאי?

תשובה: נאמר בגמרא³⁰⁹: "ת"ר, בית הכנסת ובית השותפין ובית האשה חייבת במזוזה כו'. תניא אידך, בית הכנסת ובית השותפין ובית האשה - מטמאין בנגעים כו'. והתניא, יכול יהיו בתי כנסיות ובתי מדרשות מטמאין בנגעים, תלמוד לומר "ובא אשר לו הבית" - מי שמיוחד לו, יצאו אלו שאין מיוחדין לו? לא קשיא כו', הא דאית בה בית דירה (לחזן הכנסת), הא דלית בה בית דירה. ואי בעית אימא הא והא דלית בה בית דירה, והא דכרכים והא דכפרים כו' (רש"י - לביכנ"ס של כרכים אין בעלות מוגדרת, לעומת ביכנ"ס של כפרים שהוא בבעלות משותפת לבני הכפר בלבד). וכפרים מי מטמא בנגעים? והתניא כו' חלקו לשבטים ולא חלקו לבית אבות, חלקו לבית אבות ואין כל אחד מכיר את שלו, מניין (שאינו מטמא בנגעים)? תלמוד לומר "ובא אשר לו הבית" - מי שמיוחד לו, יצאו אלו שאין מיוחדין לו.

307 חיי אדם, חלק א, כלל טו סעיף יב; קיצשו"ע סימן יא, סעיף יז; שו"ת אבני נזר או"ח, סימן שב; חובת הדר פרק ב, ס"ק יב. וכן מובא בשו"ת רב פעלים חלק ב, סימן לו, באחת ההבחנות שבין בית האוצרות לבין חנויות שבשווקים.

308 א. מכיוון שאינה ראויה למגורים. ב. משום שאינה מחוברת לקרקע אלא רק מונחת על גבי הקרקע, בשם הגר"א ונבצל.

309 יומא יא, ב.

אלא מחוורתא כדשנין מעיקרא".

וא"כ מבואר שבית הכנסת של כפרים חייב במזוזה לפי שיש בו בית דירה, משא"כ ביכנ"ס של כרכים שאין נוהגים לדור בו, וכן כתבו הרמב"ם³¹⁰ והרי"ף³¹¹, וכן פסק השולחן ערוך³¹²: "בית הכנסת, אם יש בו דירה לשום אדם, חייב במזוזה".

עוד נאמר בגמרא³¹³: "אמר רבי יוחנן, אין מכבדין אלא בפתח שיש בה מזוזה וכו', אלא מעתה בית הכנסת ובית המדרש דלית בהו מזוזה הכי נמי דאין מכבדין? אלא אימא בפתח הראוי למזוזה". מכאן למדו הראשונים³¹⁴ שאף בית מדרש שווה לבית כנסת ופטור ממזוזה. ברם, בירושלמי³¹⁵ משמע שבית מדרש חייב במזוזה, וכן משמע מדברי רש"י³¹⁶, וכך נהג מהר"ם מרוטנבורג³¹⁷.

פסק השולחן ערוך³¹⁸: "בית המדרש פטור מהמזוזה וכו', ויש אומרים שבית המדרש חייב במזוזה, ונכון לחוש לדבריהם, אבל לא יברך עליה", ובאר הש"ך³¹⁹ שהואיל והתלמידים יושבים בבית המדרש מהבוקר ועד ערב, נחשב יותר כבית דירה.

למעשה, רווח המנהג לקבוע מזוזה בלא ברכה גם בבתי הכנסת, וכתב בילקוט יוסף³²⁰ שנהגו כן לפי שרוב בתי הכנסת שלנו בזמן הזה משמשים גם ללימוד תורה, לדרשות ושיחות מוסר, ונחשבים כבתי מדרשות, ובבית המדרש המנהג לקבוע מזוזה בלא ברכה.

מכיוון שבתי הכנסת בצה"ל פתוחים בכל שעות היממה לחיילים, והללו לומדים

310 הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ו, הלכה ו.

311 הלכות קטנות, סוף הלכות מזוזה.

312 יו"ד רפו, ג.

313 ברכות מז, א.

314 תוס' יומא יא, ב, ד"ה 'שאיין בו'; תוס' מנחות לג, א, ד"ה 'והא הוא פתחא'; רא"ש הלכות מזוזה, סימן י; רמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ו, הלכה ו.

315 מגילה פרק ד, הלכה יב, הובא בתוס' וברא"ש שם.

316 מנחות לג, א, ד"ה 'רגיל הוה', על פי הב"י יו"ד רפו.

317 רא"ש שם, הובא בטור רפו.

318 יו"ד רפו, י.

319 ש"ך יו"ד רפו, ס"ק יט.

320 שובע שמחות חלק א, הלכות מזוזה, עמוד תקעו סעיף נח.

בהם בזמנם הפנוי, ומקיימים בהם שיעורי תורה, הרצאות, מסיבות עונג שבת, ראש חודש וכדומה, דינם כבית המדרש ויש לקבוע בהם מזוזות בלי ברכה.

סיכום: יש לקבוע מזוזות בבתי הכנסת בצה"ל בלא ברכה.

ל. כלא צבאי

שאלה: האם כלא צבאי חייב במזוזות כמחנה צבאי רגיל?

תשובה: נחלקו האחרונים אם חובה לקבוע מזוזה בבית האסורים, הבית הלל³²¹ פטר כלא ממזוזה לפי שאינו דירת כבוד, וכן נקט החיד"א³²², אך לא מטעם זה, אלא מטעם שבית האסורים נחשב דירת עראי, שכן המגורים בו לזמן מוגבל, וגם אם שוהים בו זמן רב, הרי השהייה בו בכפייה. אולם יש מן האחרונים³²³ הסבורים שבית כלא חייב במזוזה.

מדברי הפוסקים³²⁴ עולה שמחלוקת זו היא מצד חיוב האסירים, אולם בבתי כלא שתחת שלטון ישראל, לדברי הכול יש לחייב את שלטונות הכלא בקביעת מזוזה, כדן בתי כנסת של כפרים שמארחים בהם עוברים ושיבים, ומאחר וכבר התבאר³²⁵ שחובת קביעת המזוזה במחנות הצבא אינה מוטלת על החיילים (שכן אין להם קניין ממוני ישיר במתקני הצבא), אלא על המערכת הצבאית, לפיכך אין חילוק בין מחנה לכלא צבאי.

סיכום: דין כלא צבאי כדן מחנה צבאי, ויש לקבוע בו מזוזות על פי אותן הגדרות. בחדרי השינה, חדרי האוכל, ויתר החדרים החייבים מן הדין, יש לקבוע מזוזה בברכה, ובמשרדים, מחסנים, ושאר החדרים שחייבים במזוזה מספק, יש לקבוע מזוזות בלא ברכה.

321 הובא בברכי יוסף י"ד רפו, ס"ק ד; שו"ת חיים שאל חלק ב, סימן כב. 322 שם.

323 שו"ת שערי אפרים סימן פג, הובאו בחידושי רע"א על שו"ע, תחילת סימן רפו. וראה בפתחי תשובה שם; שו"ת פסקי עוזיאל, שאלות הזמן, סימן ל.

324 פסקי עוזיאל שם, וכך משמע מערוה"ש רפו, סעיפים ג, מח; 325 סימן א.

לא. משרד, כיתה וחמ"ל

שאלה: האם משרדים, כיתות לימוד, חמ"לים וכדומה, חייבים במזוזה?

תשובה: נפסק ברמב"ם³²⁶ ובשולחן ערוך³²⁷: "סוכת החג בחג, והבית שבספינה, והחניויות שבשווקים, פטורים ממזוזה", ונחלקו הפוסקים בהגדרת 'חניויות שבשווקים', דעת הט"ז³²⁸ שהכוונה לחניויות רגילות, וטעם הפטור הוא משום שאין יושבים בהם בלילה, ועל כן נחשבות כדירות עראי. ואילו דעת היד קטנה³²⁹ שמדובר בחניויות זמניות לתקופת היריד, אך חניויות רגילות הקבועות במקומן חייבות במזוזה, או מצד שיושבים בהם כל היום (וכדין בית המדרש החייב במזוזה³³⁰), או מצד שבחנות מונחת סחורה גם בלילה (וכדין 'בית האוצר' החייב במזוזה).

עולה אם כן, שחובת מזוזה במשרדים שאין שוהים בהם בלילה ומונח בהם ציוד, נתונה במחלוקת ז'³³¹.

עוד נאמר בגמרא³³²: "אמר רבי לוי משום רבי מאיר, שתי סוכות של יוצרים זו לפנים מזו, הפנימית אינה סוכה וחייבת במזוזה, והחיצונה סוכה ופטורה מן המזוזה", ופירש רש"י שיוצרי כלי חרס היו בונים שתי סוכות זו לפנים מזו, הפנימית חייבת במזוזה לפי שהיו דרים בה כדרך שאדם דר בביתו, והחיצונה פטורה ממזוזה לפי שהשתמשו בה רק לסחורה ולשאר מלאכות. נראה אם כן שבית המיועד רק לצורך עבודתו ופרנסתו של האדם פטור ממזוזה, וכן דעת הב"ח³³³. אולם דעת ערוך

326 הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ו, הלכה ט, ע"פ יומא י, א, ומדרש תנאים לדברים פרק ו, פסוק ט.

327 יו"ד רפו, יא.

328 יו"ד רפו, ס"ק י.

329 על הרמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ב, אות כא, הובא בפת"ש רפו, ס"ק י.

330 ראה לעיל סימן כט.

331 יש טוענים שכיוון שעיקר השימוש במשרד הוא לצורך שהיית האדם בו, ושימושו כמחסן אינו עומד לעצמו אלא הוא תוצאה משימוש האדם, אין לחייבו מדין בית תבן ובית עצים. וראה הליכות שלמה תפלה, פרק יט, דבר הלכה ח, בעניין מזוזה בבתי כנסת ובתי חולים, אלא שמ"מ סיים שם: "ולכן יתכן מאוד שיקבע המזוזות בלא ברכה".

332 סוכה ח, ב.

333 יו"ד סימן רפו, ד"ה 'החניויות שבשווקים'.

השולחן³³⁴ שבת מלאכה חייב במזוזה, וסוכת יוצרים נפטרה ממזוזה לפי שאופי המבנה אינו קבוע ומסודר ונחשב עראי³³⁵.

למעשה נהגו³³⁶ לקבוע מזוזה במשרדים ובחנויות בלא ברכה, והוא הדין לגבי כיתות לימוד³³⁷ וכדומה.

סיכום: כיתות לימוד ומשרדים המשמשים לעבודה בשעות היום, ואפילו חמ"ל המאוויש גם בלילה, מחויבים במזוזה בלא ברכה.

לב. חדר כוירים

שאלה: האם יש לקבוע מזוזה בכניסה למבנה הכולל חדר כוירים, שירותים ומקלחות?

תשובה: נפסק בשולחן ערוך³³⁸: "בית הכיסא ובית המרחץ ובית הבורסקי ובית הטבילה, פטורים ממזוזה, לפי שאינם עשויים לדירת כבוד", והעיר הש"ך³³⁹ שאף אם ירצה לכסות את המזוזה, כך שלא יהיה בהצבתה שם משום ביזיון כתבי הקודש, אינו רשאי, לפי שאינם עשויים לדירת כבוד.

אם כן מבואר שאין לקבוע מזוזה בבית המרחץ, ברם, כל זאת במרחץ שרוחצים בו ערומים, אולם בנוגע לחדר ההמתנה שלפני בית המרחץ, נחלקו הפוסקים. יש הפוטרם ממזוזה³⁴⁰ לפי שאינו בית דירה והוא טפל למרחץ. ויש המחייבים³⁴¹ את

334 יו"ד רפן, כח.

335 ראה להלן סימן מג בנוגע לדין אוהל.

336 חובת הדר עמוד לד, הערה כד; ילקו"י, שובע שמחות, חלק א, הלכות מזוזה, עמודים תקנה-תקס, סעיפים לא-לב. ומכל מקום הגר"מ אליהו זצ"ל הורה (בהערותיו לקיצשו"ע סימן יא, סעיף יד) שהיום נוהגים לקבוע מזוזה בברכה בחנויות, כיון שבימינו כל חנות היא גם מקום לאחסן סחורה ולא רק דוכן מכירה, ולכן דינה כ'אוצר'.

337 שו"ת רבבות אפרים חלק ה, סימן תקמה.

338 יו"ד רפן, ד.

339 שם, ס"ק יא.

340 דרישה רפן, ס"ק ב; שו"ת קנין תורה חלק א, סימנים קכו, קג; שו"ת בנין אב חלק א, סימן ריא, ס"ק א. 341 וכן נראה דעת השרידי אש חלק ב, סימן פ. וכן דעת השו"ת שבט הלוי שם, לגבי בית חיצון "מכובד

חדר ההמתנה במזוזה, כששוחים בו באופן מכובד.

לענייננו נראה שרחיצת פנים וידיים וצחצוח שיניים נחשבים במידה רבה כתשמישי רחיצה³⁴² ואינם נחשבים שימוש המחייב במזוזה, מה גם שככלל חדרי הכיורים בצבא מהווים חדרי מבוא לחדרי הרחצה ולחדרי השירותים שהזוהמה בהם רבה³⁴³, כמו כן, הטעם שמהלכים בו בלבוש שאינו הולם (לבוש מינמלי) שייך גם במציאות של חדרי הכיורים בצבא, ומשמע בפרי מגדים³⁴⁴ שחדר אמצעי של בית המרחץ, שמהלכים בו לבושים וערומים, פטור ממזוזה אף אם משמש לדברים נוספים.

סיכום: מבנה השירותים והמקלחות, ואף חדר הכיורים שבתוך מבנה זה, פטורים ממזוזה. לעומת זאת חדר כיורים העומד סמוך לכניסה לחדר האוכל, חייב במזוזה בברכה³⁴⁵.

לג. מסדרון

שאלה: האם מסדרונות המובילים אל חדרי מגורים חייבים במזוזה?

תשובה: נאמר בגמרא³⁴⁶: "יכול שאני מרבה בית שער אכסדרה ומרפסת (לחיוב מזוזה)? תלמוד לומר "בית", מה בית מיוחד לדירה, יצאו אלו שאין מיוחדים לדירה", ופירש רש"י: "אכסדרה - פרוזדור שלפני בתים". הרי שפרוזדור פטור ממזוזה.

כאחד מבתי המגורים". וכתב שם שמכל מקום לא יברך על קביעת המזוזה.

342 פטור מזוזה אינו תלוי בטינוף דווקא, אלא צריך שתהיה 'דירת כבוד', כמו שכתב הט"ז או"ח פד, ס"ק ב, שבמרחץ, אף של מים קרים, פטור גם כאשר הוא נקי, משום שנמצאים בו עירומים. ועיין בהכמת שלמה ובאליה רבה שכתבו סברה זו.

343 עיין שו"ת אז נדברו חלק ה, סימנים מט-נ. ועיין פת"ש (רפו, ס"ק ב) שכתב שלמרות שחז"ל חייבו רפת בקר במזוזה, בזמנינו הרפתות מזוהמות, ולכן פטורות ממזוזה, א"כ דין זה תלוי במציאות והכל לפי ראות העיניים.

344 משבצות זהב או"ח פד, ס"ק ב.

345 כן כתב שו"ת שבט הלוי (חלק ב, סימן קנו) לעניין אולם המתנה במקוואות, ונראה שיש לדמות זאת לנידון דידן.

346 יומא יא, ב.

לעומת זאת נאמר בברייתא במנחות³⁴⁷: "בית שער אכסדרה ומרפסת חייבים במזוזה". הרי"ף³⁴⁸ והרמב"ם³⁴⁹ תירצו את הסתירה בין הברייתות, שהברייתא במנחות עוסקת בבית שער וכו' שהבתים פתוחים לתוכן, ולכן הם חייבים³⁵⁰. ור"י³⁵¹ תירץ שאמנם מדאורייתא בית שער אכסדרה ומרפסת פטורים ממזוזה, והברייתא במנחות חידשה שבכל זאת מדרבנן חייבים.

למעשה מסדרון כניסה לבית חייב במזוזה. וכתבו פוסקי דורנו³⁵² שגם כאשר מסדרון אחד מוביל אל מסדרון שני ושלישי ורק המסדרון האחרון פתוח אל חדר המגורים, דין כל המסדרונות כבית שער ומרפסת, וכולם חייבים במזוזה בפתחיהם. ברם, יש להעיר שכמובן כל זאת במידה שיש לאותם מסדרונות 'צורת הפתח' המחייבת במזוזה.

סיכום: פרוזדור (שיש לו 'צורת הפתח' ודלת) שמוביל לחדר, חייב במזוזה בברכה, ואם אין לו דלת יקבענה ללא ברכה³⁵³.

לד. מעלית

שאלה: האם יש לקבוע מזוזה בפתח מעלית?

תשובה: פוסקי דורנו דנו האם מעלית חייבת במזוזה מדין 'בית שער'. יש הסוברים³⁵⁴ שמכיוון שעובר במעלית כדי להגיע לחדר החייב במזוזה, הרי המעלית

347 לג, ב.

348 הלכות מזוזה ו, ב.

349 הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ו הלכה ז.

350 ועיין עוד בב"ח (סימן רפו) שהביא שהמרדכי פירש בדעת הרי"ף, שהגמרא בימא עוסקת בבית שער הפתוח לחצר, ואילו הרי"ן פירש שפטור רק כשהבית שער פתוח לגינה שהיא עצמה פטורה. ונחלקו בדבר גם הרמב"ן עם הראב"ד ובעל המאור בסוכה ד, א מדפי הרי"ף.

351 רא"ש בהלכות מזוזה, סימן טו; תוס' יומא שם; תוס' מנחות שם; תוס' סוכה ה, ב. וכן כתב רש"י בסוכה שם.

352 פתחי שערים רפו, ז, ס"ק קו, עמוד קג; ילקו"י, שובע שמחות, חלק א, סעיף לו.

353 ילקו"י, שובע שמחות, עמוד תקסו, סעיף מא. שו"ת בנין אב חלק א סימן מד.

354 שו"ת מנחת יצחק חלק ד, סימן צג; שו"ת לבושי יו"ט, סימן לד.

נחשבת בית שער וחייבת במזוזה, ואף שמתעכב במעלית רק לזמן קצר, אינה שונה בכך מבית שער שעובר דרכו כדי להגיע ליעדו. אמנם מצינו³⁵⁵ שפטרו רכב מחובת מזוזה בשל ניידותו, והמעלית הלא נעה ממקום למקום, אך מכיוון שכך דרך שימושה של המעלית, אפשר שיש לדמות דינה לעניין חובת מזוזה לדברי החמודי דניאל³⁵⁶, שכתב לחייב בית שער ששטחו פחות מד' על ד' במזוזה, משום שהוא ראוי לתשמישו.

לעומתם, יש הסוברים³⁵⁷ שאין לחייב בית שער שאינו קבוע במקומו, ולכן מעלית פטורה ממזוזה³⁵⁸. לשיטתם, גם דלתות פיר המעלית שבכל קומה פטורות ממזוזה למרות שהפיר קבוע, שהרי לא ניתן לפתוח את הדלת כשאין המעלית נמצאת בקומה, ובאותה שעה הרי היא כפתח שנסתם³⁵⁹, ואפילו היתה נפתחת, הרי היא מובילה רק לפיר המעלית הריק, שלא ניתן לצאת ולבוא דרכו³⁶⁰, נמצא שכל שימושה הוא רק ככניסה למעלית ואינה עדיפה מהמעלית עצמה שפטורה.

בספר ילקוט יוסף³⁶¹ כתב שפשט המנהג שאין מחמירין לתת מזוזה בפתח מעלית, והמחמיר תבוא עליו ברכה. ובספר מנחת שלמה כתב, שטוב לקבוע מזוזה [במעלית] בלי ברכה, ומבואר שמן הדין יש לפטור, וטוב לקבוע מזוזה כחומרה בלבד. גם בשו"ת מנחת יצחק³⁶², על אף שכתב לחייב מעלית במזוזה, בסוף תשובתו כתב שהרוצה לסמוך על המקילין, יש לו על מה לסמוך.

סיכום: מכיוון שרבו הפוסקים שפטרו מעלית ממזוזה, וגם מהמחייבים יש שחייבו זאת כחומרא בלבד, והמנהג בדרך כלל להקל בזה ופוק חזי מאי עמא דבר, יש

355 ראה סימן מא.

356 הובא בפת"ש יו"ד רפו, ס"ק יא.

357 שו"ת בצל החכמה חלק ג, סימנים פ-פה; ספר אהלי ישורון פרק ב, בשם הגר"מ פיינשטיין; שו"ת באר משה חלק ב, סימן פח.

358 ראה לעיל סימן כח דעת החולקים על החמודי דניאל לגבי מחסן שאין בו ד' על ד'.

359 שו"ת בצל החכמה שם, וראה דין זה בסימן מז.

360 מנחת שלמה תנינא, סימן ק, ס"ק ה.

361 שובע שמחות חלק א, הלכות מזוזה, עמוד תקסח סעיף מד.

362 חלק ד, סימן צג.

לסמוך על המקילים ולא לקבוע מזוזה במעליות שבמבני הצבא.

לה. חדר כושר

שאלה: האם חדר כושר חייב במזוזה?

תשובה: בגמרא³⁶³ מבואר שאף הפוטרים רפת של בקר ממזוזה משום שאינה משמשת לדירת אדם, מכל מקום אם נשים מתקשטות שם, גם הם מודים שחייבת במזוזה, לפי שגם שימוש מועט מחשיב את המקום ל'דירת אדם'.

לפי זה נראה שיש לחייב אולם ספורט וחדר כושר במזוזה³⁶⁴, אולם יש שהורו³⁶⁵ ששימוש זה נחשב לדירה רק אם החדר צמוד לבית המגורים.

סיכום: חדרי כושר הצמודים למבנה מגורים – חייבים במזוזה בברכה, ואם הם מהווים מבנה נפרד – חייבים במזוזה בלי ברכה.

לו. מועדון

שאלה: האם יש לקבוע מזוזה במבנה המשמש מועדון ליחידה, או במבנה שתלויות בו תמונות לא צנועות?

תשובה: נפסק בשולחן ערוך³⁶⁶: "בית הכיסא ובית המרחץ ובית הבורסקי ובית הטבילה, פטורים, לפי שאינם עשויים לדירת כבוד", וכתב הש"ך³⁶⁷: "אף אם מכסה המזוזה דלא יהיה משום ביזיון כתבי הקדש, מכל מקום כיוון דאינם עשויים לדירת כבוד, פטורים מהמזוזה, ואין לעשות בם מזוזה". כלומר, חדר המשמש לדברים

363 יומא יא, א. ראה לעיל סימן כח בנוגע למחסנים.

364 וכן כתב בספר פתחי שערים, סימן רפו, ס"ק קמ, אלא שכתב שיקבע המזוזה בלא ברכה. ועיין עוד בספר שערי המזוזה פרק ב, הערה ו, בשם הגר"מ פיינשטיין, שחדר המיועד למשחקי ילדים חייב במזוזה.

365 הגר"א נבנצל.

366 יו"ד רפו, ד, על פי יומא יא, ב.

367 שם ד"ה 'פטורים'.

שאינם לכבוד, אין לקבוע בו מזוזה אפילו כשהיא מכוסה³⁶⁸.

בהגדרת 'דירת כבוד' נחלקו הפוסקים. הברכי יוסף³⁶⁹ הביא את דברי הבית הלל שפטר את בית האסורים ממזוזה משום שאינו דירת כבוד, וכתב על כך: "ועמו הסליחה, דאעיקרא דדינא פירכא, דמטעם דירת כבוד לא ממעטינן אלא בית הכיסא ומרחץ ובורסקי וטבילה. ובית האסורים דלית בה טינוף, דבה איירינן, לא דמיא כלל להני, דאין עומדים שם ערומים, וליכא ריח. דדווקא כי הני דמרחץ ובורסקי ודכוותיהו אינם דירת כבוד, והרי רפת בקר ולולים ובית העצים חייבים, והוא הדין בית האסורים". נמצא שלפי הברכי יוסף, רק מקום מטונף, או מקום שעומדים בו ערומים, אינם נחשבים דירת כבוד ופטורים ממזוזה.

לעומת זאת כתב בשו"ת בנין אב³⁷⁰ שאין לקבוע מזוזה בפתח תיאטרון, כיוון שהמקום מיועד לשימוש שאינו מכובד ואינו הולם כבוד שמים, ואף הוסיף שגם אם כבר קבעו שם מזוזה, מן הראוי להסירה, לפי שאין זה כבוד שמים.

עוד יש להוסיף שכתב השולחן ערוך³⁷¹: "במקום שיש טינוף, כגון שתינוקות מצויים שם, טוב לכסות המזוזה", וכתב הש"ך³⁷²: "פירוש - הוא עשוי לדירת כבוד, אלא שלפעמים מצוי שם טינוף, הילכך חייב מדינא, אלא שיש לכסותה". הרי שחדר המשמש לכבוד, ורק לעיתים מצוי בו דבר טינוף, חייב במזוזה ויש לכסותה.

סיכום: מועדון צבאי המשמש בעיקרו למנוחה, קריאה, האזנה למוסיקה וכדומה, חייב במזוזה, שכן כל תשמישים אלו אינם בהכרח בגדר תשמיש שאינו הולם כבוד שמיים, אכן פשוט שאם תלויות במועדון תמונות שאינן צנועות, יש להסירן³⁷³, אולם אף אם אי אפשר להסירן, יש להשאיר את המזוזה ולכסותה³⁷⁴.

368 יש להוסיף שהפתי"ש (רפו, ס"ק ז) כתב בשם ספר יד הקטנה, שאף אם מכסה את המזוזה, אסור לעשות כנגדה תשמישים שאינם של כבוד באופן קבוע.

369 יו"ד רפו, ד.

370 חלק ב, סימן נא.

371 יו"ד רפו, ה.

372 שם, ס"ק יב.

373 ע"פ פ.מ. 7020.33 (השילוב הראוי) סעיף 6.

374 עיין ט"ז יו"ד רפו, ס"ק ה; וגם בסימן רפז, ס"ק ד.

לז. מבנה כלביית 'עוקץ'

שאלה: האם יש לקבוע מזוזות במבנה כלביית 'עוקץ', הכולל משרדים וחדרי טיפולים בכלבים?

תשובה: נאמר בגמרא³⁷⁵: "תני רב כהנא קמיה דרב יהודה, בית התבן ובית הבקר ובית העצים ובית האוצרות פטורין מן המזוזה, מפני שהנשים נאותות בהן. ומאי נאותות, רוחצות. אמר ליה רב יהודה, טעמא דרוחצות, הא סתמא חייבין, והתניא רפת בקר פטורה מן המזוזה, אלא מאי נאותות, מתקשטות, והכי קתני אף על פי שהנשים מתקשטות בהן פטורין".

ונחלקו הראשונים כמי להכריע למעשה. הרמב"ם³⁷⁶ פסק כרב יהודה וכברייתא הנוקטת שבית הבקר מצד עצמו פטור ממזוזה, ורק אם מתקשטות בו חייב. ואילו דעת שאר ראשונים³⁷⁷ שהלכה כרב כהנא וכברייתא הסוברת שבית הבקר מצד עצמו חייב במזוזה, ורק אם נשים רוחצות בו פטור. וכן פסק השולחן ערוך³⁷⁸: "אלו המקומות שחייבים במזוזה וכו' רפת בקר ולולין ואוצרות יין ושמן וכו'. בית התבן בית העצים ובית הבקר חייבים, ואם נשים רוחצות בהם וכו' אין כבוד שמים להיות שם מזוזה". אולם הפתחי תשובה³⁷⁹ הביא את דברי יד הקטנה³⁸⁰ שכתב וז"ל: "מה שאין נוהגים עכשיו בשום מקום לעשות מזוזה ברפת, צריך לומר דדוקא בימיהם הייתה נקייה קצת ולא נפיש זוהמייהו, אבל עכשיו אנו רואים בחוש דנפיש זוהמייהו".

והנה, במבנה כלביית 'עוקץ' מצויים חדרי משרדים לצד חדרי טיפול בכלבים שהנקיון בהם מוקפד ביותר, כך שנראה שדינם לכאורה כבית הבקר המוזכר בגמרא,

375 יומא יא, א. (ועיין לעיל בתשובה כח ביאור דברי הגמרא).

376 הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ו, הלכה ז.

377 רי"ף בהלכות קטנות, הלכות מזוזה ו, ב; רא"ש יומא פרק א, סימן טו; טור יו"ד רפו, ועוד ראשונים.

378 יו"ד רפו, א-ב.

379 שם, ס"ק ב.

380 הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ב, ס"ק יב.

שאין זוהמתו מרובה וחייב במזוזה. ברם, הורו מפוסקי דורנו³⁸¹ שבית שאינו משמש בני אדם אינו חייב במזוזה, ומה שלדעת רב כהנא רפת בקר חייבת גם אם אין נשים מתקשטות בה, הכוונה לרפת הצמודה למגורי בני אדם ומשמשת גם לתשמישי דירה.

סיכום: אין לקבוע מזוזה במכלאות הכלבים ובחדרים המשמשים אותם. אמנם חדרי אנשי הצוות המשמשים כמשרדים, חייבים במזוזה בברכה, אם ישנים בהם, ואם אין ישנים בהם יש לקבוע בהם מזוזה בלא ברכה.

381 כך הורה הגר"א נבנצל, ועיין שערי המזוזה פרק ו, סעיף כב, ס"ק לח.

מזוזה במתקנים שונים

לח. ש"ג, עמדת שמירה, מגדל שמירה ופילבוקס

שאלה: האם יש לקבוע מזוזה בעמדות השמירה לסוגיהן?

תשובה: נאמר בגמרא³⁸²: "יכול שאני מרבה בית שער אכסדרה ומרפסת (לחיוב מזוזה)? תלמוד לומר "בית", מה בית מיוחד לדירה, יצאו אלו שאין מיוחדים לדירה", ופירש רש"י: "בית שער - בית קטן שעושין לפני שער החצר והכל עושין אותו קפנדריא", ובמקום אחר³⁸³ פירש: "בית שער - בית קטן שעושין בצד שערי חצירות ויושב שם שומר הפתח"³⁸⁴, מכל מקום מבואר שבית שער פטור ממזוזה.

לעומת זאת נאמר בברייתא במנחות³⁸⁵: "בית שער אכסדרה ומרפסת חייבים במזוזה". הרי"ף³⁸⁶ והרמב"ם³⁸⁷ תירצו את הסתירה בין הברייתות, שהברייתא במנחות עוסקת בבית שער וכו' שהבתים פתוחים לתוכן, ולכן הם חייבים³⁸⁸, ור"י³⁸⁹ תירץ שאמנם מדאורייתא בית שער אכסדרה ומרפסת פטורים ממזוזה, והברייתא במנחות חידשה שבכל זאת מדרבנן חייבים.

382 יומא יא, א.

383 מנחות לג, ב.

384 אפשר שאין זו סתירה בדברי רש"י, ומדובר במציאות שהכל עוברים דרך הבית שער והשומר יושב בו.

385 לג, ב.

386 הלכות מזוזה ו, ב.

387 הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ו הלכה ז.

388 ועיין עוד בב"ח סימן רפו, שהביא שהמרדכי פירש בדעת הרי"ף, שהגמרא ביומא עוסקת בבית שער הפתוח לחצר, ואילו הרי"ף פירש שפטור רק כשהבית שער פתוח לגינה שהיא עצמה פטורה. ונחלקו

בדבר גם הרמב"ן עם הראב"ד ובעל המאור בסוכה ד, א מדפי הרי"ף.

389 רא"ש בהלכות מזוזה, סימן טו; תוס' יומא שם; תוס' מנחות שם; תוס' סוכה ח, ב. וכן כתב רש"י בסוכה שם.

כתב הבית יוסף³⁹⁰: "ולענין הלכה, כיוון שהרי"ף והרמב"ם מסכימים לדעת אחת, הכי נקיטינן, ומכל מקום נכון לחוש לדברי ר"י ורש"י", ובשולחן ערוך³⁹¹ פסק: "מרפסת שהיא דרך לעלות בה לעליות ובית שער והגינה פטורים, ואם בית פתוח לאחד מאלו חייבים, ויש אומרים שבית שער חייב אפילו אין בית פתוח לו", ולמעשה הורו מפוסקי דורנו³⁹² לחוש לשיטה המחמירה ולקבוע בהם מזוזה בלא ברכה גם כשאין בית פתוח להם.

עוד יש להוסיף שנאמר בגמרא³⁹³: "תנו רבנן, בית שאין בו ארבע אמות על ארבע אמות (שהם 1.92 מטר על 1.92 מטר), פטור מן המזוזה ומן המעקה וכו' "³⁹⁴. אמנם בפתיח תשובה³⁹⁵ הביא את דברי החמודי דניאל שכתב: "נראה דוקא בית דירה צריך שיהא ד' אמות על ד' אמות, אבל בית שער ומרפסת וגינה אפילו לית בהו ד' על ד', חייבין", וכן דעת שו"ת מהרש"ם³⁹⁶ ומהר"ם שיק³⁹⁷, וטעמם הואיל וראוי לתשמישו כך. אולם דעת פוסקים רבים³⁹⁸ שלעולם אין חיוב מזוזה בחדר ששטחו

390 יו"ד רפז.

391 יו"ד רפז, ז.

392 עיין שו"ת שבט הלוי (חלק ב, סימן קנז, הערות על יו"ד רפז, ז) שלמרות שבעלי הכללים כתבו ש'סתם' ו'יש אומרים' בדברי השו"ע הלכה כ'סתם', בענייננו יש להחמיר מכיוון שבב"ח כתב לחוש לשיטת ר"י (ועיין עוד בב"י שם).

393 סוכה ג, א.

394 כתב הרמב"ם (הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ו, הלכה ב): "בית שאין לו ארבע אמות על ארבע אמות - פטור מן המזוזה, ואם יש בו כדי לרבע ד"א על ד"א בשוה, אע"פ שהוא עגול או בעל חמש זוויות ואצ"ל שאם אורכו יתר על רחבו, הואיל ויש בו לרבע ד"א על ד"א חייב במזוזה", משמע שאם השטח הכולל הוא ט"ז אמות רבועות, למרות שהרוחב פחות מארבע אמות - חייב במזוזה, אולם הרא"ש חלק על כך ונקט שכל שאין בו רוחב ד' אינו חייב במזוזה. השו"ע (יו"ד רפז, יג) הכריע כדעת הרמב"ם, ואילו הש"ך (שם, ס"ק כג) פסק שיקבע בלי ברכה. יש להעיר שהט"ז (או"ח תרלז, ס"ק ב) מפרש שהרמב"ם בא לאפוקי שלא נאמר שצריך דווקא חדר מרובע ממש, אלא גם חדר בעל צורה אחרת חייב, כל עוד רוחבו הוא ארבע אמות, אבל אם אין רוחבו ארבע אמות - פטור הוא אף לדעת הרמב"ם.

395 יו"ד רפז, ס"ק יא.

396 חלק א, סימן עא; חלק ג, סי קנד (אלא שהוא מדבר דווקא כשפתוח לבית (כדעת הרי"ף), אבל לא בבית שער עצמאי, שאז רק לרש"י ור"י חייב).

397 סימן רפז.

398 חיי אדם כלל טו, סעיף יב; קיצושו"ע סימן יא, סעיף יז; שו"ת אבני נזר או"ח, סימן שב; חובת הדר פרק ב, ס"ק יב. ועיין גם בשו"ת אור לציון (חלק א, סימן יד) שכתב שאפילו לדעת המחייבים, חיובו מדרבנן.

פחות מד' על ד', ויש שהורו³⁹⁹ בכעין פשרה שאינו חייב אלא אם כן הוא משמש מבוא לחדר גדול החייב במזוזה.

למעשה נראה שמאחר והובא בפתחי תשובה⁴⁰⁰ שחדר שחייב במזוזה מדרבנן, במקום מחלוקת נידון כספק דרבנן ופטור ממזוזה, לפיכך בית שער הצמוד לבית, מכיוון שחיובו במזוזה מדאורייתא, יש לקבוע בו מזוזה גם כשאינו בו שטח של ד' על ד' אמות, ואילו בית שער שאינו פתוח לבית, מאחר וגם לשיטת ר"י ורש"י חייב במזוזה רק מדרבנן, אין לחייבו במזוזה כשאינו בו ד' על ד', משום 'ספיקא דרבנן לקולא'.

סיכום: שער שנכנסים דרכו לבסיס, חייב במזוזה⁴⁰¹. אם הכניסה דרך ביתן השמירה, יש לקבוע מזוזה בפתח הביתן בלא ברכה, ואף אם יש בביתן שני פתחים, אחד בכניסה מהחוץ אל הביתן ואחד במעבר מהביתן אל הבסיס, יש לקבוע מזוזות בשתיהן מימין הנכנס לבסיס.

עמדת שמירה בתוך בסיס שאינה משמשת כניסה, או עמדה המוצבת בשטח פתוח, במחסום וכדומה, אם שטחה פחות מד' על ד' אמות, פטורה ממזוזה, ואם יותר מכך, ראוי לקבוע בה מזוזה בלי ברכה.

פילבוקס שקוטרו יותר מ-2.70 מטר⁴⁰² והחיילים גם לנים בו, חייב במזוזה בברכה. אולם במידה והפילבוקס משמש כעמדת שמירה בלבד (ולא ללינה), ראוי לקבוע בו מזוזה ללא ברכה.

פילבוקס שאינו מאויש חלק מהזמן מחמת מחסור בכח אדם, או מחמת סכנה, יש

399 חידושי רע"א על שו"ע, יו"ד רפו, יג; חזו"א יו"ד קסח, ס"ק ט; שו"ת שבט הלוי חלק ב, סימן קנב.
400 יו"ד רפו, ס"ק טז.

401 שו"ע יו"ד רפו, א.

402 כיוון שהפילבוקס עגול, יש צורך שקוטרו יהיה כשיעור האלכסון של ריבוע בגודל ארבע אמות על ארבע אמות, שהם 29.1 מטר. קו האלכסון מוסיף כשתי חמישיות על קו צלע המרובע, ראה סוכה ה, א, ובתוס' ד"ה 'כל אמתא בריבוע'. בחישוב מדויק: $925.172=2414.1 \times 291$, כלומר קוטר הפילבוקס צריך להיות כ-27.2 מטר.

לקבוע בו מזוזה בברכה בפעם הראשונה שמאיישים אותו⁴⁰³.

הפתח שבראש הפילבוקס (ביציאה לעמדה העליונה) פטור ממזוזה, מפני שהוא אופקי ולא ניצב⁴⁰⁴.

לט. האנגר ופריקסט

שאלה: האם פתח שהתקרה משמשת לו משקוף חייב במזוזה?

תשובה: נאמר בגמרא⁴⁰⁵: "אמר רבא הני פיתחי שימאי (פתחים מקולקלים) פטורין מן המזוזה. מאי פיתחי שימאי? פליגי בה רב ריחומי ואבא יוסי, חד אמר דלית להו תקרה, וחד אמר דלית להו שקופי (מזוזות)". ופירשו רש"י (בהסברו הראשון⁴⁰⁶) ותוס'⁴⁰⁷ שללא תקרה היינו שאין לפתח משקוף מעובד, אלא האבנים שמעל הפתח משמשים לו כמשקוף, וללא מזוזות היינו שאבני הקירות שמצידי הפתח משמשים לו כמזוזה.

לעומת זה מצינו אף בהלכות סוכה שמבואר ברמ"א⁴⁰⁸ שאם הדופן בנויה כצורת הפתח ומזוזות הפתח מגיעות עד הסכך, אין צריך להעמיד קנה על גביהם, וכתב על כך המשנה ברורה⁴⁰⁹: "דהסכך גופא יחשב כקנה על גביהם, ועיין במגן אברהם

403 כשיש חשש לבזיון המזוזה כאשר העמדה אינה מאוישת, עיין לעיל בסימן יח.

404 על פי שו"ת נודע ביהודה תנינא יו"ד סימן קפד, הובא בפת"ש רפז, ס"ק א, שפתח ברצפה היורד למרתף פטור ממזוזה.

405 מנחות לג, ב.

406 בפירושו השני פירש רש"י שללא תקרה היינו שהבית אינו מקורה, וללא 'שקופי' היינו ללא משקוף מעל הפתח. התוס' תמחו על פירוש זה שהרי מקובלנו (ראה יומא יא, א) ששער החצר חייב במזוזה, וא"כ מוכח שיש חיוב מזוזה אף בלא תקרה. ותירץ הרא"ש (הלכות קטנות, הלכות מזוזה, סימן יא) שחצר חייבת במזוזה לפי שדרכה להיות כך ומשמשת לדירת הבתים, אולם בית אינו ראוי לבית דירה כשאינו מקורה.

להלכה פסק הרמב"ם (הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ו, הלכה ה) שבית שאין לו תקרה פטור מן המזוזה, וכן נפסק בשולחן ערוך (יו"ד רפו, יד).

407 שם, ד"ה 'דלית ליה תקרה'.

408 או"ח תרל, ב, בשם המרדכי (וב"כ הראב"ה הלכות סוכה סימן תר"ו).

409 תרל, ס"ק יג.

שהקשה על זה מירושלמי ודעתו דראוי להחמיר משום דאינו נעשה הסכך לך, אבל האחרונים יישבו קושייתו, ועל כן הסומך על רמ"א לא הפסיד".

עוד נאמר בגמרא⁴¹⁰: "אמר אממר האי פיתחא דאקרנא חייב במזוזה, אמר ליה רב אשי לאממר והא לית לה פצימין (מסגרת לפתח)? אמר ליה עדי פצימי (כלומר, אלו ראשי הכתלים, הן הן הפצימין)". ופירש רש"י, שפיתחא דאקרנא הינו פתח בפינת הבית, ואילו הרא"ש⁴¹¹ כתב: "פיתחא דאקרנא - כגון שהפתח ממלא כל מזרח ומגיע מצפון לדרום", ועל דרך זו פסק הטור⁴¹² שאם הפתח ממלא כל הרוח, חייב, משום שכותלי הבית שמן הצדדים חשובים כמזוזות⁴¹³. הרי שפתח שאין לו מזוזות, ראשי הכתלים עצמם נחשבים כמזוזות והפתח חייב במזוזה.

אולם הריטב"א⁴¹⁴ נקט שאין חיוב מזוזה כשאין מזוזות ומשקוף ממש, ולפיכך הסיק החזון איש⁴¹⁵: "והנה לדינא להחמיר לעניין מזוזה, ואפילו ברוח רביעית פרוץ במלואו צריך מזוזה, אבל אין לברך". וכעין זה כתב בילקוט יוסף⁴¹⁶ שכאשר אין משקוף אך התקרה ממשיכה עד המזוזות, נחלקו בזה הפוסקים, ועל כן יקבע המזוזה בבית בלי ברכה, שספק ברכות להקל.

סיכום: מבנה בעל שלוש קירות, שרוחו הרביעית פתוחה לגמרי (כפריקסט וכד'), חייב במזוזה בלא ברכה. לעומת זאת, מכולה בעלת שלוש קירות שלכל רוחב צידה הרביעי יש דלתות, חייבת במזוזה בברכה⁴¹⁷. כל זאת בתנאי שהמבנים משמשים

410 מנחות לד, א.

411 הלכות קטנות, הלכות מזוזה, סימן יד.

412 יו"ד ריש סימן רפז.

413 יש להקשות על הרא"ש מהגמרא (מנחות לג, ב) הפוטרת אכסדרה ממזוזה למרות שיש לה פצימין ברוח רביעית, מפני שאינם עשויים אלא לחיזוק התקרה, הרי שיש צורך בפצימין גמורים כאשר הצד הרביעי כולו פתוח. ועיין פרישה (יו"ד רפו, סוף ס"ק יב) שביאר את החיוב בראשי כתלים וכתב: "היינו שיש שם צורת הפתח ושתי מזוזות העשוין לשם מזוזות, אבל אכסדרה אינה עשויה לשם כך".

414 בסוגיית פיתחי שימאי. עירובין יא, א.

415 יו"ד קעב, אות ב.

416 שובע שמחות, כרך א, עמוד תקמג סעיף טז.

417 עיין פרישה (רפז, ס"ק ג), ישועות מלכו על הרמב"ם (הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ו, הלכה ב), וחזו"א סימן קעא, שכשהרוח הרביעית פרוצה לגמרי אך יש בה דלתות, יותר יש לדונה כפתח, וע"פ זה הורה בשו"ת שבט הלוי (חלק ב יו"ד סימן קנז) שכשיש דלתות קובעים בברכה.

למגורים⁴¹⁸.

סככת מטווחים, אפילו יש לה פתח גמור והיא בנויה כדירה, פטורה ממזוזה, מכיוון שהשימוש בה אינו נחשב שימוש של דירה⁴¹⁹.

מ. חיוב מזוזה בפרגולה

שאלה: האם יש חיוב לקבוע מזוזה בפרגולה?

תשובה: נאמר בגמרא⁴²⁰: "אמר רבה בר שילא אמר רב חסדא, אכסדרה (מבנה בעל ג' דפנות, ורוחו הרביעית פתוחה לגמרי) כו', אף על פי שיש לה פצימין (מסגרת בנויה סביב הרוח הפתוחה) - פטורה, שאין עשויין (הפצימין) אלא לחיזוק לתקרה כו'. מיתבי: בית שער, אכסדרה, ומרפסת - חייבין במזוזה? באכסדרה דבי רב (רש"י - שיש לה ד' דפנות אלא שאין מגיעות לסכך). אכסדרה דבי רב כאינדרונא מעלייתא הוא (כלומר, הלא היא חדר גמור)! באכסדרה רומיתא (רש"י - שעשויה חלונות חלונות)".

וכן פסק השולחן ערוך⁴²¹: "אכסדרא, והוא המקום שיש לו שלושה כתלים ותקרה, אף על פי שיש לה שני פצימין ברוח רביעית, פטורה, לפי שהפצימין להעמיד התקרה הם עשויים ולא משום מזוזות, אבל אם יש לה מחיצה גם ברוח הרביעית, אף על פי שהיא נמוכה, או שעשויה חלונות חלונות, חייבת".

לכן, אין לקבוע מזוזה בפרגולה, מכיוון שכל מטרתה לצל והעמודים נעשו להחזיקה ולא לשם פתח.

סיכום:

418 ובתנאי שהמזוזה משתמרת שם, עיין לעיל סימן יד.

419 עיין בספר יד הקטנה פרק ב, סעיף ה, שם הסביר שפטור המזוזה באכסדרה הוא משום שעשויה לטיול ולא לדירה ולכן נחשב המבנה כעשוי לתקרה ולצל ולא לשם דירה, ונראה שהוא הדין בנידוננו.

420 מנחות לג, ב.

421 י"ד רפ"ו, ו.

- פרגולה מקורה (לפחות כסכך של סוכת החג⁴²²), בעלת ארבע מחיצות שכל מחיצה בגובה עשרה טפחים, חייבת במזוזה בברכה.
- פרגולה בעלת שלוש מחיצות, ואפילו יש עמודים בצידי הרוח הרביעית, פטורה ממזוזה, מכיוון שהעמודים בצד הרביעי נועדו לחזק את התקרה, ולא לשם פתח.
- פרגולה בעלת שלוש מחיצות ובצד הרביעי ישנה דלת, חייבת במזוזה בברכה⁴²³.
- לגבי פרגולה מקורה בעלת שלוש מחיצות המשמשת ככניסה לחדר האוכל וכדומה, נחלקו הדעות, יש שמחייבים⁴²⁴ במזוזה, ויש שפוטרים⁴²⁵. למעשה נראה שיש לקבוע בה מזוזה בלא ברכה.

מא. מבנה יביל

שאלה: האם חובה לקבוע מזוזה בקרוואנים שמידי כמה שבועות או חדשים מעתיקים אותם ממקום למקום בעקבות פעילות הגדוד?

422 המקדש מעט (רפו, ס"ק ג) כתב שקירוי לעניין חיוב מזוזה צריך להיות קירוי חזק יותר מקירוי הכשר לסוכת החג. ואילו בשו"ת שבט הלוי (חלק ב, סימן קנג) הקשה עליו מדברי הגמרא (יומא י, ב) בה נחלקו רבי יהודה וחכמים לגבי חיוב מזוזה בסוכת החג בחג, שרבי יהודה מחייב, הואיל ולשיטתו סוכה נחשבת דירת קבע, ואילו חכמים פוטרים לפי שסוכה נחשבת דירת עראי. אולם לגבי הסכך כולם מודים שהינו עראי (תוס' סוכה ב, א, ד"ה 'כי עבד') ואין זו סיבה לפטור את סוכת החג ממזוזה. משמע כי אף סכך עראי הכשר לסוכה אינו סיבה לפטור ממזוזה. מ"מ לדברי כולם פרגולה המקורה פחות מסיכך הסוכה אינה נחשבת כבית, ואין לחייבה במזוזה.

423 עיין חזו"א (יו"ד קעא, ס"ק ה) שהדלת מוכיחה שלראשי הכתלים יש דין צורת הפתח, וע"פ זה הורה בשו"ת שבט הלוי (חלק ב יו"ד סימן קנז) שכשיש דלתות קובעים בברכה.

424 כך משמע ברמב"ם (הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ו, הלכה ז) שכתב: "בית שער אכסדרה ומרפסת כו', פטורין מן המזוזה, ואם היו בתים החייבין במזוזה פתוחין למקומות אלו חייבין במזוזה". וכן כתב הט"ז יו"ד רפו, ס"ק ז.

425 שו"ת מהרלב"ח סימן קא, הובא בדעת תורה למהרש"ם רפו, ו; שפת אמת סוכה ח, ב. וכן נראה מלשון הפרישה (ס"ק יח) והש"ך (ס"ק טז) שכתבו כי גם בגינה ומרפסת יש חילוק אם הבית פתוח להם או לא, ולא הזכירו אכסדרה. וצ"ל שמבארים את הרמב"ם כב"ח, שפירש שמדובר באכסדרה שיש לה מחיצות ברוח רביעית.

תשובה: בשו"ת מנחת יצחק⁴²⁶ הביא לעניין חיוב מזוזה בקראוון את דברי הדעת קדושים⁴²⁷ שכתב: "אוהל זרוק בעת עומדו על הארץ חייב במזוזה לכו"ע, אך גם בעת שהוא מטולטל (אולי כוונתו כעין נידון המנחת יצחק, קרוואן הנוסע ממקום למקום ודרים בו גם תוך כדי נסיעה), כל שגוף המחיצות יכולים לעמוד ברוח שאינה מצויה, יש לומר שחייב". אלא שציין לספר מקדש מעט, שכתב שדברי הדעת קדושים צ"ע, דאין לך דירת ארעי גדולה מזו, וכשם שפטרו ספינה ממזוזה. ומשמע שלמד שאפילו אם דר בספינה בקביעות, פטור.

למעשה הכריע המנחת יצחק: "דמכל מקום אם נעשית לשם דירת קבע, והוא דר שם בקביעות, אף בבית שבספינה חייב במזוזה, והוא הדין בבית שע"ג עגלה כמו בנידון דידן בקארוואן", דהיינו כאשר מתקיימים שני תנאים: עשוי לדירת קבע⁴²⁸, וגם בפועל דרים שם בקביעות - חייב האוהל במזוזה אף שאינו מחובר לקרקע ורק עומד על גביה. אלא שלעניין הברכה נמנע המנחת יצחק מהכרעה.

והורו מפוסקי דורנו שכאשר המבנה מנותק מהרכב שגוררו, ומחובר לתשתיות חשמל וכדומה ומשמש למגורים, יש לקבוע בו מזוזה בברכה⁴²⁹. אולם אם כשהניחו את המבנה על הקרקע לא היתה קבועה בו מזוזה, והניחוהו בידיעה שכעבור פחות

426 חלק ב, סימן פב.

427 יו"ד רפ, א.

428 יש להעיר שאין לחייב מזוזה בכלי רק"מ למרות שחיילים שוהים שם בעיתות לחימה ואימונים משך זמן ארוך, שכן מגורים כאלה נחשבים דרך ארעי גמורה, וכפי שמצינו בשו"ת שבט הלוי (חלק ב סימן קנו, הערות ליו"ד רפ, א) שפטור מטוס ממזוזה מטעם שהדיוור בו ארעי, ובדומה לפטור בית שבספינה ולסוכת החג.

אמנם היה מקום לחייב מזוזה ברק"מ מצד היותם מקום איחסון לציוד הלחימה והתחמושת, ברם, מבואר בספר הליכות שלמה הלכות תפלה (פרק יט, סעיף ו, דבר הלכה ח, בעניין קביעת מזוזה בבתי כנסת ובתי חולים) שרק מקום שעיקרו עשוי לאיחסון, דינו כבית התבן וחייב במזוזה, ואילו מקום שעיקר תכליתו לשימוש אחר, אלא שבנוסף לכך גם מאחסנים בו דברים הנצרכים עבור התשמיש העיקרי, אין דינו כמחסן ופטור ממזוזה.

429 כן הורה הגר"א נבנצל, והוסיף שגם בזמן שהמבנה נמצא בתנועה ממקום למקום (שכפי שהתבאר, יש הפוטרים אותו ממזוזה בשעה זו), מכל מקום אין צריך להסיר את המזוזה ולקובעה מחדש לאחר הנחתו במקומו החדש, ואין לחוש ל'תעשה ולא מן העשוי', מכיוון שנקבעה בהכשר. (ויש לצרף לכך אף את דעת המקדש מעט המחייב במזוזה גם בזמן נידוד המבנה). ועיין עוד ש"ך יו"ד רפ ס"ק כה. ופת"ש שם ס"ק יג ו-יד.

משלושים יום יעבירו אותו למקום אחר, אין לברך על קביעתה⁴³⁰.

סיכום: קרוואנים המשמשים למגורים חייבים במזוזה בברכה, ואף אם מעתיקים אותם מידי פעם ממקום למקום. אמנם, יש להקפיד לקובעה כאשר הקראוון הוצב במקום בו הוא אמור להיות מונח יותר משלושים יום (ואין להוריד את המזוזה בזמן העתקתו ממקום למקום).

מב. ספינה וצוללת

שאלה: האם יש לקבוע מזוזה במגורי החיילים בספינות ובצוללות של חיל הים?

תשובה: נאמר בגמרא⁴³¹: "סוכת החג בחג, רבי יהודה מחייב וחכמים פוטרין, ותני עלה, רבי יהודה מחייב בעירוב ובמזוזה ובמעשר כו', אמר רבא כו', רבי יהודה לטעמיה, דאמר סוכה דירת קבע בעינן, ומיחייבא במזוזה. ורבנן לטעמייהו, דאמרי סוכה דירת עראי בעינן, ולא מיחייבא במזוזה".

פסק הרמב"ם⁴³²: "סוכת חג בחג ובית שבספינה⁴³³ פטורים ממזוזה, לפי שאינן עשוין לדירת קבע". וכעין זה מצינו שכתב הרמב"ם⁴³⁴: "ויש מצווה שאינה חובה אלא דומין לרשות, כגון מזוזה ומעקה שאין אדם חייב לשכון בבית החייב במזוזה כדי שיעשה מזוזה, אלא אם רצה לשכון כל ימיו באוהל או בספינה ישב".

יש מהאחרונים⁴³⁵ שהסבירו את דברי הרמב"ם הנ"ל, שפטור אוהל ופטור ספינה

430 שכן סוכת החג בחג פטורה מן המזוזה, למרות שסוכת היוצרים שעומדת לזמן ארוך חייבת, הרי שמבנה הראוי לזמן ארוך או לזמן קצר, תלוי חיובו בכוונת האדם. אמנם גם במקרה זה לא גרע חיובו מקרוואן נייד שיש לקבוע בו מזוזה בלי ברכה.

431 יומא י, א.

432 הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ו, הלכה ט.

433 יש להעיר שאמנם מהגמרא דלעיל מבואר הדין לעניין סוכה, אולם מקור הדין בספינה אינו ידוע. יש מהאחרונים שכתבו כי מקורו בתוספתא שאינה ידועה לנו, ויש שציינו כי מקורו מדברי הירושלמי במגילה (פרק ד, הלכה יב) שתפילין קודמין למזוזה, מפני שהם נוהגים אף במפרשי ימים, מה שאין כן מזוזה.

434 הלכות ברכות פרק יא, הלכה ב.

435 קהילות יעקב, מנחות, סימן כו.

ממזוזה אינו פטור מהותי⁴³⁶, אלא דוגמא למקומות שבדרך כלל אין בהם את התנאים המחייבים במזוזה, אך אין ללמוד מכאן פטור גורף לכל אוהל או לכל מציאות של ספינה⁴³⁷. ואכן מבואר בערוך השולחן⁴³⁸ שספינה שהמגורים בה עשויים לדירת קבע, תתחייב במזוזה.

ויש מן האחרונים⁴³⁹ הסוברים שפטור ספינה ממזוזה הינו מהותי ועקרוני, ואפילו יהיו בה מגורים ראויים (כבספינה גדולה), מכיוון שהיא נעה ונדה ואינה שוקטת לרגע⁴⁴⁰, או מפני שהיא מוגדרת כאוהל זרוק, כלומר אינו נטוע ומחובר לקרקע⁴⁴¹, או על פי דברי הגמרא⁴⁴² שדיוור על פני המים אינו נחשב לדיוור הראוי לאדם⁴⁴³.

ויש שכתבו⁴⁴⁴ שהרמב"ם אכן פטר בתים שבספינה ממזוזה אף כאשר מדובר במבנה

טענתו היא שאם נאמר שהפטור בספינה הינו מהותי, נמצא שהרמב"ם קָלַל באותה הלכה שני מקרים השונים אחד מהשני בתכלית, שהרי סוכה במהותה חייבת במזוזה כפי שמבואר בגמרא (סוכה ה, ב) שסוכת יוצרים הפנימית חייבת במזוזה בגלל שדרים בה דרך קבע, ורק סוכת חגג בחג פטורה מצד ארעיותה. נמצא שפירוש דברי הרמב"ם "לפי שאינן עשויין לדירת קבע", הינו שבסוכה הסיבה היא טכנית, ואילו בספינה הסיבה היא מהותית, ואף אם ידורו בה בקביעות תהא פטורה ממזוזה.

436 לשיטה זו יש להעיר שנאמר בגמרא (עירובין נה, ב) שבית שבספינה אינו מצטרף לְעֶבֶר עיר לצורך הרחבת תחום שבת, ומדברי רש"י (שם, ד"ה 'בית שבספינה') נראה הטעם, לפי שהספינה אינה קבועה, ועל כן אינה יכולה להיות חלק מהעיר. משמע שאין חיסרון מהותי מצד שספינה אינה נחשבת כבית. 437 לפי זה ההשוואה בין סוכה לספינה הינה שלימה ומוחלטת, וכשם שאדם שקובע דירתו בסוכה חייב במזוזה (עפ"י הגמרא בסוכה ח, ב), כך הקובע דירתו בספינה חייב במזוזה, ורק ספינה אשר אינה עומדת בתנאים המחייבים במזוזה – פטורה.

438 יו"ד רפן, כז.

439 שו"ת מור ואהלות, אוהל ברכות והודאות, סימן א (ולדעתו הגדרת בית הוא דווקא בית העומד ע"ג קרקע); שו"ת חמדת שאול, סימן לו, סעיפים ט-י (לדעתו הגדרת בית נלמדת מהגדרת בית לנגיעים). את קושיית הקהילות יעקב הני"ל ניתן ליישב לשיטה זו ולבאר שהפטור בסוכה בחג הינו מהותי, לפי שהתורה הגדירה את הסוכה כדירת ארעי, ולא מצד צורת הישיבה בפועל, על כן פטור הסוכה שווה לפטור הבית שבספינה.

440 מאירי עירובין נה, ב; מרכבת המשנה, הובאו דבריו בספר פתח הבית לחיד"א; תשובות והנהגות לגר"מ שטרנבוך חלק ב, סימן תקמב.

441 מקדש מעט.

442 תמיד לב, א "ביבשתא יאי למידר, דהא כל נחותי ימא לא מיתבא דעתיהון עד דסלקין ליבשתא" (תרגום: טוב לגור ביבשה, לפי שיורדי הים אין דעתם מתיישבת עד שעולים ליבשה). כמו כן, המשנה בנדרים קובעת שהמכליל את יושבי היבשה, כולל בכך גם את יורדי הים שסופם לעלות ליבשה.

443 שבות יצחק חלק ח, פרק יג, הערה מא בשם הגר"ש אלישיב.

444 שו"ת חלקת יעקב יו"ד, סימן קסג; קהילות יעקב מנחות, סימן כו; שו"ת מנחת יצחק חלק ב, סימן

קבוע, אך הפטור מוגבל לאנשים שדירורם בספינה הינו זמני וטפל לנסיעתם, ואילו הקובע דירתו בספינה, כדוגמת רב החובל והמלחים, והספינה איתנה ויציבה, חייב במזוזה, מכיוון שהן המבנה והן הדירורים הם בסגנון של קבע⁴⁴⁵.

סיכום:

- **סירות קטנות המשמשות בעיקר לסיורי ביטחון שוטף קצרים (כצירעה וכדומה), אינן מוגדרות כדירות קבע, הן משום שהלוחמים אינם קובעים בהן את דירתם, והן משום חוסר יציבותן, ולכן אין לקבוע בהן מזוזה.**
- **ספינות שהלוחמים קובעים בהן את דירתם בין בזמן ההפלגה בים ובין בזמן העגינה בנמל (כדבורה, סטי"ל וצוללת), יש לקבוע מזוזות בחדרי המגורים שבהן בלא ברכה, כדי לצאת ידי דעת המחייבים ספינה במזוזה (כשדרים בה באופן קבוע וכן כשהיא יציבה דיה).**
- **כלי שיט שלא ניתן בו לשמור על כבוד המזוזה ויש חשש לפסילתה, אין לקבוע בו מזוזה⁴⁴⁶.**

מג. חיוב מזוזה באוהל

שאלה: האם חובה לקבוע מזוזה באוהלי מגורים בצה"ל?

פב. וכן מבואר בשו"ת ושב ורפא יו"ד, סימן נו, ס"ק יא; פתחי שערים רפו, ס"ק קכח; שערי המזוזה פרק ד, סעיף א.

445 יתכן שדבריהם נאמרו דווקא בספינות גדולות מאד כספינות טיול וספינות צי הסוחר, שמחמת גודלם ויציבותם נוחות הדירור בהם כמעט שווה לדירור על פני היבשה, אך אין המדובר בספינות צה"ל שאינן נוחות לדירור.

446 כן כתבו בשו"ת מהרש"ם (חלק ד, סימן קיא) ושו"ת משנה הלכות (חלק ו, סימן קפז) שאין לקבוע מזוזה במקום שגורם למחיקתה. אמנם הרבה אחרונים (תשורת ש"י; פני מבין; עטרת זקנים; בית אריה ועוד) כתבו לחייב במזוזה אף במקום שיש חשש שתתקלקל. מכל מקום כיוון שחיוב מזוזה בספינה בכלל, שנוי במחלוקת אחרונים, ופשוט דברי הרמב"ם והשו"ע הוא שספינה פטורה ממזוזה, וכל חיוב מזוזה בספינה הוא רק כדי לצאת דעת חלק מהאחרונים הסוברים שספינה חייבת במזוזה, על כן במקום בו יש חשש סביר שהמזוזה תינזק, אין לקבוע מזוזה.

תשובה: כתב הרמב"ם⁴⁴⁷: "ויש מצוות שאינן חובה אלא דומין לרשות, כגון מזוזה ומעקה, שאין אדם חייב לשכון בבית החייב במזוזה כדי שיעשה מזוזה, אלא אם רצה לשכון כל ימיו באוהל או בספינה, ישב". וביאר בקהילות יעקב⁴⁴⁸ שוודאי שאוהל אינו פטור במהותו, שהרי לא כתב הרמב"ם בהלכות מזוזה דין מיוחד שהוא פטור, אלא שסתם אוהל אין בו את התנאים שמנה הרמב"ם הנדרשים לחייב במזוזה⁴⁴⁹. עולה איפוא שאם האוהל יעמוד בתנאים, אזי הוא יתחייב במזוזה⁴⁵⁰, וכן הורו הגר"ש גורן⁴⁵¹ והגר"י אריאל⁴⁵².

בנידון שלנו יש לדון בשלוש נקודות וכדלהלן.

א. בדין מזוזה בספינה הובאו לעיל ארבעה נימוקים לפטור: א. שהיא נעה ונדה בחוסר יציבות על פני מים. ב. שמגמת השהייה בספינה אינה למגורים אלא להגיע ממקום למקום. ג. שהספינה אינה קבועה במקום אחד. ד. שהספינה אינה מחוברת לקרקע.

והנה בפשטות טעמים אלה אינם שייכים באוהל שהינו נייח במקום קבוע והשהייה בו היא לצורך מגורים, אמנם נראה שמקובל על הפוסקים שבמידה והאוהל מיועד לתקופה של פחות מל' יום, אין לו מעמד של בית קבע, ופשוט שאין לחייבו במזוזה.

ב. פסק הרמב"ם⁴⁵³ והשולחן ערוך⁴⁵⁴: "סוכת החג בחג, והבית שבספינה, והחנויות שבשווקים, פטורים ממזוזה", ובאר ב"ד קטנה⁴⁵⁵ ש'חנויות שבשווקים' נבנו רק לתקופת היריד ועל כן פטורות ממזוזה, שאם לא נפרש כך, מדוע חנויות יהיו

447 הלכות ברכות פרק יא, הלכה ב.

448 מנחות סימן כו במהדורה החדשה, ובישנה הוא בסימן כד.

449 הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ו, הלכה א.

450 קצת ראייה ליסוד זה ניתן ללמוד מדין סוכת היוצרים (סוכה ח, ב) שלמרות שאופי המבנה הוא כשל דירת עראי, מ"מ אם קובע מגוריו שם, חייב במזוזה.

451 פסקי הלכות צבא עמוד 77.

452 שו"ת באהלה של תורה חלק א סימן מו.

453 הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ו, הלכה ט, ע"פ יומא י, א, ומדרש תנאים לדברים פרק ו, פסוק ט.

454 יו"ד רפו, יא.

455 הובא בפתחי תשובה יו"ד רפו, ס"ק י.

גרועות מבית התבן, בית העצים והאוצרות. וכן נקטו בקיצשו"ע⁴⁵⁶ בשו"ת בנין אב⁴⁵⁷ ובשו"ת אדני פז⁴⁵⁸ בשם האחרונים.

והנה, לדברי שו"ת באר משה⁴⁵⁹ המבאר שספינה פטורה הואיל ועיקר עניינה ועשייתה לצורך דירת ארעי, והעובדה שהיא נעה על פני המים מראה על כך שלא נעשתה לצורך דירה. אם המבנה הוא של בנין אבנים קבוע, וכל הגדרתו ארעי רק מצד מטרת האדם ומגמתו, אזי גם אם בנאוהו לצורך ארעי (כגון פונדק שאין שוהים בו יותר מ- ל' יום), פשוט שאם יכנס לשם לדור בקביעות שיתחייב במזוזה. וכעין זה כתב בספר אוצר פסקי מזוזה⁴⁶⁰ לחלק בין ספינה שתמיד פטורה, לפונדק שחייב עכ"פ לאחר ל' יום.

נמצא שביחס לאוהלים, אם בפועל אכן דרים שם תקופה קצרה ואחר כך מפרקים אותם, או אף לא משתמשים בהם תקופה⁴⁶¹, הרי שיש לפוטרים ממזוזה, וכסברת היד הקטנה הנ"ל. יתר על כן, נראה שלמעשה אף אם לא מפרקים את האוהלים, או אפילו דרים בהם למשך זמן ארוך, יש לפוטרים, שהרי בימינו אין דרים באוהל באופן קבוע, וא"כ יש לומר שהמבנה במהותו מבנה ארעי וכספינה הנ"ל, ודי בזה לפטור לשיטת הבאר משה הנ"ל.

ג. עוד מצינו שדנו האחרונים בגדר פטור ממזוזה כאשר יש חשש גניבה או בזיון⁴⁶², ויש מקום להתחשב בזה במקרה שלפנינו, שבלאו הכי פטור מעיקר הדין. ונראה שהכל לפי עיני ראות המורה שאם אכן חושש לגניבה ובזיון עתידיים, הרי באופן זה 'שב ואל תעשה עדיף'.

עוד יש להוסיף שבכדי להתחייב במזוזה יש צורך ב'צורת הפתח', דהיינו שיהיה

456 סימן יא, סעיף יד.

457 חלק ב, סימן נה.

458 לרב אלון אבידר, חלק א, סימן סו.

459 חלק ב, סימן פח.

460 סימן כג, עמוד צה.

461 עיין לשון הקיצשו"ע בזה, שם סעיף יד.

462 עיין בזה בשו"ת אדני פז, שם; ובשו"ת שבט הלוי חלק ט סימן רכא.

לפתח משקוף ושני מזוזות, ונראה שככלל אין באוהלים מציאות זו, שהרי אין בפתחיהם משקוף הנשען על מזוזות שמצדדי הפתח.

סיכום:

- אוהל המשמש למגורי קבע במשך תקופה ארוכה, במידה ומתקיימים בו שאר התנאים המחייבים במזוזה, חייב במזוזה.
- יש להסיק מסוגיית הספינה, שמבנה שבמהותו נבנה למטרת ארעי (ספינה, אוהל זמני, וכדו'), הרי שלכל הדעות הוא פטור ממזוזה.
- לשיטת 'יד הקטנה' מבנה שנבנה מראש לתקופה מסוימת ואח"כ מפרקים אותו, או שלא משתמשים בו, יש לפוטרו ממזוזה, ובפשטות נראה שכו"ע מסכימים עמו להלכה. אבל אם יש באוהל רק תחלופה של חיילים, אבל כל הזמן דרים שם ברציפות, אין זה כל כך פשוט שיש לדמותו להנ"ל.
- למעשה אין לקבוע מזוזות באוהלי הצבא, מאחר שמעיקר הדין אוהל פטור ממזוזה, קיים ובנוסף לכך קיים חשש גניבה או בזיון (אף עתידי) למזוזה, נראה ששב ואל תעשה עדיף, מה גם שלרוב אין בפתחי האוהלים 'צורת הפתח'.

מד. בריכת שחייה

שאלה: האם יש לקבוע מזוזה בפתח מבנה של בריכת שחייה?

תשובה: נפסק בשולחן ערוך⁴⁶³: "בית הכסא ובית המרחץ ובית הבורסקי ובית הטבילה פטורים, לפי שאינם עשויים לדירת כבוד", וכתב הש"ך⁴⁶⁴: "פירוש, אף אם מכסה המזוזה דלא יהיה משום בזיון כתבי הקדש, מכל מקום כיוון דאינם עשויים לדירת כבוד, פטורים מהמזוזה ואין לעשות בהם מזוזה"⁴⁶⁵.

⁴⁶³ יו"ד רפו, ד.

⁴⁶⁴ שם, ס"ק יא.

⁴⁶⁵ עיין פמ"ג משבצות זהב, או"ח פד, ס"ק ב, שכתב שמשמע מהש"ך שחל איסור לקבוע שם מזוזה.

אם כן מבואר שאין לקבוע מזוזה בבית המרחץ, ברם, כל זאת במרחץ שרוחצים בו ערומים, אולם בנוגע לחדר ההמתנה שלפני בית המרחץ, נחלקו הפוסקים. יש הפוטרם ממזוזה⁴⁶⁶ לפי שאינו בית דירה והוא טפל למרחץ ולעיתים מסתובבים בו ערומים במקצת. ויש המחייבים את החדר החיצון במזוזה⁴⁶⁷, כשהוא חדר העשוי לכבוד.

למעשה נראה שברכות השחייה בצה"ל דינם כדין בית מרחץ⁴⁶⁸, ולא כחדר ההמתנה, לכן, אין לקבוע מזוזות בפתחי בריכות השחייה⁴⁶⁹.

סיכום: מבנה של בריכת שחייה שהפתח הראשי אינו גלוי לבריכה עצמה, ראוי לקבוע בו מזוזה, אך לא יברך על קביעתה. היה הפתח פונה אל הבריכה עצמה, אין לקבוע בו מזוזה⁴⁷⁰.

466 דרישה רפו, ס"ק ב; שו"ת קנין תורה חלק א, סימנים ככו, קג; שו"ת בנין אב חלק א, סימן ריא, ס"ק א. 467 וכן נראה דעת השרידי אש חלק ב, סימן פ. וכן דעת השו"ת שבט הלוי שם, לגבי בית חיצון "מכובד כאחד מבתי המגורים". וכתב שם דמכל מקום לא יברך על קביעת המזוזה.

468 פתחי שערים סימן רפו ס"ק ז, פתחי מזוזה מילואים עמוד קן.

469 אמנם, באוצר פסקי מזוזה (סימן יד), חוקת הפסח (בירורים סימן ב), ובשו"ת ויברך דוד (סימן קטז) כתבו לקבוע מזוזה בלי ברכה, אך נראה שבנידונו מכיוון שמדובר בחוסר צניעות מתמיד עקב תערובת בין המינים, נראה שאין לקבוע כלל.

470 פתחי שערים רפו, ס"ק ז; פתחי מזוזה מילואים, עמוד קנ. אמנם האוצר פסקי מזוזה (סימן יד), חוקת הפסח (בירורים, סימן ב), ושו"ת ויברך דוד (סימן קטז), כתבו לקבוע במקרה זה מזוזה בלא ברכה, אך נראה שמכיוון שמדובר על חוסר צניעות מתמיד, אין לקבוע מזוזה בפתח הבריכה.

פתחים שונים

מה. פתח ליציאה בלבד או יציאת חירום

שאלה: האם יש לקבוע מזוזה בפתח שאינו בשימוש תדיר, כיציאת חירום וכדומה?

תשובה: נאמר בגמרא⁴⁷¹: "ההיא פיתחא דעייל ביה רבי לבי מדרשא לא הוה לה מזוזה (שהיה לו פתח קטן, בכדי שלא יטריח את התלמידים לעמוד בפניו) כו'. איני, והא ההוא פיתחא דהוה עייל בה רב הונא לבי מדרשא והווא לה מזוזה? ההוא רגיל הוה (כלומר, רוב הבאים לביהמ"ד נכנסו דרך פתח זה, ועל כן חייבוהו במזוזה), דאמר רב יהודה אמר רב, במזוזה הלך אחר הרגיל", ואם כן מבואר שיש לקבוע מזוזה רק בפתח שרגילים להשתמש בו.

ברם, בהמשך הגמרא⁴⁷² נאמר: "אמר רב פפא כו', האי אינדרונא דאית ליה ארבעה באבי (פתחים) חייב בארבע מזוזות. פשיטא? לא צריכא, אף על גב דרגיל בחד". ואם כן מוכח שאף על פי שרגילים להשתמש רק בפתח אחד, יש לקבוע מזוזות בכל הפתחים.

ביישוב הסתירה הביא רש"י⁴⁷³ שני תירוצים. א. פתח שרגילים להשתמש בו יכול אמנם לבטל פתח אחד שאין רגילים להשתמש בו, אבל אינו מבטל שני פתחים ויותר. ב. פתח שמתחילתו לא נועד לשימוש הרבים, פטור ממזוזה, אבל אם מתחילתו נועד לרבים, אף אם אחר כך התמעט השימוש בו, חייב.

עוד מצינו ברמב"ם⁴⁷⁴ שכתב: "בית שיש לו פתחים הרבה, אף על פי שאינו רגיל

471 מנחות לג, א.

472 לד, א.

473 שם ד"ה 'אע"ג דרגיל בחד'.

474 הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ו, הלכות י-יא.

לצאת ולבוא אלא באחת מהן, חייב לעשות מזוזה בכל פתח ופתח", ובהמשך: "פתח שבין בית המדרש או בין בית הכנסת וביתו, אם רגיל לצאת ולבוא באותו הפתח, חייב במזוזה". ובאר הבית יוסף⁴⁷⁵ שלדעת הרמב"ם רק בפתח בית המדרש ובית הכנסת הולכים אחר הרגילות, אבל פתח של בית חייב אף אם אין רגילים להשתמש בו.

השולחן ערוך⁴⁷⁶ כתב תחילה: "אם יש בבית הרבה פתחים פתוחים לחצר או לרשות הרבים, ונעשו כולם לכניסת ויציאת בני הבית, כולם חייבים, אפילו נתמעטו הדיורים שאין רגילין עתה לצאת ולבוא אלא באחד מהם". משמע שרק אם השתמשו מתחילה בכל הפתחים, חייב במזוזה גם אחרי שנתמעטו הדיורים. ואילו בהמשך הוסיף: "בית שיש לו פתחים הרבה, אף על פי שאינו רגיל לצאת ולבוא אלא באחת מהם, חייב לעשות מזוזה בכל פתח ופתח". משמע שאף שמתחילה השימוש הרגיל היה רק בפתח אחד, כל הפתחים חייבים במזוזה.

תירץ בשו"ת אגרות משה⁴⁷⁷ שאם כמה פתחים מובילים מהבית לאותו מקום, אזי פתח שמעולם לא היה רגיל בשימוש פטור ממזוזה, אבל אם כל פתח מוביל לכיוון אחר, חייבים כל הפתחים במזוזה אף אם אינם רגילים בשימוש.

יש שלמדו שפתח המשמש ליציאה בלבד אינו נחשב פתח כלל⁴⁷⁸.

נאמר בגמרא⁴⁷⁹: "תניא, "ביתך" – מביאתך, מן הימין. אתה אומר מן הימין, או אינו אלא משמאל? ת"ל "ביתך". מאי תלמודא? אמר רבה, דרך ביאתך מן הימין, דכי עקר איניש, כרעייה דימינא עקר", ופירש רש"י "דרך ביאתך – לביאה ולא ליציאה".

דהיינו, מלשון הפסוק דורשים שמקום קביעת המזוזה הוא דווקא בדרך הביאה,

475 יו"ד רפו.

476 יו"ד רפו, סעיפים יז-יח.

477 יו"ד חלק א, סימן קעז. וראה שו"ת עלי דשא, סימן טז, עלה א-ד.

478 לדעת המהר"ם מרוטנבורג (אהלות פרק ה, א) הדין ש'כל פתח שאינו עשוי להוציא ולהכניס אינו פתח', נוגע אף לשאר ענינים, ולא לענין שבת בלבד, ולשיטתו יש לפטור לחלוטין פתח העשוי לכניסה בלבד ממזוזה.

479 מנחות לד, א.

וכיוון שרגילים להיכנס ברגל ימין, קובעים מזוזה בצד ימין של הפתח. מכאן דייקו מפוסקי דורנו⁴⁸⁰ שפתח המשמש ליציאה בלבד ולא ניתן להיכנס בו, פטור ממזוזה. ברם, ייתכן שאם הפתח ראוי גם לכניסה, ורק מכיוון שיש פתח אחר לכניסה, מייחדים אותו ליציאה, חייב.

סיכום:

- פתח שמלכתחילה נעשה כדי להשתמש בו, חייב במזוזה אף אם פסקו להשתמש בו.
- פתח המשמש לכניסה בלבד, חייב במזוזה בלא ברכה⁴⁸¹.
- פתח המשמש ליציאה בלבד ולא ניתן להיכנס דרכו (למשל בשל מחסום 'קרוסלה' המונע את הכניסה), פטור ממזוזה.
- פתח שניתן להשתמש בו לכניסה ויציאה, ורק מטעמי נוחות וכדומה קבעו אותו לאחד מהם, יקבעו בו מזוזה מימין הנכנס, בלא ברכה⁴⁸².

מו. פתח מבוטל

שאלה: האם כשפותחים פתח חדש לחדר ומבטלים את הפתח הישן, נפטר הפתח הישן מחיוב מזוזה?

תשובה: מבואר מדברי הגמרא⁴⁸³ שחישוב הבעלות על חצר משותפת, מבוצעת

480 ספר חובת הדר, עמוד מט, סעיף ד; מנחת שלמה תניינא סימן ק, אות ה. שמענו מהגר"א נבנצל שאם פתח היציאה מהבסיס משמש גם ככניסה למבואה, הרי שפתח זה חייב במזוזה בשל היותו פתח כניסה.

481 על אף דברי המהר"ם לעיל יתכן וחייב מזוזה אינו תלוי בהגדרת 'פתח', ולכן חייב במזוזה. ועוד שלדעת התוספות (שבת צד, א ד"ה 'רבי שמעון') דין זה נאמר רק לענין שבת, משום שפתח כזה אינו דומה למלאכת המשכן ולכן יש לקבוע מזוזה בלא ברכה, ובפרט שיש חולקים על עצם חיוב המזוזה בצבא, כמבואר בסימן א.

482 בדומה לזה פסקו מנחת שלמה, שם; הגר"ש וואזנר, מובא בשערי המזוזה עמוד פח, הערה כג; מזוזות ביתך רפו, ס"ק סב.

483 ראה בבא בתרא יא, א.

תחילה במתן ארבע אמות לכל פתח, לענין זה נאמר בברייתא⁴⁸⁴: "בית סתום, יש לו ארבע אמות (כלומר, אפילו פתח סתום זכאי לארבע אמות בחצר). פרץ את פצימיו, אין לו ארבע אמות (כלומר, אם גם עקר את המשקוף ומזוזות הפתח, פקע ממנו שם פתח, ואין לו ד' אמות)".

יש מהאחרונים⁴⁸⁵ שדימו דין מזוזה לדין חלוקת החצר, ופסקו שפתח אינו נפטר ממזוזה אלא אם הסירו ממנו את המשקוף ומזוזות הפתח. אולם יש שנקטו⁴⁸⁶ שדווקא כשהבית נסתם ואינו בשימוש, אין הפתח נפטר אלא כשפרצו את פצימיו, אך אם ממשיכים להשתמש בבית באמצעות פתח אחר, די בסתימת הפתח בטיט או במסמרים, בכדי שיפקע ממנו שם פתח. יתר על כן, יש שהקלו⁴⁸⁷ שאם הניחו ארון כבד בפתח באופן קבוע, כך שלא ניתן להשתמש בפתח, מותר להסיר את המזוזה. ויש אף מי שכתב⁴⁸⁸ שפתח נעול שאינו משמש כלל לכניסה וליציאה, פטור ממזוזה אפילו ללא עשיית מעשה המבטל את הפתח.

סיכום: פתח שאינו בשימוש חייב במזוזה. אולם אם בוטל הפתח לחלוטין, והוסרו ממנו המשקופים, פטור ממזוזה.

אם אין מזוזה עבור פתח חדש, ונדרש להעביר מזוזה מפתח שאינו בשימוש, יסתום את הפתח בלוח קבוע במסמרים, ובכך יבטלו מן החיוב.

מז. פתח המשמש להכנסת ציוד

שאלה: האם פתח הכניסה האחורית של המטבח, המשמש להכנסת מזון בלבד,

חייב במזוזה?

484 שם יב, א.

485 ערוה"ש יו"ד רפו, לח; שו"ת תשורת ש"י חלק א, סימן קלז; שו"ת מהרש"ם חלק ד סימן קיא; שו"ת שרגא המאיר חלק ב, סימן עו.

486 שו"ת מהר"ם פאדווה, סימן ט; דעת קדושים רפו, ס"ק כז; שו"ת אגרות משה יו"ד, חלק א, סימן קעז. 487 תשובות והנהגות חלק ב, סימן תקמ. אלא שכתב דנכון לחוש לדעת הפוסקים הסוברים שצריך לבטל הפתח.

488 קונטרס המזוזה רפו, ס"ק קעח.

תשובה: הבית יוסף⁴⁸⁹ הביא תשובת מהרי"ל⁴⁹⁰ שכתב לעניין מרתף בעל שני פתחים, האחד משמש בקביעות למעבר לבית, ואילו השני פונה לרחוב ומשמש בעת הצורך להכנסת חביות יין, שמכיוון שהפתח הפונה לרחוב אינו בשימוש תדיר, לא יקבע בו מזוזה.

כעין זה כתב גם בערוך השולחן⁴⁹¹: "דוקא פתח שנעשה להילוך, הוה פתח לעניין מזוזה, אבל פתח הנעשה רק לפרק משאות דרך שם, ומיד אחר פירוק המשא סוגרין אותה, אין זה פתח, ופטורה ממזוזה וכו'. אמנם בזמנינו ישנם מרתפים שיש להם שני פתחים, גדול וקטן, ושניהם עשויים להילוך, אף שעל פי הרוב אינם הולכים רק דרך אחד מהם, מכל מקום שניהם חייבים במזוזה".

סיכום: פתח שנועד להכנסת מוצרים בלבד, פטור ממזוזה, ברם, פתח שייעודו העיקרי להכנסת סחורה למטבח (אף אם יש פתח נוסף המשמש לכניסת ויציאת בני אדם) חייב במזוזה, מפני שהוא משמש גם לכניסה ויציאה למטבח.

מח. פתח שהמשקוף אינו עובר מעל המזוזות

שאלה: האם יש חובת קביעת מזוזה בשער המשקוף מחובר לצידי עמודי השער, ואינו עובר מעליהם?

תשובה: לעניין דיני רשויות בשבת נאמר בגמרא⁴⁹²: "אמר רב חסדא, צורת הפתח שעשאה מן הצד, לא עשה ולא כלום", ונחלקו הראשונים בביאור דין זה. רש"י⁴⁹³ פירש שהחידוש הוא שכאשר המשקוף אינו ממוקם על גבי מזוזות הפתח, אלא רק

489 יר"ד רפו.

490 סימן צד. מכונה בב"י 'תשובות אשכנזיות'.

491 יר"ד רפו, מ. וכן הורה לנו הגר"א נבצל.

492 עירובין יא, א.

493 ד"ה 'מן הצד'; וכן דעת הרא"ש עירובין פרק א, סימן יד; הרשב"א עבודת הקודש, שער ב, סימן ב, הביאו המ"מ הלכות שבת פרק טז, הלכה כ.

מחובר אליהם מהצד, אין בכך משום 'צורת הפתח'. והרי"ף⁴⁹⁴ והרמב"ם⁴⁹⁵ פירשו שהחידוש הוא שצורת הפתח שנעשתה בפינה של המרחב המוקף, אינה נחשבת 'צורת הפתח', לפי שאין רגילים להעמיד פתח במיקום כזה.

הורה הבית יוסף⁴⁹⁶, שלמרות שנחלקו הראשונים בביאור הגמרא, מוסכם על כולם הדין שמשקוף המחובר אל צידי עמודי הפתח, אינו נחשב ל'צורת הפתח', שכן מפורש בגמרא⁴⁹⁷ "תנא, צורת הפתח שאמרו - קנה מכאן וקנה מכאן וקנה על גביהן", הרי שהקנה השלישי צריך להיות דווקא על גביהן ולא מהצד, וכן נפסק בשולחן ערוך⁴⁹⁸, שאם חיבר את הקנה העליון לשני הקנים או לאחד מהן מן הצד, אין הדבר מועיל.

אמנם יש להעיר שהט"ז⁴⁹⁹ נקט שהפסול הוא רק כאשר המשקוף מחובר מהצד לאמצע גובהם של העמודים, שאז אין זה נראה כפתח, אך אם המשקוף מחובר לקצה העליון של העמודים, אף שהוא מחובר מן הצד, הרי זו צורת הפתח. אולם המשנה ברורה⁵⁰⁰ ציין שכל האחרונים חולקים עליו, ולדעתם צריך שיהיה החבל על גבי הקנים ממש.

נחלקו הפוסקים האם גדרים אלו תקפים גם לעניין חיוב מזוזה, בספר ערך ש"י⁵⁰¹ כתב שאין לקבוע מזוזה בצורת הפתח העשויה מן הצד, וכך משמע גם מהחזון איש⁵⁰². לעומת זאת כתב החכמת שלמה⁵⁰³ שלגבי דיני מזוזה, צורת הפתח מן הצד

494 עירובין ב, ב.

495 הלכות שבת פרק טז, הלכה כ.

496 או"ח שסב.

497 עירובין יא, ב.

498 או"ח שסב, יא.

499 שם, ס"ק ד.

500 שסב, ס"ק סד.

501 לגאון הרב שלמה יהודה בן פסח צבי טבק אב"ד סאטמר, יו"ד רפז, א.

502 יו"ד קעא, ח.

503 או"ח שסב, סעיף יא. וסברתו היא שיש לחלק בין צורת פתח שנעשתה להתיר טלטול בשבת, שצריכה להיות צורת פתח בכל תוארה, לבין פתח אמיתי של בית, שאין להקפיד על צורתו כל כך.

נחשבת פתח. ויש מהאחרונים⁵⁰⁴ שכתבו שאין לקבוע מזוזה בפתח שהמשקוף מחובר מהצד לאמצע גובהם של העמודים, אך אם המשקוף מחובר לקצה העליון של העמודים, אף שהוא מחובר מן הצד, יש לחוש לדעת הט"ז הנ"ל, ולחייב במזוזה, מדין ספיקא דאורייתא.

סיכום: פתח שהמשקוף מחובר לצידי מזוזות הפתח, יקבעו בו מזוזה בלא ברכה, ובפרט נכון הדבר כשהמשקוף מחובר לצידי העמודים בקצותיהם העליונים.

מט. מבנה נטוש

שאלה: האם יש לקבוע מזוזה בחדר שאינו בשימוש?

תשובה: בגמרא⁵⁰⁵ נאמר שמזוזה חובת הדר היא, ומפורש בתוספות⁵⁰⁶ שכל שאינו דר ומשתמש בבית, פטור ממזוזה. וכן הורו הפוסקים⁵⁰⁷ שאם נועלים חדר ואין עתידים לחזור ולהשתמש בו, מותר להוריד ממנו את המזוזה ולקובעה בחדר החדש⁵⁰⁸.

ברם, נראה שניתן להקל בכך כשאין אפשרות להשיג מזוזה לחדר אחר שבשימוש⁵⁰⁹.

סיכום: חדר שאינו בשימוש כלל, פטור ממזוזה. חדר שפסקו לחלוטין מלהשתמש בו, מותר להסיר ממנו את המזוזה. כאשר קיים צורך ולא ניתן להשיג מזוזה, מותר להסיר מזוזה אף מחדר שיש כוונה להשתמש בו בעתיד.

504 שו"ת חלק לוי יו"ד, סימן ככג, ועוד אחרונים.

505 פסחים ד, א.

506 שם, ד"ה 'על המשכיר לבדוק דחמירא דידיה הוא'.

507 פמ"ג משבצות זהב, או"ח טו, ס"ק ב. וכן כתב בשו"ת יבי"א חלק ג יו"ד, סימן יח.

508 עיין עוד בענין זה לעיל סימן יט.

509 פת"ש יו"ד רצא, ס"ק ז, בשם הברכי יוסף.

מזוזה במבנים פרטיים

נ. אכסניה המושכרת לצה"ל

שאלה: האם כאשר חיילים לנים באכסניה או בבית מלון במימון הצבא, על הצבא לדאוג לקיומן של מזוזות בפתחי החדרים?

תשובה: נאמר בגמרא⁵¹⁰: "הדר בפונדקי בארץ ישראל והשוכר בית בחו"ל, כל שלושים יום פטור מן המזוזה, מכאן ואילך חייב. אבל השוכר בית בארץ ישראל, עושה מזוזה לאלתר, משום יישוב ארץ ישראל", ופירש רש"י: "משום יישוב א"י – דלאחר שקבעה שוב אינו נוטלה משם אפילו יוצא ממנו כדאמר בפרק השואל בב"מ (דף קב), הילכך בקושי ייצא ממנה מפני טורח מזוזה אחרת, ואפילו יוצא ממנה ישכרנה אחר מהרה כשימצאנה מזומנת במזוזה, ונמצאת א"י מיושבת". ובארו המפרשים⁵¹¹, שלפיכך בפונדק שלא שייך שהדר בו יישאר שם לאורך זמן, לא שייך הטעם 'משום יישוב ארץ ישראל', ופטור ממזוזה כל שלושים יום.

וכן פסק השולחן ערוך⁵¹² שהשוכר בית בארץ ישראל חייב לקבוע מזוזה מיד, ואילו הלן בפונדק בארץ ישראל פטור ממזוזה עד שלושים יום. ומכל מקום העירו הפוסקים⁵¹³ שחובת קביעת המזוזה חלה על בעל הפונדק.

סיכום: חיוב המזוזה באכסניה או בבית מלון המושכרים לצה"ל, עד שלושים יום, מוטל על בעל האכסניה, אולם אם הצבא שוכר את המקום לתקופה העולה על שלושים יום, חובת קביעת המזוזות מוטלת על הצבא⁵¹⁴.

510 מנחות מד, א.

511 פרשה סדורה, פרק ב, סעיף נט.

512 יו"ד רפו, כב.

513 ערוה"ש יו"ד רפו, מח.

514 עיין לעיל סימן א, שחובת קביעת המזוזה אינה מוטלת על החיילים אלא על שלטונות הצבא.

נא. בית התפוס ע"י צה"ל

שאלה: האם חובה לקבוע מזוזות בבית שנתפס על ידי חיילי צה"ל, והם עתידיים לשהות בו, יחד עם בעלי הבית או בלעדיהם, למשך מספר שבועות?

תשובה: בגמרא⁵¹⁵ נאמר שמזוזה חובת הדר היא, וכך נפסק בשולחן ערוך⁵¹⁶ ששוכר דירה חייב במזוזה. וכתבו הפוסקים⁵¹⁷ שדין השואל בית כדין השוכר. ברם, בנוגע לשוהה בבית מופקר, כתב התוספות רי"ד⁵¹⁸: "הבית כשמפקירו לא קרינא ביה 'ביתך', ואף על פי שחובת הדר היא, כל זמן שלא שכרה ממנו הוי ליה כחונה בבית חבירו שאינו חייב במזוזה". וכן הורו כמה פוסקים⁵¹⁹, שאין חיוב לקבוע מזוזה בבית שאינו שלו, אפילו מדרבנן.

עוד יש להוסיף שאמנם התבאר⁵²⁰ שהשוכר בית בארץ ישראל חייב במזוזה מיד, משום יישוב ארץ ישראל, אולם פשוט שדין זה אינו שייך במי ששוהה בבית שאינו שלו, שכן הוא עתיד לצאת ממנו ואינו יכול להשתקע בו. ואף שפעמים שחייבו חכמים במצוות משום מראית עין, כמו חיוב ציצית בטלית שאולה, או חיוב מזוזה בבית שכור לדעת חלק מהראשונים⁵²¹, מכל מקום בנוגע לחיילים השוהים במהלך פעילותם בבית שנתפס על ידיהם, ניכר הדבר שאין הבית שלהם, ואין לחוש למראית עין⁵²².

סיכום: כח צבאי השוהה באופן זמני בבית ואין מטרתו לכובשו, מכיוון שאין לצבא שום זיקה קניינית לבית, אין לחיילים דין שוכר או שואל בבית, ודינם כשוהה בבית שאינו שלו, שאינו חייב במזוזה אף אם ישהה בו יותר משלושים יום⁵²³.

515 בבא מציעא קא, ב. ועיין לעיל סימן א סעיף ד.

516 יו"ד רפו, כב.

517 רבינו מנוח, מובא בב"י יו"ד רפו, הביאו הרמ"א יו"ד רפו, כב.

518 שבת קלא, ב.

519 שו"ת אבני נזר חלק יו"ד, סימן שפ. וכן משמע מדברי הגרש"ז אוירבך במכתבו שנדפס בספר נשמת אברהם יו"ד רפו, א. אמנם יש לפקפק בכך מצד דעת האחרונים שדנו לגבי חיוב מזוזה בבתי כלא וכיו"ב, ומשמע שאין צורך שתהיה זיקה קניינית כלשהי בבית. וראה לעיל סימן א.

520 עיין לעיל סימן נא.

521 עיין לעיל סימן א, סעיף ד, בהערות.

522 עיין מועד קטן יד, א; חולין קח, א, שכאשר סיבת הפטור בולטת וניכרת היטב, אין לחוש למראית עין.

523 עיין בספר משא בהר לרב אברהם אבידן, עמוד 77.

מצוות מזוזה בצבא

מבוא

חובת קביעת מזוזה במתקני הצבא הינה שאלה שמטבע הדברים לא נידונה בספרות הפוסקים במהלך השנים. שאלה זו תלויה בהגדרת הגופים הציבוריים (מדינה, צבא ועוד) מבחינה הלכתית, ובשאלה עד כמה והאם גופים אלו חייבים בקיום מצוות⁵²⁴. בדיונים עקרוניים אלו ישנם חילוקי דעות מהותיים בין פוסקי זמנינו, ובימים אלו נכתב בבית המדרש להלכות צבא, בירור הלכתי מקיף בעניין זה, אשר יצא לאור בעתיד הקרוב. במאמר זה ישנה התייחסות קצרה לעקרונות הנוגעים לדיני מזוזה, שהתבררו בבירור זה. הואיל והבאנו רק את תמצית הדברים, נאלצנו לקצר, ולכן לא הבאנו את כל השיטות ולא את כל המקורות, אלא רק את הנצרך להבנת העניין כפי הנראה לענ"ד. כמובן שלא השמטנו דעות עיקריות שנאמרו בהקשרים שונים, גם אם לא הסכמנו עימן להלכה.

כמו-כן בדיון זה אין אנו עוסקים בסוגיות נוספות הקשורות להלכות מזוזה (כמו האם הצבא נחשב למקום המשותף ליהודים ונוכרים הפטור ממזוזה). סוגיות אלו נידונו בנפרד בגוף הספר. עם זאת התייחסנו במאמר זה גם לשאלת חובתו הפרטית של חייל לקבוע מזוזה בחדרו, מכיוון שקיים קשר בין חובה זו לשאלת הזיקה הממונית שבין חייל למקום מגוריו בצבא.

524 לשאלה זו ארבע השלכות הלכתיות לשאלות הבאות: א. האם יש לברך על קביעת המזוזה בצה"ל. ב. האם יש לקבוע מזוזות במקומות שחובת הקביעה בהם שנויה במחלוקת (מחסנים, משרדים, אוהלים) או שמא היות והחייב עצמו מסופק ניתן להקל במקומות שבהם בלאו הכי קיים ספק האם יש לקבוע בהם מזוזה. ג. האם כל חייל חייב לדאוג בעצמו לקביעת מזוזה במקום מגוריו כמצווה שלו או שמא האחריות על המצווה היא רק על המערכת בכלל ועל מפקדי היחידה והרבנות הצבאית בפרט. ד. האם כמערכת רשאית הרבנות הצבאית להסב תקציב כספי המיועד לרכישת מזוזות לצרכי דת אחרים, או שמא חובת קביעת מזוזה דוחה פעולות אחרות שלא לבטל מצווה גמורה.

פרק א'

הגדרת הבעלות על ממון הצבא

הקדמה

בפרק זה נבאר מהי ישות ציבורית מבחינה הלכתית-ממונית, ועד כמה, אם בכלל יש ליחיד חלק וזכויות בממון זה. לדיון זה ישנה משמעות רבה, שכן אחת השאלות החשובות בדיונים השונים שיידונו במאמר זה, היא מי הבעלים על הממון שבו צריך לקיים את המצווה.

סוגיה זו לא נידונה בדברי הפוסקים שבדורות עברו. דרכנו בביורור הסוגיה תהיה ניסיונות השוואה לרשויות שונות שמצאנו בש"ס ובפוסקים, מתוך דיון באופייה ובגדריה של כל רשות.

הגדרתו של ממון המדינה כישות עצמאית

ישנן שתי סוגיות מרכזיות העוסקות בממון ציבורי, האחת בדיני נדרים והשנייה בדיני הקדש.

הגמרא במסכת נדרים⁵²⁵ מבארת שכל יחיד מבני העיר שהדיר את חברו הנאה מממונם של בני העיר, אוסר על חברו להשתמש בממון זה, משום שכל אחד מבני העיר נחשב לשותף בממון זה, ויכול לאסור על אחרים שימוש בממון. לעומת זאת, בממון השייך לכל ישראל – ובלשון המשנה 'ממון של עולי בבל' – הר הבית והמקדש, אין היחיד יכול להדיר אחרים משימוש בממון זה, משום שאין לו בו חלק בכדי לאסור על אחרים להשתמש בו. בלשון הפוסקים ישנם כמה ביטויים העוסקים במהות הבעלות הכללית בממון זה⁵²⁶, ולמעשה ניתן לאפיין שתי שיטות

525 מז, ב.

526 נציין בעיקר את לשון המאירי בנדריים (ובקיצור בפירושו המשניות לרמב"ם): "הר הבית והבור אע"פ שנעשה מנכסי כל ישראל ויש לכל אחד חלק בהם מכל מקום חלק מועט הוא שאין לחוש לו, אבל...

בביאור טיב חלקו הפרטי של כל אחד בממון: דרך אחת נוקטת כי אין ליחיד חלק ממשי בממון זה, ודרך אחרת היא לומר שחלקו של כל יחיד ממשי כלפי עצמו, אין בו כדי לגרוע את בעלות האחרים בממון זה, ולאסור עליהם את השימוש בו.

מנגד כתב הרמב"ם⁵²⁷ לגבי יחיד שהמיר קרבן ציבור בקרבן אחר – שדינו במלקות, שכן תמורתו חלה וממילא עבר על איסור. אם כן ניתן ללמוד שיש ליחיד זה בעלות על הקרבן אף שהוא שייך לציבור, ולבעלות זו יש חלק ממוני-ממשי.

ניתן לתרץ סתירה זו בשני אופנים התואמים לשתי הדרכים שהבאנו:

1. הכוח הממוני של היחיד בדין 'תמורה' הוא ייחודי לקרבנות, משום שבדיני קורבנות אנו מתייחסים לזיקה הרוחנית שיש לכל יחיד לקרבן כשייכות, אף שאין כאן חלק ממוני ממשי. לפי תירוץ זה, נמצא שאין מקור להחשיב את הפרט כבעל כוח ממוני בנכסי הציבור הרגילים.

2. לכל פרט יש חלק ממשי בממון הציבורי, אך אין בכוחו של היחיד לגרוע את חלקם של אחרים בממון הציבור. ממילא יכול היחיד לפעול בממון הציבור כל עוד הוא לא גורע משאר הציבור את חלקם בממון זה. נמצא כי דיני מצוות התורה יחולו בממון ציבורי על כל פרט שיש לו שייכות אליו.

מסוגיות אלו עולה שבעלות על ממון הציבור הינה בעלות מוגדרת⁵²⁸, ואף ניתן

ממון של בני העיר חלק שבהם אינו מועט כל כך וראוי לחוש לו". לעומתם, הר"ן שם מגדיר ממון זה בלשון: "הפקירוהו לכל ישראל" [נראה שאין הכוונה להפקר של ממש אלא להעדר ממשות לבעלות פרטית, ומצינו כיו"ב בעירובין צג, א. וראה מה שדנו בשו"ת דברי מנחם סימן כג וסימן כד בבירור לשון הפקר בעניין זה, ובהשוואת הדברים למבואר בביצה לט, א, כי מי בור של עולי בבל אין להם בעלים, ונדפסו הדברים בהערות לספר זרע אברהם. גישה שונה הובאה בספר דבר אברהם חלק א, סימן א, ענף ה]. הר"ה (סוף ביצה) הגדיר זאת בלשון: 'הר הבית אין לו בעלים'.

נציין מעט אחרונים שדנו בגדר המדויק של בעלות זו ודיניה: קהילות יעקב – שביעית ב. הרי בשמים תניינא סימן סימן ריט; אג"מ י"ד ב, סימן לט; אמרי בינה שחיטה סימן יב; חלקת יואב או"ח סימן יח; שבט הלוי חלק ג סימן כד. בית שערים י"ד סימן שז; דבר אברהם סימן לו.

527 הלכות תמורה פרק א, הלכה א.

528 מצינו במשנה טהרות פ"ו מ"ח דוגמא למבנה שבעלותו היא ציבורית לצרכי הציבור, ויש לו הגדרה ממונית ייחודית, והוא ה'בסילק' (בית המיועד לדיונים ציבוריים), ומבואר בתפארת ישראל שם שבעלות זו יש לה גדר ייחודי השונה משותפות ושונה מהפקר.

לדון על חלקו של היחיד בממון זה, והאם יש לו גדר של בעלות עליו. ישנם סוגיות נוספות בש"ס הנוגעות לממון ציבורי, אולם לא מצאנו סוגיות מפורשות מהם ניתן להסיק בפירוש כיצד יש להגדיר את ממון המדינה, לאיזו רשות יש להשוותו, ומהו היחס שבין החלק שיש לכל יחיד בממון זה לבין הבעלות הציבורית המשותפת של כלל הציבור.

כדי לנסות להגדיר הלכתית את הבעלות על ממון הצבא, נבחן את הרשויות הממוניות השונות העוסקות או נוגעות בהקשרים שונים של ממון ציבורי. נזכיר בקצרה את עיקרי הרשויות שאינן רשויות פרטיות, ואת דיניהם השונים ביחס להיבט הציבורי שלהם. לאחר מכן, מתוך היכרות עם מכלול הסוגיות, ננסה להשוות וללמוד עקרונות הנוגעים במצוות ציבוריות ככלל:

בחינת הרשויות ההלכתיות השונות

1. **ממון בני העיר** – בתי כנסת של כפרים, או כל נכס ציבור אחר השייך לאנשי המקום. נחשב כממון שותפים לכל דיני התורה⁵²⁹. אולם יש בממון זה שני דינים עקרוניים יחודיים:

א. ניהולו של ממון זה וההחלטות ביחס אליו שונות מניהול ממון שותפים בכמה דינים משום שאופיו של הממון הוא ציבורי.

ב. ישנם דינים מסוימים בתורה (למשל נגע הבית) שאינם חלים על ממון זה, משום שליחיד אין חלק מבורר באותו ממון. (בהמשך נדון בשיטת רש"י לגבי חיוב מצוות בממון זה).

2. **ממון קופת צדקה** – לממון זה אין בעלים מוגדרים⁵³⁰, והפוסקים דנו במספר מקומות אלו מדיני התורה חלים על ממון זה. עיקרי הדיונים לגבי ממון זה

529 ביצה לט, א; נדרים מז, א; מגילה כו, ב; תרומת הדשן סימן שמו.

530 ראה בבא קמא צד, א; מרדכי בבא מציעא רפז; ריטב"א חולין קל, ב; ובבא מציעא נו, ב; ר"ן שבועות כב, א בדפי הרי"ף; רשב"א בבא קמא קיו, א; משנה למלך שכירות ב, ד; חו"ד יו"ד קס, יח; פת"ש חו"מ שא ס"ק ה; משנה למלך שכירות ב, ד.

התרכזו ביחס לאיסורי ריבית⁵³¹ וחמץ בפסח⁵³². הספק העיקרי הוא האם ניתן לומר שאין לממון זה בעלים כלל וממילא מצוות מסוימות (או אולי אפילו כל המצוות) לא יחולו בממון זה, או שרק דינים מסוימים אינם שייכים בממון זה.

3. **ממון ציבורי** – מצינו ארבעה סוגים של ממון ציבורי שאין לו בעלים מבוררים⁵³³: קרקע של רשות הרבים⁵³⁴, ממונם של עולי בבל, בתי כנסיות של כרכים⁵³⁵, ובית המקדש.

4. ביחס לממון זה ישנה מחלוקת עקרונית בין הפוסקים, האם למרות שיש לו מימד ציבורי נשאר לכל יחיד חלק ממוני מזערי ממנו, או שמא ליחיד ישנה רק זכות שימוש בממון זה, אך בעלותו היא ציבורית בלבד כישות ממונית עצמית.

5. מצאנו כמה דיונים הלכתיים הנוגעים בשאלה זו, בצורה ישירה או עקיפה: מכירת בית-כנסת של כרכים, מדיר הנאה את חברו מממון זה, קניית שביתה לתחומין, חיוב מצוות מעקה ומזוזה בממון זה, ועוד. כמו כן, מצינו מעט דיונים על איסור גזל כלפי ממון זה, ועל חיובי ממון לאדם שהזיק ממון כזה.

531 ראה שו"ע יו"ד קס, יח, ובפרט בחוות דעת וחקרי לב שם; קהילות יעקב נדרים ד.
532 חלקת יואב או"ח סימן יח, על פי הגמרא פסחים מו, ב, כי אין הכהנים בכלל עוברים באיסור 'בל יראה' על מתנות כהונה שהגיעו לשבט כל עוד לא הגיעו לידי כהן פרטי.
533 בניגוד לממון בני העיר שבו רק חלקו של היחיד אינו מבורר, במקרה זה גם הבעלים עצמם על הממון אינם מוגדרים.

534 הסוגיה העיקרית ממנה ניתן לדון על טיב הבעלות ברה"ר היא במסכת בבא בתרא קא, א. הפוסקים ביארו כי ישנה בעלות ממשית לרבים על רשות זו – ראה מהרש"ם חלק א סימן ה; חוט המשולש סימן נה; שבט הלוי חלק י סימן רפט; דברי חיים חו"מ חלק ב סימן יג; אורח משפט או"ח סימן לב. דעת יחיד היא דעתו של הדבר אברהם חלק א סימן א ענף ו, כי רשות הרבים היא בעיקרה כהפקר. וראה גם בדעת כהן סימן רא; שרידי אש חלק ב סימן קה; חזון איש ערלה סימן א אות טו; נחל יצחק חו"מ סימן כב.

עוד ניתן ללמוד על גדר הבעלות ברה"ר מדברי המשנה בביכורים פ"א מ"א; ערלה פ"א מ"ב. ובגמרא ע"ז גג, ב ובראשונים שם. דברי פוסקים מהם ניתן לאפיין את הבעלות על רה"ר: מג"א תרלו, ג; מג"א תמו ס"ק ז; שו"ע הרב צער בעלי חיים, קו"א ג.

על גדר האיסור להזיק לרשות הרבים ראה בבא קמא נב, א ובאוצר מפרשי התלמוד שם. על חיוב מעקה ברשות הרבים ראה להלן.

535 מגילה כה, ב. הרמב"ן שם והמאירי בנדרים מו, א, השוו בין ממון זה לממון עולי בבל.

6. **מזון השלטונות** – למלך ישנה מעין בעלות על רכוש ארצו⁵³⁶. שמהותה שנויה במחלוקת הפוסקים⁵³⁷. ההסבר הפשוט הוא שיש למלך אחיזה ממונית במזון, אך אין זה רכושו הפרטי כאדם, אלא סוג של בעלות שלטונית⁵³⁸.
7. **הקדש** – הקדש הוא רשות גמורה לדיני ממונות. התורה פטרה את ההקדש מרוב דיני תשלומי ממונות בדיעבד⁵³⁹, אולם הדבר קשה, שהרי נראה בפשטות (וכך היא דעת רוב הפוסקים) שאין מצוות המוטלות על ההקדש עצמו, ומה שפטרה התורה את ההקדש ממצוות הוא פטור כלפי השלכות המצוות על ישראל (וכפי שפוטרת התורה ממון נכרי ממצוות אף שאין הפטור מתייחס לנכרי עצמו) וא"כ מדוע נחשיב את ההקדש כרשות גמורה לדיני ממונות. על כורחנו עלינו לבאר שהיות וההקדש הוא רשות ממונית ממשית – חלים עליה דיני ממונות (כולל האיסורים שנאמרו בממונות כגניבה וגזילה⁵⁴⁰), ואילו מצוות לא ניתן לחייב אלא רשות שיש לה בעלים ממשיים מבני ישראל⁵⁴¹.

536 בש"ס אינו מפורש, אך הר"ן נדרים כה, א, באר מטעם זה את הכלל 'דינא דמלכותא דינא'. גם בשו"ת הרשב"א חלק ב סימן תעב, כתב כי הקרקעות כיום של המלך, וכ"כ ראב"ן סימן רצא, ור"ת (תוספות ע"ז נט, א, ד"ה בצר).

537 ראה תוספות בבא בתרא נה, א, לעומת ר' יונה שם ור"ן נדרים מז, א. ובמה' ר"י ור"ת בתו' ע"ז נט, א ורא"ש שם, וראה באריכות בשו"ת נשמת חיים ל-לא, צמח צדק חו"מ ב.

ביחס לבעלות מדינת ישראל כמדינה על שטחי הפקר במדינה ראה מנחת יצחק ב. הר צבי זרעים א, סימן יח [וראה גם שם בסימן לה על משמעות בעלות המנדט על שטחי ארץ ישראל, וראה שו"ת מהר"ם גלאנטי סימן נז]. פסקים וכתבים לרב הרצוג מצוות התלויות בארץ סימן מח. תחומין ז – מאמרו של הרצ"ה קוק זצ"ל, ובאריכות בספר 'שמיטה ממלכתית' של הרב זאב ויטמן.

538 ראה לכך שמלך הפועל שלא כפי חוקיו דינו כגזולן כי אין זה 'דינא דמלכותא'.

שו"ע הרב הל' הפקר, ק"א סימן א, כתב כי בעלות המלך היא גמורה מדין 'קניין כיבוש', אך רבים חולקים עליו בגדר קניין כיבוש, ולדבריהם נראה כי מהות הבעלות היא רק לענייני השלטון ואינה תלויה במעשה קניין. עיין בכס"מ עבדים ד, ט; ב"ח יו"ד רסז; ש"ך יו"ד רסז ס"ק כה; חזו"א אבן העזר עמוד 245; הר צבי ב, סימן פז.

539 ראה אנציקלופדיה תלמודית ערך הקדש. אתוון דאורייתא כלל ג.

540 מנחת חינוך פרשת במדבר; אור שמח גניבה פרק ב.

541 עיי' מרדכי בבא מציעא תנו; מקראי קודש פסח א, סימן סה; שבט הלוי חלק א, סימן קמג. מצנינו לימוד מפורש למעט הקדש מאיסור ריבית אף שמדובר על איסור ולא על דין ממוני בלבד, ויש להאריך בטיבו של פטור זה (ראה שו"ת הרשב"א מיוחסות רכב; ספר התרומות שער מו, חלק ד, אות ה; חקרי לב יו"ד סימן קס; שו"ת חבצלת השרון סד)

8. **קרבות ציבור** – קרבן ציבור אמנם שייך לכלל, אולם לכל יחיד יש חלק בקרבן זה⁵⁴². מהותו של חלק זה וממשיותו שנויה במחלוקת גדולות באחרונים⁵⁴³. יש הסוברים כי מהות חלק היחיד בקרבן דומה לזכותו בממון שותפים, למעט העובדה שהממון הוא ממון גבוה, ויש הסוברים שממשות חלק זה תקפה רק לגבי דיני תמורה, שינוי בעלים וכיו"ב, אך אין לחלק היחיד ממשות לדיני מצוות וממונות⁵⁴⁴.

ניסיון להשוות לחלוטין את ממון המדינה לאחת מהרשויות שנידונו לעיל לא יצלח, וזאת משום שבכל רשות ישנם צדדים הדומים לממון המדינה וצדדים אחרים השונים ממנו.

בשל קושי זה, ננסה להשוות את המרכיבים השונים שיש בממון המדינה למרכיבים אחרים הדומים להם בסוגיות השונות. ע"י בחינת המרכיבים השונים כמכלול, ננסה לגבש עמדה הלכתית כוללת המגדירה את 'רשות המדינה', וממילא להגדיר את ממון הצבא מבחינה הלכתית, ואת תוקף חיוב המצוות החל על ממון זה. לצורך זה נשווה את המאפיינים הדומים (או השונים) שיש לממון המדינה עם כל אחת מהרשויות המפורטות לעיל:

1. **לממון בני העיר** – משום שהוא שייך לאזרחי המדינה.

2. **לממון ציבורי** – שהרי לכל ישראל יש שייכות אליו, אף אם אינם אזרחי המדינה. בנוסף, ממון זה שייך לכלל הציבור כאומה, ולא כאוסף של אנשים יחידים. מחד, חלקו של היחיד בממון המדינה דומה לחלקו בממון בני העיר, כי יש לכל אזרח השפעה מזערית על ההחלטות במדינה דמוקרטית, ומעבר לכך הוא חלק מהעם שהוא הבעלים על הממון. מאידך, אין ליחיד זכות

542. רש"י בבא מציעא נח, א. ראה גם שבועות יד, א; זבחים ד, א. ובהרחבה ראה ביביע אומר ב, או"ח סימן ו, אות ג-ד; שקל הקודש ב, ט.

543. הדיון טובב סביב המשנה בשקלים פרק א, משנה ד, ופירושו רש"י עליה בערכין ד, א, ד"ה שלנו, ובגמרא הוריות ו, א. וראה שו"ת תורה לשמה של, א; אבני מילואים כח, לא; אגרות ראי"ה קעט; אבני נזר יו"ד סימן סג.

544. ראה מנחת יצחק ג, א; זרע אברהם סימן ד אות כא, ובאריכות רבה במהדיר שם.

ממשית להשתמש בממון המדינה לצרכיו ובזה גרוע הוא מכל שותף בחברת ענק שזכאי לממש את חלקו הממוני.

3. **לקופת צדקה** – שהרי בעלות היחידים בממון המדינה אינה ממשית, אולם בשונה מממון צדקה המיועד לחלוקה לעניים ואין לעניים זכות מוגדרת בממון זה, ממון המדינה הוא בבעלות הציבור שהיא בעלות מוגדרת⁵⁴⁵.

4. **להקדש** – שכן יש כאן רשות ממונית ממשית. אולם בשונה מהקדש שבעלותו שייכת לבעלים אחד שהוא 'גבוה', בעלות ממון המדינה מוטלת בין רבים שאינם בעלים משותפים בו, אלא יש להם בו רק חלק מצד חלקם באומה.

5. **לממון המלך** – שהרי השלטונות הם המנהלים אותו ופועלים בו לא רק בתור 'טובי העיר' אלא בתור כח שלטוני⁵⁴⁶. אולם בשונה מממון המלך, הנבחרים עצמם הם רק פקידים מתחלפים של העם, ומוגבלים בשלטונם לפעול לפי החלטות העם⁵⁴⁷.

6. **לקרבנות ציבור** – כיוון שמטרותיו העיקריות של ממון המדינה הן ציבוריות, אלא שקרבן ציבור הוא מושג שהתורה חידשה רק בהקשר של קדשים, ואילו בעלות של עם היא מהות משפטית אחרת שבבעלותה כספי חולין⁵⁴⁸.

מהתבוננות בכלל הסוגיות נראה, שבעלות המדינה היא מושג ממוני ייחודי ולא ניתן להשוותו באופן מלא לאף ישות ממונית אחרת⁵⁴⁹, אלא רק לדמותו לעניינים

545 ראה טור חו"מ צה; שו"ת לחם רב סימן קפז, כי ממון בני העיר דינו כ'ממון שיש לו תובעים' ואינו כקופת צדקה. לעניין זה מסתבר יותר להשוות את ממון המדינה לממון בני העיר ולא לממון קופת צדקה.

546 ראה משפט כהן סימן קמד. בירור מקיף בעניין נעשה בספר 'מלכות יהודה וישראל' מאת הרב יהודה זולדן שליט"א.

547 ראה פסקים וכתבים לרב הרצוג, מצוות התלויות בארץ סימן לו, שהסתפק האם הבעלים על ממון המדינה הם העם, או שמא הממשלה דינה כבעלים. רוב הפוסקים עימם נועצנו סוברים כי אין לדון את הממשלה כבעלים, וכ"כ בשו"ת באהלה של תורה יו"ד סימן מו.

548 ראה גם מג"א ריח, ג, לגבי החילוק בין רשויות שונות לדינים שונים.

549 בדורות האחרונים דנו פוסקים רבים על גדריה ההלכתיים של 'חברה בע"מ'. בעניין זה ראה מנחת יצחק חלק ג ס"א; חלקת יעקב יו"ד סימן סו; פד"ר י, 04. בקרב ת"ח עימם נועצנו, יש שהשוו בין ממון המדינה לחברה בע"מ, ויש שטענו כי אין להשוות בין חברה בע"מ שהיא גוף משפטי, ל'עם' שהוא

מסוימים לרשות ממונית אחת, ולעיתים לרשות אחרת. על כן בכל מקרה יש לחקור את שייכות הדין לממון הציבורי, וממילא לאיזו רשות ממונית יש להשוותו, ואילו דינים ניתן ללמוד מרשות זו⁵⁵⁰.

סיכום

ראינו שהגוף הציבורי הוא גוף מוגדר מבחינה ממונית, אלא שקשה ללמוד מתוך המקורות שברשותנו כיצד להתייחס לגוף זה. מתוך השוואה לסוגיות שעוסקות בממון ציבורי מסוגים שונים, ראינו שלממון המדינה יש מאפיינים דומים לרשויות שונות: הוא שייך לכלל אזרחי המדינה (באופן פרטי או באופן ציבורי), אבל אין להם בו זכות ממונית. השלטונות פועלים בו בתור כוח שלטוני בעל סמכות, ולא רק כאנשי ניהול של הממון. כמו-כן מהותו של ממון זה הוא לשרת את כלל האוכלוסייה.

נראה שאין להשוות את ממון המדינה לרשות ציבורית אחת. הדרך שבה יש ללמוד כיצד לדון את ממון המדינה, היא השוואה עניינית של הגוף הציבורי לאחת מהרשויות שמנינו לעיל לפי ההקשר בו נידון העניין.

מציאות ממשית.

550 נראה שישנן שלוש שיטות מרכזיות בעניין זה: יש שביארו שאזרחי המדינה הינם שותפים בממון הציבור לעניין דיני ממונות, אע"פ שלדינים רבים המדינה היא ציבור ולא רק שותפות (בדומה לסברת הדבר אברהם בסימן ל' כי ציבור הוא שותפים לדיני מזוזה. נראה שזוהי גם שיטת הציץ אליעזר בהקדמתו לחלק א'. סברה זו שמענו למעשה מכמה ת"ח), לשיטה זו, על כל אזרח חלה חובה לקיים מצוות בממון המדינה משום שנחשב הוא לבעלים. מנגד, יש שביארו שממון המדינה הוא ציבורי בלבד, ולאזרחים אין בו שום חלק ממשי (ראה שבט הלוי חלק ה סימן קעב; דבר חברון ג, סימן קעט; 'באהלה של תורה' יו"ד סימן מו), וממילא קיום המצוות בממון זה מוטל רק על המדינה כגוף. ויש שביארו כי הבעלות היא ציבורית כללית, אך יש ליחיד זכות ממונית במדינה כחלק מהציבור, ואף שאינו בעלים של ממש מכל-מקום שימוש ברכוש המדינה הוא כשימוש של בעלים (כך נראה מדברי שו"ת הרי בשמים תניינא סימן ריט), לשיטה זו חוב המצוות יחול על יחידים, אך חוב זה יחול רק כאשר התמלאו תנאי החיוב בכל מצווה כפי דיניה.

פרק ב'

חיוב מצוות על הציבור

הקדמה

תחילה נבאר, שרוב המצוות שניתנו מסיני נאמרו ליחידים⁵⁵¹, ויש מצוות שנאמרו אף (או רק) לציבור⁵⁵². ברור שהמצוות שנאמרו לציבור מוטלות על הכלל כגוף ציבורי, ועל כל יחיד מצד אחריותו הציבורית כפי יכולתו, אך אינן מוטלות על היחיד כמצווה העיקרי בדבר⁵⁵³.

בחלק זה נדון באותן מצוות שנאמרו לגבי היחיד, אלא שבשל המציאות, הציבור הוא הגוף שעליו מוטל לקיים את המצווה. דוגמאות רבות ניתן לתת למציאות זו: מצוות מעקה בבניין ציבורי, ראשית הגז בצאן השייך לציבור, בדיקת וביעור חמץ במבני ציבור ועוד.

ראוי לציין שדעות הפוסקים עימם דנו בנושא זה חלוקות: ישנם הסוברים שבמקרים אלו אין בכלל חיוב לקיום המצווה (או מטעם שאין מי שהתחייב, או משום שהמצווה לא נאמרה באופן כזה), וישנם פוסקים הסוברים שמצוות אלו מחייבות כל פרט באופן מלא, שכן הוא חלק מהכלל.

551 זאת, אף אם נאמרו בלשון רבים - לדוגמא: ספירת העומר - 'שתהא ספירה ביד כל אחד' ואין זה מצווה על ב"ד. ראה תוס' מנחות סה, ב, וכן 'ולקחתם לכם ביום הראשון' שתהא לקיחה ביד כל אחד ולא על ב"ד - ראה סוכה מא, ב, במאירי וחת"ס שם.

552 מצינו גם מצוות שיש בהם חיוב הן ליחיד והן לציבור. לדוגמא: ובערת הרע מקרבך נאמרה על בית דין, אך היא גם כל יחיד להביא את עוברי העבירה לבית דין (ראה רש"י חולין קלט, א). דוגמא אחרת: מצוות יישוב הארץ מוטלת על הכלל שכן זוהי מצוות כיבוש, אולם מצווה על כל יחיד לשבת בארץ (הוספות הרמב"ן לספר המצוות, מצוות עשה ד. ובאריכות עיין בשו"ת באהלה של תורה יו"ד סימן ד). נציין כי לא מצאנו מצוות 'לא תעשה' שנאמרו לציבור, ואף מצוות ל"ת שנאמרו על עניינים ציבוריים, היחיד עובר בהם אם עבר הוא על האיסור הציבורי. בספר החינוך כתב על לאו אחד שנאמר על הציבור: "לא תוכל לתת עליך איש נכרי".

553 ראה ספר החינוך רצט, תא. וראה דבר אברהם חלק א, יג, אות יב. וראה רש"י חולין קלט, א ודו"ק.

כמו-כן, ראוי להדגיש, שלא נדון בחלק זה באופן ספציפי על חיוב הצבא במצוות מזוזה, אלא רק בחיוב הכללי של המדינה (או הצבא) בקיום מצוות שנאמרו במקורן ליחידים. כמובן שחלק ממכלול הראיות שנביא יהיו סוגיות מהלכות מזוזה, אך נשתדל לדון בהן בקצרה, באופן המספיק להבהיר את העיקרון שלשמן הן הובאו. בפרק הבא, נדון באופן מפורט באותן סוגיות ובהשלכותיהן על המציאות הצבאית בדיני מזוזה.

חיוב הציבור בקיום מצוות שנאמרו ליחיד

השאלה הראשונה אותה יש לברר היא, האם קיום מצוות מסוג כזה מוטל על כל יחיד ויחיד, שכן כל אחד מהפרטים נחשב חלק מהציבור שחייב במצווה.

לפי שיטת הדבר אברהם, קיום המצוות הציבוריות מוטל על כל אחד ואחד מישראל, שכן הציבור במהותו נחשב לשותפות אחת גדולה של כל הפרטים המרכיבים אותו. ממילא כל מצווה המחייבת את השותפים כפי שמחייבת את היחיד, מחייבת גם את המדינה כציבור, וחובה זו מוטלת על כלל האזרחים, שהרי הם השותפים המרכיבים את המדינה.

אולם רוב הפוסקים שדנו בעניין, רואים את המדינה כגוף בעל ישות עצמאית מוגדרת, וממילא דינה בעניין זה יהיה שונה, ולכן יש לברר האם לעניין קיום מצוות מסוג זה – נחשב ה'ציבור' לישות המחויבת בקיומן (בדומה למה שביררנו לעיל, שנחשב לרשות ממונית עצמאית). או שמא אין ההלכה מכירה ברשות הציבור כגוף מוגדר המחויב לקיים מצוות (כמובן, מלבד המצוות שניתנו לציבור באופן מיוחד, לדוגמה: מצוות הקרבת קורבנות שהיא מצווה שבאופן מהותי נאמרה לציבור ולא ליחיד), וממילא הציבור לא יתחייב במצווה זו.

נדון בקצרה בכמה סוגיות שמהן ניתן להסיק על חיוב הציבור כגוף (ולא כאוסף פרטים) בקיום מצוות:

- חיוב מזוזה ומעקה בבתי כנסת של כפרים וכרכים⁵⁵⁴ - בסוגיה זו נחלקו רש"י ורמב"ם.

למסקנה נראה שרש"י⁵⁵⁵ פוטר בתי כנסת של כרכים משום שאין להם בעלים מוגדרים. את שיטתו ניתן להסביר בשתי דרכים:

1. הואיל ולבית כנסת של כרכים אין בעלים מוגדרים, הרי שלא התקיימו כל תנאי מצוות מזוזה ומעקה, שכן אחד מגדרי המצווה הוא 'ביתך', והרי אין מישהו שמתקיים בו תנאי זה.

2. הואיל ובתי כנסת של כרכים הם רכוש ציבורי, אין הם חייבים במצוות, שכן הציבור לא התחייב במצוות שנאמרו ליחידים.

לעומת זאת הרמב"ם מסביר את פטור כרכים באופן אחר. לשיטתו בתי כנסת של כרכים פטורים ממזוזה משום שהם אינם נחשבים לבתי דירה⁵⁵⁶. ממילא, סובר הרמב"ם, שאם יש בית דירה בבתי כנסיות אלו, מחויבים הם הן במזוזה והן במעקה. נציין, שלגבי מעקה ההלכה היא שמבנים ציבוריים חייבים במצוות מעקה⁵⁵⁷.

- מצוות מעקה - כמו לגבי פטור מזוזה מבתי כנסיות של כרכים, נחלקו הרמב"ם ורש"י לגבי פטור מעקה ממבנים אלו. לדעת הרמב"ם בתי כנסיות של כרכים פטורים ממעקה משום שאינם בתי דירה⁵⁵⁸. ולדעת רש"י טעם

554 יומא יא, ב - יב, א. בפרק הבא נרחיב בביאור סוגיה זו.

555 חולין קלו, א. וראה מה שכתבו על דבריו: שו"ת ציץ אליעזר ח"ט, סד, בשם 'זית רענן' לבעל מגן אברהם; דבר אברהם סימן לז; מנחת יצחק חלק ה, קכב; משפטי עוזיאל י"ד כז; שרידי אש חלק ב, סימן פ; תורת הארץ פרק א, סעיף ז.

556 בשו"ת הר צבי זרעים ב, סימן מד, כתב שהרמב"ם לא חולק על טעמו של רש"י, אלא מסכים עמו באופן עקרוני, אלא שחולק עליו לגבי בית כנסת של כרכים, שנחשב בית עם בעלות מוגדרת. אבל במקרה שיהיה ברור שאין לרכוש בעלים מוגדרים יודה גם הרמב"ם שאין חיוב במעקה ומזוזה. להלן נאריך בכך.

557 עיין שו"ע חו"מ תכז, ג; שו"ע הרב שמירת גוף ונפש, סעיף א; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט, סימן סד, אות א; שו"ת דברי יציב חו"מ סימן פב; שו"ת משנה הלכות חלק ד סימן רמג; שו"ת עטרת פז חלק א כרך ב, יורה דעה, הערות סימן י הערה ד.

558 לשון הרמב"ם בסביבת הפטור של בתי כנסת ממזוזה היא משום שהם בתי קודש. האחרונים נחלקו האם כוונת מילים אלו לאותו פטור שנאמר לגבי מעקה - משום שאין בו בית דירה, או שמא יש פטור

הפטור הוא משום שאין לו בעלים מוגדרים⁵⁵⁹. במקרה זה פסקו האחרונים⁵⁶⁰ שבתאי כנסיות שיש בהם בית דירה חייבים במעקה, אף שהם שייכים לציבור.

● מזוזה במקדש - הרמב"ם⁵⁶¹ כותב שהמקדש פטור ממזוזה מטעם שהוא 'בית קודש', ומוכח שעקרונית המקדש היה חייב במזוזה, ואף שלשיטת הרמב"ם המקדש שייך לכל ישראל⁵⁶². ומכך שפטרוהו ממזוזה רק מטעם היותו בית קודש ולא מטעם שאין לו בעלים מבוררים - מוכח שממון של כל ישראל חייב במצוות⁵⁶³, אמנם יש שדחו ראייה זו. בהמשך נאריך בנושא זה ונבאר את הדעות השונות.

● חלה בממון עולי בבל - שנינו בתוספתא⁵⁶⁴ 'העושה עיסה לרבים חייבת בחלה', ובאר בספר 'חזון יחזקאל' שמדובר בעיסה שנעשית עבור כל ישראל כ'ממון של עולי בבל'. ונראה שיש ראייה לדבריו מדברי הרמב"ם, שממנו נראה שעיסת הרבים ועיסת שותפים הם ב' דינים נפרדים ושניהם חייבים בחלה. ממילא, עולה שעיסה חייבת בחלה אף אם אין לה בעלים מוגדרים, ומתאים הדין למה שראינו לעיל בשיטת הרמב"ם, שממון ללא בעלים מוגדר לא נפטר מחובת קיום מצוות.

נוסף לגבי מזוזה - שבית קודש פטור ממנה (ואפילו יש בו בית דירה). מכל מקום ברור שמקום שאין בו בית דירה פטור הן ממזוזה והן ממעקה.

559 רש"י כתב עוד טעם בסוגיה זו, והוא שאין בו בית דירה, אבל לענייניו ברור שהטעם שהובא לעיל מהווה סיבה בפני עצמה.

560 עיין בהערה 755.

561 הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ו, הלכה ו.

562 נדרים ז, ב.

563 עוד מצינו בספרי, שהמקדש חייב במעקה, שנאמר: ועשית מעקה לגגך לרבות היכל, ומוכח שממון כל ישראל חייב במצוות. ואמנם הרמב"ם לא הביא דין זה, אך באר בעמק הנצי"ב (פרשת ויצא) שהרמב"ם פוטר את המקדש ממעקה רק משום שאין בו בית דירה, ולשיטת הרמב"ם, ברור שהגמרא בחולין שפטרה בית כנסת ממעקה תפטור גם את המקדש מטעם זה, ומשמע כי אף פטור זה אינו תלוי בבעלות על הבית. אחרונים אחרים (מנחת חינוך תקמו; דברי יציב חו"מ סימן פב) תמהו על הרמב"ם וכתבו כי המקדש חייב במעקה כי הלשכות חשובים כבית דירה, אך מוסכם על הכל כי אין פטור כללי במצוות בממון ציבורי.

564 חלה פרק א, הלכה ב.

לעומת זאת, האור זרוע⁵⁶⁵ מבאר כי 'עיסה לרבים' היינו עיסת השותפים, וממילא לדבריו, אפשר לומר שעיסה ללא בעלים ידועים פטורה מחלה.

- ראשית הגז - במצוות ראשית הגז חייב כל ישראל שיש לו עדר צאן של לפחות חמישה כבשים. במקרה שבו שותף בעל העדר היהודי ביחד עם נוכרי - בטל החיוב⁵⁶⁶. במקרה שבעל העדר שותף ביחד עם יהודי אחר - אין הם מתחייבים ב'ראשית הגז' אלא רק מעשרה כבשים, שכן הדין הוא שצריך חמישה כבשים לכל שותף (יהודי) בעדר⁵⁶⁷.

לכאורה, אם נאמר שהמדינה חייבת בכל מצוות התורה שנאמרו ליחידים, במקרים בהם היא תופסת את מקומם של אותם היחידים - הרי שהיא תתחייב בראשית הגז מרגע שיהיה בבעלותה עדר של חמישה כבשים.

אלא שעם כל הפוסקים עימם נועצנו בסוגיה זו, לא מצאנו מי שיאמר שאכן תתחייב המדינה באופן כזה, והדבר אף לא מסתבר, שכן לא ייתכן שעדר השייך לכלל אזרחי המדינה יחויב בראשית הגז כאילו הוא של אדם יחיד.

למעשה נראה, שהואיל ומצוות ראשית הגז במהותה נאמרה רק ליחידים (וראיה לכך ששני שותפים מתחייבים בה רק כאשר יש לכל אחד חמישה כבשים), הרי שהכלל לא יכול להתחייב במצווה כזו לעולם⁵⁶⁸.

סיכום הסוגיות לכדי הכרעה

מסקירת הסוגיות שהצגנו לעיל ניתן לראות, שבאופן כללי הציבור מתחייב בקיום

565 חלק א, הלכות חלה, רטו.

566 חולין קלה, א.

567 שו"ע י"ד שלג, ז. ועיין בטעם הדבר באמרי בינה יציאת ח (וכן משמע בריטב"א סוכה לה, א); חידושי הגר"ח ביכורים פרק י.

568 בשו"ת משיב מלחמה קג, כתב כי תיאורטית אזרחי המדינה יתחייבו במצוות ראשית הגז מרגע שיהיה ברשות המדינה עדר שיש בו כדי חמישה כבשים לכל אזרח ואזרח. מסתבר לומר ששיטה כזו מתאימה לפוסקים שמסבירים את חובת המדינה במצוות כחובה המוטלת על כל אחד ואחד (כפי שראינו לעיל).

מצוות, גם במקרים שבהם הן נאמרו ליחידים⁵⁶⁹, אולם מצאנו שיש מקרים בהם פרטי המצווה מוכיחים עליה, שבמהותה היא נאמרה ליחידים בלבד. במקרים אלו הציבור לא יתחייב במצווה זו גם אם הוא יעמוד במקום היחידים.

ממילא הדרך היחידה לדעת האם המדינה מתחייבת בקיום מצווה כלשהי כאשר היא מחליפה את היחידים, היא לעיין בדיני המצווה ולהחליט האם היא נאמרה ליחיד משום שהוא זה שבדרך-כלל יהיה זה שיקיים אותה, או שפרטיה מוכיחים שנאמרה ליחיד בדווקא, ואין טעם לחייב את הציבור כגוף לקיימה.

אלא שאין דבר זה פשוט, שכן מקריאת הפסוקים באופן שטחי אין אפשרות לדעת האם מצווה שנאמרה ליחיד – כוונתה דווקא ליחיד או שכוונתה גם לרבים. לדוגמא: מצינו בתורת כהנים⁵⁷⁰ שמהפסוק 'שדך לא תזרע' למדו שאין חיוב שביעית חל

569 הגרצ"פ פרנק במקומות רבים התייחס לחיובי מצוות בממון ציבורי, אך ככל הנראה הסתפק הגרצ"פ בכמה סברות שונות בדין ממון זה, וקשה לאפיין שיטה ברורה בדבריו (בשו"ת הר צבי או"ח קמו, הסתפק בתקופת מלחמת השחרור האם קיים איסור 'מחמר' בסוסים של צה"ל – זהו ספק על חלקו של היחיד בממון הכלל. בשו"ת הר צבי זרעים א, סימן לה, הסתפק האם אדמת המנדט היא הפקר או בבעלות השלטון [וראה שם סימן לו]. בספר הזכרון לרב פרנק מובא כי הסתפק מהו האיסור להזיק לרשות הרבים, ומשמע כי הסתפק האם בכלל קיימת בעלות על קרקע ציבורית. בשו"ת הר צבי זרעים א, סימן יח, צידד לפטור את ירושלים מתרו"מ למ"ד כי ירושלים לא נתחלקה לשבטים). במספר מקומות ניסה הרב פרנק ללמוד כי שותפות ציבורית שאין בה חלק מבורר לפרטים פטורה ממצוות לגמרי. הוכחותיו היו הן מסברת רש"י בדין מזוזה בממון ציבורי והן מכך שבשנות כיבוש הארץ בטרם חלוקתה ליחידים לא נהגו בה מצוות התלויות בארץ (רש"י כתובות כה, א), אולם רבים חלקו עליו מטעמים שונים. במקום אחר (הר צבי יו"ד סימן כו) הסתפק הרב פרנק לגבי הבעלות על ממון המדינה וצידד להתיר להלוות את ממון המדינה בריבית.

התשובה המרכזית לענייננו היא בעניין דין שמיטה באדמות קק"ל. בדבריו (הר צבי זרעים ב, סימן מד) כתב שלשיטת רש"י ממון ציבורי פטור ממזוזה (והרחיב בזה בשו"ת הר צבי או"ח יז ובהסכמתו לשו"ת ציץ אליעזר), וכי נראה שבממון שאין עליו תורת בעלים כלל אף הרמב"ם יודה לכך, שכן מחלוקתם על טעם פטור בית כנסת במזוזה היא רק בשאלת זהות בעלי בית הכנסת של כרכים: האם הם כל ישראל או רק התורמים לבניית בית הכנסת (הרב פרנק לא התייחס בדבריו לכך שהמקדש עקרונית חייב במזוזה אף שהוא ממון ציבורי, ובלאו הכי הסברו ברמב"ם צ"ע מדברי הרמב"ם תפילה יא, טז). ממילא, צידד הרב פרנק כי אף שמיטה לא תחול בשדה זו. בהמשך התשובה מובא כי הרב עוזיאל הקשה על דבריו כי אף אדמת הקדש חייבת בשמיטה ומדוע אדמות קק"ל יגרעו מזה. בתשובתו של הרב פרנק ישנה חוסר בהירות, ולא ברור טעם הפטור שבדבריו. כמו-כן שמענו מ"ח רבים הסוברים שיש לחלק בין אדמות קק"ל, ובין רכוש המדינה. ולכן למעשה אין ללמוד מתשובתו של הרב פרנק, ובודאי שלא למצוות מזוזה.

בטרם חילקו את הארץ, משום שאין זה שדה של כל אחד ואחד אלא של כל הציבור יחד. לעומת זאת, לגבי קצירת העומר הביטוי 'ראשית קצירכם' מתייחס לכל שדה בבעלות ישראל ואפילו שדה ציבורי⁵⁷¹, וממילא יש לבדוק בכל מצווה את ההקשר שבו נאמרו פרטי דיניה.

למעשה נראה שישנם שני קריטריונים כדי לבדוק האם הציבור יתחייב במצווה שנאמרה ליחיד או יפטר ממנה:

1. האם ישנו צורך מציאותי שהמצווה תתקיים, שכן עניינה של המצווה הוא לתקן מציאות או חפץ מסוים (כגון טבילת כלים, שעניינה להכשיר את הכלי). במקרים כאלו נראה שיש סברה חזקה יותר לחייב את הציבור. ומנגד האם עניינה של המצווה הוא לתקן את מעשי האדם, ובכלל זה כל המצוות המוטלות על האדם העושה אותן ולא על החפץ. במקרים אלו הסברה לחייב את הציבור חלשה יותר, שכן אין אדם מסוים שהמצווה מוטלת עליו.
 2. במקרים בהם טעם המצווה לא שייך כאשר היא מוטלת על הציבור, שכן במהותה נאמרה היא ליחיד בלבד.
- להלן נבחן זאת ביחס לחובת קביעת מזוזה בצבא.

מי מחויב בקיום המצוות המוטלות על הציבור

באותן מצוות שנאמרו ליחידים בהם נכריע שהציבור אכן מחויב לקיימן, יש לדון על מי מוטלת חובה זו.

כפי שראינו לעיל, הפוסקים נחלקו בהסבר דברי הגמרא לפיה היחיד לא יכול להדיר הנאה מממון הציבור את שאר בני העיר⁵⁷². יש שביארו שהטעם הוא שאין ליחיד חלק ממשי בממון זה, ויש שביארו שאף שחלקו ממשי כלפי עצמו, אין בו כדי לגרוע את בעלות האחרים בממון זה ולאסור עליהם את השימוש בו. ניתן לדמות

571 ראש השנה יג, א.

572 נדרים מז, ב.

מחלוקת זו לנידון דידן: אם חלקו של היחיד בממון הציבור ממשי ורק אינו יכול לגרוע את חלקם של אחרים ממילא יש לומר שיהיה היחיד היה חייב במצוות בממון זה, אך אם אין ליחיד שום חלק ממשי בממון – קשה לומר שהוא יתחייב במצוות בממון זה⁵⁷³.

למעשה, נחלקו בשאלה זו מגדולי דורנו. אם נלך בדרך הראשונה ונאמר שכל יחיד מחויב במצוות המוטלות על הכלל, אזי חובת קביעת מזוזה בצבא מוטלת על החיילים הגרים (או משתמשים שימוש של דירה) בחדרי הצבא⁵⁷⁴.

אך אם נלך בדרך השנייה, שאין היחידים מתחייבים במצוות המוטלות על הציבור, ממילא הגוף היחיד שיכול לקיים מצוות אלו הוא הגוף הציבורי. ממילא נראה שיש ללמוד מדיני המצוות שנאמרו לציבור (כמו קורבנות), שם התבאר ביתר פירוט מי בפועל מחויב לקיימן והאם חובה זו חלה על כל יחיד ויחיד⁵⁷⁵.

ספר החינוך התייחס לכך במצוות ציבוריות רבות, וכתב שהמצווה רובצת על כל ישראל, ומחייבת יותר את בעלי האחריות הציבורית⁵⁷⁶. החינוך הוסיף וחדש⁵⁷⁷

573 מצינו בכמה מצוות בתורה כי אם לא קיימם האדם שהצטווה עליהן, מוטלות הן על כל היכול לקיימן. הפוסקים דנו בזה בעניין מצוות מילה (ראה קידושין כט, א, ומקנה שם; פירוש המשניות לרמב"ם שבת, פרק יט) כיסוי הדם (שו"ע י"ד כח, ה). במנחת יצחק חלק ו סימן נא כתב כי משם נלמד לכל המצוות – כגון אכילת קדשים בטרם יהיו נותר, אולם נראה שדקדוקו מהטור אינו מוכרח), שריפת נותר (מנחת חינוך צו), עקירת כלאיים (שואל ומשיב קמא חלק א תשובה צד). למעשה נראה כי מצווה המוטלת על יחיד אינה מוטלת על אחרים אם לא חידשה זאת התורה בפירוש, אך לעיתים על כל אחד לקיימה מדין 'כל ישראל ערבין זה בזה'.

574 ואף אם זו דירת עראי – מתחייבים הם במזוזה, שכן נחשבים הם לבעלים עצמם שדרים באופן עראי בדירה השייכת להם, ובאופן כזה חלה חובת מזוזה על הדייר.

אין אנו דנים בשאלה הפרקטית מי צריך לספק את המזוזה למבנים הצבאיים, שכן גם אם ישנה חובה הלכתית על החיילים להמציא מזוזה משל עצמם, ממילא הצבא יספק מזוזה זו, כפי שהוא דואג לכל שאר צורכי החייל.

575 יש ת"ח שחלקו על כך וטענו כי חיוב מצוות בתורת אחריות כללית ולא בתורת מצווה פרטית הוא רק במצוות בהם התורה הגדירה זאת בפירוש, וכפי שמצינו כי אף ישראל חייב לדאוג שכהנים יקריבו קרבנות ציבור, ולא מצינו במצוות פרטיות מצווה על אדם הפסול מלקיימה בעצמו (על סברה זו ראה שו"ת בניין עולם סימן נא, וסימן נג; תוספות ר"ד קידושין כט, א). ההכרעה בשאלה זו תלויה בסברה.

576 לדוגמה לעניין הפרשת ערי המושב ללויים. עיין בספר החינוך מצווה תח.

577 ראה חינוך רצט, תא.

כי במצוות קרבנות, אם הכהנים התעצלו מלקיימה, חייב כל מי שבידו לכופם להקריבם. הרי לנו שעיקר החובה מוטלת על נציגי הציבור, אולם האחריות על קיום המצווה לא סרה מהיחידים⁵⁷⁸.

ממילא נראה שהוא הדין בעניינו. האחראים על קיום המצוות בהם התחייב הציבור הם אותם שליחי הציבור באותו מקום שבו הציבור התחייב במצווה⁵⁷⁹. אולם במקרים בהם בעלי תפקידים אלו לא עושים את המוטל עליהם, האחריות על כל יחיד ויחיד לקיום המצווה אינה פגה, והם מחויבים לדאוג לקיום המצווה לפי כוחם, בין אם על-ידי קיום המצווה בעצמם, ובין אם על-ידי כפיית האחראים הרשמיים לעשות את המצווה לפי דיניה⁵⁸⁰.

סיכום

בפרק זה עסקנו בחיוב הציבור במצוות שנאמרו ליחיד.

מצאנו כמה סיבות עיקריות לחייב את הצבא כמערכת בקיום מצוות שנאמרו ליחידים: ניתן לומר שהצבא דומה לשותפות גדולה, וממילא כל אחד מהחיילים

578 מעין זה כתב החתם סופר חו"מ קעז, כי כפייה על מצוות מוטלת בעיקר על בית דין, אולם גם כל יחיד חייב בכך כפי כוחו.

579 עיין העמק דבר שמות יב, ד כי במצווה במוטלת על האדם כפרט עליו להשתדל בכל כוחו לקיום המצווה, אולם במצווה בה הוא חייב רק כחלק מהצבור חובתו להשתדל היא רק כפי המזדמן לו בקלות. 580 עדיין יש לדון האם היחיד מחויב להוציא ממון בקיום מצווה זו. כבר הזכרנו לעיל שאם החובה לקיום מצוות שנאמרו ליחיד כאשר הם מוטלות על הכלל היא על כל יחיד ויחיד, אזי מסתבר לומר שהיחיד גם מחויב (לפחות מבחינה הלכתית) להוציא מכספו על קיום המצווה, כפי שמחויב כאשר הוא מקיים מצוות בביתו. אבל לשיטה המרכזית הסוברת שקיום מצוות מסוג זה היא חובה המוטלת על הציבור יש לדון האם כאשר אנו מחייבים את הפרט לקיים מצווה זו (משום שהוא חלק מהכלל) חייב הוא גם להוציא עליה ממון.

בשו"ת ציץ אליעזר חלק ה סימן כד, חידש כי בעיר בה ישנו מוהל אחד או רופא אחד, חייבים הם למול או לרפא חולים בחינם, אך בעיר בה ישנם מספר מוהלים ורופאים אין זו מצווה פרטית עליהם וזכאים הם לתבוע מהציבור תשלום על המילה או הרפואה שהרי זו חובת הציבור. נראה כי לדינא הסברה היא שאין חובה על היחיד להוציא הוצאות משלו על קיום מצוות ציבוריות וכפי שמצינו בחובת קבורת המת, שאף שחובת הקבורה של מת מצווה מוטלת על כל אחד מישראל, הוצאת הממון לשם כך היא באחריות הציבור (ראה דברי חיים יו"ד ב, טו; מנחת שלמה חלק א סימן ז), וכן התשלום על שכירת מלמדי תינוקות מוטל על הקהל ולא על היחיד (בבא בתרא, כא, א; שו"ת שבט הלוי חלק ז, סימן קנח).

חייב במצוות ברכוש הצבא כדין שותפים. אולם רוב הפוסקים סוברים שהצבא נידון כגוף בעל ישות עצמאית.

מעיון בסוגיות השונות ראינו שלרוב ניתן לחייב את הציבור במצוות שנאמרו ליחיד, אולם ישנן סוגיות בהן נראה שהציבור נפטר ממצוות מסוג זה. ולכן הסקנו, שהחייב של הציבור במצוות כאלו תלוי במצווה הנידונה: ישנן מצוות שהציבור יתחייב בהן, וממצוות אחרות הציבור ייפטר. הסקנו גם שני קריטריונים כדי לברר האם מצווה כלשהי תתחייב בציבור: הראשון הוא האם יש צורך מציאותי שהמצווה תתקיים, שכן היא מתקנת חפץ או מציאות כלשהי (בניגוד למצוות שעניינן לתקן את האדם העושה אותן). השני הוא, במקרים בהם נאמר טעם במצווה שאף למדו ממנו את גדרי המצווה, ניתן לברר האם טעם זה שייך גם כאשר הציבור יקיים את המצווה.

לבסוף עסקנו בשאלה מי האחראי לקיום המצוות, אם נאמר שהכלל מתחייב בהם. ראינו שסוגיה זו פשוטה יותר, שכן מסתבר ללמוד שאלה זו מההלכה שנאמרה לגבי מצוות ציבוריות. הבאנו את דברי ספר החינוך, והסקנו שחובה זו מוטלת על בעלי הסמכות שבכל מקום. אולם אין בזה בכדי לפטור כל אחד מהאחריות האישית שלו בקיום מצוות אלו, כל עוד בכוחו לסייע בקיומן.

פרק ג'

חובת הצבא בקביעת מזוזה במבניו השונים

הקדמה

לאחר שביארנו האם הרשויות הציבוריות יכולות להתחייב בקיום מצוות בממונם, והדבר תלוי בכל מצווה ומצווה, עלינו לבאר האם מצוות מזוזה עומדת בגדרים אלו כדי שהצבא יתחייב בה.

בית השותפים חייב במזוזה⁵⁸¹, וממילא לשיטות הדנות ממון ציבורי כ'שותפות' יהיו מתקני הצבא חייבים במזוזה⁵⁸². לשיטה זו חייב כל חייל לקבוע מזוזה במקום מגוריו, כי אף אם דירתו היא ארעית, הרי זה כדר ארעי בביתו שחייב במזוזה, ורק אורח בבית אחרים פטור ממזוזה כשאינו דר שם דירת קבע⁵⁸³.

אולם לרוב השיטות⁵⁸⁴ הצבא הוא גוף עצמאי, וכדי להכריע האם הוא חייב במצוות מזוזה במתקניו השונים (כמובן באותם מקרים בהם המתקנים מצד גדריהם חייבים במזוזה), נדון בשני היבטים שונים:

1. נלמד מהסוגיות השונות העוסקות בחיוב מזוזה במבנים ציבוריים שונים, ונסיק מהם לחיוב מזוזה בצבא.
2. לפי הקריטריונים שהגדרנו לעיל, נברר האם מצד הסברא הציבור חייב במצוות מזוזה, וזאת משני צדדים:
 - א. 'המשתמש' בחדרי הצבא הוא הצבא שמשכן שם את חייליו, וניתן לומר שהוא (הצבא) הבעלים, וממילא יתחייב במזוזה.
 - ב. טעם מצוות מזוזה הוא שמירה על הדיירים, והואיל והדיירים במבני ציבור ובפרט החיילים צריכים שמירה - ניתן לחייב את הצבא מטעם זה⁵⁸⁵.

581 שו"ע יו"ד רפו, א.

582 דבר אברהם. ועיין לעיל בפרק ב.

583 עיין להלן בביאור הדברים.

584 למעט שיטת הדבר אברהם שהבאנו לעיל (שדן את הציבור כ'שותפים' לכל דבר), רוב הפוסקים סוברים שהציבור הוא ישות עצמאית. ראה לעיל בסוף פרק א, וכן בתחילת פרק ב.

585 סברה זו שמענו מהגר"א וייס שליט"א. להלן נפקפק בסברה זו, אך יש לומר סברה שונה במקצת, שהרי טעם נוסף של מזוזה הוא להזכיר את יהוד השי"ת, ואף הציבור מחויב בזכירה זו. וראה סמ"ע חו"מ תכו, שכתב כי מטעם זה בית התבן חייב במזוזה אף שפטור ממעקה, וניתן לומר שהוא הדין בענייננו. אף שסברה זו נכונה גם בשאלה האם החיילים עצמם חייבים במזוזה, בפרק זה אנו דנים על חיוב הצבא במזוזה.

בירור הסוגיות העוסקות בחיוב מזוזה במבני ציבור

חיוב מזוזה במבנה עירוני

הגמרא ביומא⁵⁸⁶ דנה בשאלת חיוב מזוזה בבית כנסת, ומבחינה בין בית כנסת של כפרים שחייב במזוזה לבין בית כנסת של כרכים שפטור ממזוזה, ומנסה להבחין באופן דומה בנוגע לטומאת נגעים, שכן אין זה 'בית המיוחד לו'. למסקנת הגמרא אין לחלק בין בית כנסת של כפרים לבית כנסת של כרכים לעניין נגעים, ומשמע בבירור כי אף לעניין מזוזה אין להלכה חילוק בין שני סוגי בתי הכנסת, אך למסקנה טעמו ומהותו של פטור זה לא התברר היטב.

לשיטת רש"י הסברה לחלק בין בית כנסת של כפרים לבית כנסת של כרכים היא, משום שלבית כנסת של כרכים אין בעלים ידועים ולכל ישראל יש בו זכות, ואילו לבית כנסת של כפרים יש בעלים גמורים (אף שלא מפורט מהו חלקם הממוני בבעלות זו). את מסקנת הגמרא אין רש"י מבאר, ונאמרו בדבר דרכים שונות. יש שביארו כי בעלות באופי ציבורי, כדוגמת בית כנסת שבכפרים, חייבת במצוות ורק מטומאת נגעים מיעט הכתוב בית ציבורי מטומאה⁵⁸⁷, יש שהרחיבו וביארו כי בעלות באופי כזה פטורה אף מדיני מזוזה משום שאינה בכלל 'ביתך'⁵⁸⁸, ויש מי שחידש כי ממון קהילתי לשיטת רש"י פטור מכלל מצוות התורה כי אין חלקו של

586 יא,ב - יב, א.

587 שאילת דוד יו"ד סימן ה; שרידי אש חלק ב סימן פ. לשיטה זו פטור בית כנסת ממזוזה אינו מטעם שבעלות כזו פטורה ממזוזה שהרי הפטור של 'אינו מיוחד לו' נאמר רק לעניין נגעים, אלא מטעם שבית כנסת אינו בית דירה, ובדומה לשיטת הרמב"ם דלהלן (הסבר זה דחוק כי רש"י לא הזכיר טעם זה). שיטה נוספת הובאה בתוספות ישנים לפיה בית כנסת פטור ממזוזה רק לשיטה הסוברת שממון שותפים פטור ממזוזה. לפי זה גם לשיטת רש"י בית כנסת חייב במזוזה וכפי שנפסק לגבי ממון שותפים (שו"ע יו"ד רפו, א).

588 דבר אברהם סימן לו; חזו"א נגעים סימן ט אות ח; ציץ אליעזר חלק א בהקדמה; ארץ חמדה נוספות לשער ב, ב. לדבריהם צריך לומר שחובת קביעת מזוזה בשערי עיירות היא מטעם ששער העיר הוא פתח לבתים פרטיים של כל בני העיר. בדומה לכך כתב האו"ש מזוזה פרק ו הלכה ז.

כל אחד מבורר בו⁵⁸⁹.

המהרי"ט⁵⁹⁰ הסתפק בסברת רש"י האם דינו של כל מבנה קהילתי כממון שאין בעליו מבוררים, או שמא רק בית כנסת נחשב כממון שאין חלק היחידים בממון מבורר. ואילו החזו"א⁵⁹¹ כתב שלשיטת רש"י דין ממון ציבורי זהה לדין בית כנסת ושניהם פטורים ממזוזה.

הרמב"ם⁵⁹² מבאר שהטעם לפטור בית כנסת ממזוזה אינו משום העדר הבעלות עליו, אלא מצד קדושת הבית, כלומר: שהוא נחשב בית קודש ולא בית דירה. יש שביארו שכוונת הרמב"ם לומר, שבית הכנסת קדושתו מן התורה, ולכן הוא ברשות גבוה בלבד, ואינו בחזקת בעליו. ויש שביארו שכוונת הרמב"ם היא שהשימוש של בית הכנסת לתפילה אינו נחשב כשימוש של מגורים המחייב את הבית במזוזה⁵⁹³. מכל מקום לשיטת הרמב"ם ברור שממון קהילתי חייב במצוות⁵⁹⁴.

הרי"ף, הרא"ש⁵⁹⁵ והטור⁵⁹⁶ כתבו, שבית כנסת של כפרים חייב במזוזה כאשר לנים בו אורחים, ואילו בית כנסת של כרכים חייב במזוזה רק כאשר יש בו בית דירה

589 שו"ת הר צבי או"ח סימן יז. ההר צבי (זרעים א, סימן יח) הוסיף לטעון ששדות בבעלות קהילתית פטורים מתרומות ומעשרות, ודייק זאת מרש"י בכתובות כה, א, ד"ה ולא. על דבריו חלקו רביס, ראה כרם ציון תשל"א, עמוד קכט; קהילות יעקב שביעית סימן ב; ארץ חמדה נוספות לשער ב, ב; ציץ אליעזר חלק ה סימן לב; מנחת יצחק חלק ט סימן קלב.

590 חלק א תשובה קלב.

591 נגעים סימן ט אות ה; תפארת ישראל טהרות פרק ו משנה ה.

592 הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ו הלכה ו.

593 בשו"ת הרב"ז חלק ג סימן מט, ביאר ש'דירת קודש' גזירת הכתוב לפוטרה ממזוזה, ולסברת הרמב"ם קדושת בית כנסת מדאורייתא (ובאר הרב"ז כי רבנו יונה ברכות מז, א, והטור יו"ד רפו, פוטרים בית כנסת מטעם אחר: שאינו בית דירה), ואילו החתם סופר יו"ד סימן רפו, באר ש'דירת קודש' הכוונה שאינו בית דירה, וכ"כ הדבר אברהם חלק א סימן לו, והשרידי אש חלק ב סימן פ. ועיין גם בשאילת דוד יו"ד סימן ה, שכתב שבגמרא משמע כדברי החת"ס, אך ברמב"ם משמע שהפטור מצד עצם היות הדירה של קודש.

594 יש שהסבירו גם את שיטת רש"י במסקנת הסוגיה כשיטת הרמב"ם, שהפטור של בית כנסת הוא משום שאינו בית דירה. שיטה זו דחוקה, שהרי רש"י לא הזכיר נימוק זה בדבריו. מכל-מקום, נראה שאף לשיטה זו, בית כנסת של כרכים פטור משום שאין לו בעלים מבוררים, ובבית כנסת של כרכים ישנם שני טעמים לפוטרו ממזוזה.

595 הלכות מזוזה סימן טו.

596 יו"ד רפו.

לחזן בית הכנסת. יש שביארו⁵⁹⁷ שהחילוק בין בתי הכנסת תלוי במציאות, והשאלה היא רק מהו אופי המגורים שיש בבתי הכנסת⁵⁹⁸, ומתוך שכתבו כי שיטת רש"י נדחתה לגמרי מהלכה, ואין לצרפה אפילו במקרה ספק, וממילא ממון שאין לו בעלים מסוים חייב במזוזה ובשאר מצוות.

אולם נראה שאין בכך בכדי לדחות את שיטת רש"י, כי הרי כדבריו כתבו גם התוספות⁵⁹⁹, תוספות הרא"ש והריטב"א, ותמוה לומר ששיטתם לא הוזכרה כלל בהלכה. לכן נראה להסביר, שהראשונים הנ"ל מסכימים לדעת רש"י, וטעמם הוא שלבתי כנסת של כפרים יש בעלים (- בני העיר), ורק מטעם שאינו בית דירה יכול להיפטר ממזוזה, ולכן די בדירת אורחים לחייבו במזוזה. אבל לבית כנסת של כרכים אין בעלים מוגדרים, וחייב מזוזה יכול לחול עליו רק כאשר גר בו החזן, משום שמגוריו נחשבים כשכירות גמורה, וממילא מתחייב החזן במזוזה כשוכר. אם נסביר בצורה זו, הרי שלדעת הרי"ף, רש"י, תוס', רא"ש וטור ממון שאין לו בעלים מוגדרים פטור ממזוזה. לפיכך נראה, שבכל מקרה ספק אפשר לצרף את שיטת רש"י, לפטור ממזוזה כל רכוש ציבורי שאין לו בעלים מוגדרים כבית כנסת של כרכים⁶⁰⁰.

חייב מזוזה בבית המקדש

הרמב"ם כתב⁶⁰¹ שהמקדש היה חייב במזוזה, לולא היותו בית קודש, אע"פ שהוא בית

597 דבר אברהם סימן לו. גם השרידי אש חלק ב סימן פ, והשאלת דוד יו"ד ח, כתבו שאין ההלכה כרש"י, אך לדבריהם אף רש"י כתב את דבריו רק בהו"א בגמרא.

598 לדברי הנימוק"י יסוד החילוק בין בתי הכנסת הוא שקדושת בית כנסת של כרכים גמורה ולכן אין בו מגורים, ואילו בית כנסת של כפרים, אין מקדישים אותו הקדש גמור, וממילא יש בו גם דירון. וכך נראה גם מדברי הרמב"ם.

599 יומא יב, א.

600 חשוב לציין שדברי השו"ע מורים כדעת הרמב"ם, שהרי לא הזכיר כלל בתי כנסת של כפרים וכרכים, רק כתב שבית כנסת חייב במזוזה אם יש בו דירה לשום אדם. וראה ערוה"ש יו"ד רפו, ח.

601 הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ו, הלכה ו, ע"פ הברייתא ביומא יא, ב.

ציבורי לאומי⁶⁰². נראה מדבריו, שיש מקור לחיוב מצוות מזוזה ברכוש המדינה⁶⁰³.

מנגד, ניתן לטעון שישנו צד בחיוב המקדש במזוזה שאינו קיים במדינה, משום שיש שהסבירו שלכל אחד מישראל יש חלק ממשי במקדש (או משום שנותן מחצית השקל ולכן הוא נחשב כשותף במקדש⁶⁰⁴, או משום שלכל אחד ישנה זכות במקדש לכפרה ולתפילה, וזכות זו כמוה כשכירות בקרקע המחייבת מזוזה מדאורייתא⁶⁰⁵), ובשל כך הייתה סברא לחייב את המקדש במזוזה. אולם ברור שאין לחילי זה"ל זכות מעין זו ברכוש הצבא, וממילא לשיטות אלו אין ללמוד מהמקדש על חיוב מזוזה בצבא.

יתירה מזו, אע"פ שלשיטת הרמב"ם כל שטח המקדש היה חייב במזוזה לולי היה הוא בית קודש, ישנם ראשונים החולקים על הבנה זו⁶⁰⁶. לשיטתם הסברא לחייב את המקדש במזוזה נאמרה על לשכת פרהדרין בלבד, ואף אותה פטרה התורה מטעם 'בית קודש'. ממילא יש לבאר כי רק משום שיש לכהן הגדול חלק ממשי בלשכה זו (כפי שיובא להלן) יש צורך ללמוד מפסוק פטור ממזוזה ללשכה זו, וסברא זו נדחתה בשל לימוד מהמילה "ביתך" (ומה שחייבה המשנה בפירוש את לשכת פרהדרין במזוזה, הסבירו שזוהי מחלוקת תנאים). לשיטה זו יוצא שהמקדש בכללו פטור ממזוזה מטעם שאין לו בעלים מוגדר⁶⁰⁷, ולכן לא ניתן ללמוד מהמקדש על חיוב מזוזה במבנים ציבוריים.

602 בשו"ת שרידי אש חלק ב סימן פ כתב כי אף רש"י יודה שממון כל ישראל חייב במצוות מזוזה (וכעין זה בדברי יציב חו"מ סימן פב) כי בלא זה אמאי בעינן קרא למעט את שאר המקדש ממזוזה. יש לדחות את ראייתו ע"פ הסבר הריטב"א יומא יא, ב כי הברייתא באה לפטור את לשכת פרהדרין ממזוזה וחולקת על הברייתא המחייבת לשכת פרהדרין במזוזה. לעומת זאת, הראיה מהרמב"ם מוכרחת כי הרמב"ם מחייב את לשכת פרהדרין במזוזה, וממילא הפטור שלמדנו בחובת מזוזה נאמר על המקדש כולו, כלומר יש סברה לחייב את כל המקדש במזוזה.

603 וכך כתבו הגר"ד ליאור דבר חברון ג, סימן קעט; הגר"י אריאל באהלה של תורה יו"ד סימן מו.

604 שו"ת דברי יציב חו"מ סימן פב; שו"ת שרידי אש חלק ב סימן פ.

605 שו"ת הרי בשמים תניינא סימן ריט.

606 ריטב"א יומא יא, ב.

607 אולם, אף אם לשיטה זו המקדש פטור ממזוזה מסברה בלבד, אין להוכיח מכאן בדווקא כי מבני ציבור פטורים ממזוזה, משום שניתן לבאר שהבעלים על המקדש הוא ההקדש עצמו ולא הציבור, ורק משום כך נפטרה הצבא.

טעם ומקור אחר לחייב את הצבא במזוזה נובע מהשוואת שימוש חיילי צה"ל במתקני הצבא לשימוש כהן גדול בלשכת פרהדרין, וכפי שהכהן הגדול חייב במזוזה⁶⁰⁸, כך יהיה חייב הצבא במזוזה.

האחרונים נחלקו במהות החיוב של הכהן הגדול במזוזה במקדש: לפי דעת השאלת דוד⁶⁰⁹ חיוב המזוזה בלשכת פרהדרין מוטל על הציבור (או על הכהן כנציג הציבור), שהרי הכהן אינו בעלים על המקדש. אך לפי דעת הגבורות ארי⁶¹⁰ והנצי"ב⁶¹¹ הואיל וכל כהן גדול היה בונה את לשכת פרהדרין בעצמו, ממילא התחייב הוא במזוזה בתורת בעלים. נמצא כי לפי סברת השאלת דוד יש להוכיח מחובת מזוזה בלשכת פרהדרין על חובת מזוזה במתקני צה"ל כחובה ציבורית.

סיכום

עסקנו בביאור הסוגיות שיש להן זיקה לחובה ציבורית במצוות מזוזה, ולמדנו מסוגיות אלו שלרוב השיטות אף הצבא כגוף ציבורי חייב במזוזה (מבלי להיכנס לשאלה על מי מוטלת חובה זו), אולם ישנן שיטות הפוטרות את הצבא ממזוזה, ושיטות אלו לא נדחו לגמרי מהלכה.

כעת ננסה ללמוד מסברא האם הצבא יתחייב במזוזה משום שעניינה של המצווה מורה על כך שהיא תתקיים גם בציבור.

הסיבות לחיוב מזוזה בצבא משום גדרי המצווה

חובת הצבא במזוזה מטעם שנחשב כמשתמש במבניו

כתבו הראשונים, שמהתורה חייב אדם במזוזה רק בביתו, ולמדו זאת מהמילה

608 יומא י, א; רמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ו הלכה ו.

609 יו"ד ח.

610 יומא י, א.

611 העמק שאלה שאילתא קמה, ס"ק יג.

"ביתך"⁶¹². ממילא ניתן ללמוד שהחובה הבסיסית במצוות מזוזה מוטלת על אדם המשתמש בביתו. כאשר אנו דנים על הצבא, ניתן לומר שעיקרון יסוד זה נשמר אף במציאות הצבאית, שהרי חיילי צה"ל הם בעצם מהווים את 'הצבא', והצבא משתמש במבנים השייכים לו, וממילא מגורי החיילים בצה"ל הם מגורי הצבא עצמו בביתו⁶¹³. כמו כן, הואיל והמשתמשים במבני הצבא הם החיילים, הם נחשבים לחלק מן הצבא, הרי שמציאות של חייל בצבא היא מציאות של מגורים קבועים ברשות בצבא, ורק הסדר הניהולי משבץ כל חייל במקום אחר⁶¹⁴. לפי סברה זו, נראה לומר שחובת המזוזה בצבא היא מן התורה, שהרי החיילים (לפחות כל עוד שהם פועלים מטעם הצבא) הם חלק מהגוף הצבאי, אף שאינם מוגדרים כבעלים של הצבא, ובמציאות זו מתקיים העיקרון של "ביתך" שהבאנו לעיל בהקשרו הציבורי⁶¹⁵.

נראה שיש להביא סיוע לסברא זו, שהרי מבואר בגמרא⁶¹⁶ ש"של בית מונבז המלך" היו קובעים מזוזה זמנית בפתחי פונדקים בהם התגוררו באקראי בהיותם הולכים בדבר המלך, וכפי הנראה מדובר בחיילי צבאו של מונבז, ומבארת הגמרא, שעשו

612 הראשונים גם דנו מה נחשב ביתו של אדם לעניין זה (האם זהו קניין ממוני, או שימוש בדירה וכו'). לא נעסוק בשאלה זו, שכן אין היא נוגעת לעיקרון שבשלו הבאנו הלכה זו. בענף הבא נעסוק בשאלה זו ביתר פירוט.

613 אם כנים אנו בדברינו, הרי שנפתור בכך בעיה נוספת. כפי שנראה להלן ישנו פקפוק שהמבנים השייכים לצבא יתחייבו במזוזה, שהרי החיילים שם הם רק בגדר אורחים. סוגיה זו תידון במקומה (בפרק הבא), אולם כאן רק נעיר שאם אנו מחשיבים את הצבא כמי שמשמש ברכושו הוא, הרי ברור שאין בזה גדר של אורח, אלא של בעלים גמורים.

614 מעין סברה זו נאמרה בימינו לעניין 'עירוב תבשילין' לגבי תלמידי ישיבות. יש אומרים שאורח חייב לזכות בחלק מעירוב התבשילין של המארח כדי להתיר לו לבשל משבת לחג, אך לגבי בחורי ישיבות ניתן לומר שהואיל ורכוש הישיבה מיועד עבורם, ממילא יתפוס עבורם העירוב אף אם לא יקנו להם בו חלק ממשי (חוטו שני, פרק כא, ס"ק ז, הערה ח). כמו כן, נרות שבת שנקנו עבור תלמידי הישיבה הרי הם כאילו יש לכל אחד בהם חלק אף שלא קנאם בפועל (שבות יצחק, פרק יד).

615 דברים אלו הם סברה בלבד, שהרי מציאות זו היא מציאות מחודשת שלא נידונה בפוסקים. אולם מצאנו סוגיה קרובה שנידונה בימינו, והיא היכולת של נציגי משרד החקלאות להפריש תרומה מיבול שהמדינה רוכשת מחקלאים. בסוגיה זו, יש שכתבו (ישועות משה סימן ד; שבט הלוי חלק ה סימן קעב) שנציגי השלטון דינם כבעלים של ממש ולא רק כשליחים של הציבור כולו, ומסתבר לומר שסברתם דומה למה שביארנו למעלה.

זאת 'זכר למזוזה' כי מדינא דירתם היא ארעית בלבד. המהר"ם⁶¹⁷ באר כי באופן עקרוני, הקביעות של איש צבא מכח המלך יש בה כדי לחייב במזוזה, ורק כאשר המגורים עצמם הינם ארעיים – נפטרים חיילי המלך מחובה זו. אך אפשר לדחות ראייה זו, ולומר שחייב זה הוא מדרבנן בלבד גם אם היו החיילים קבועים בביתם, כפי ששוכר בית חייב במזוזה רק מדרבנן (כדלהלן), משום שאין לדון את חיילי מונבז כבעלי הבית בו הם שוהים.

הצורך בשמירת הבית כטעם לחיוב מזוזה בצה"ל

בחז"ל מבואר שיש בקביעת המזוזה בפתח הבית כדי לשמור על יושביו מן המזיקין⁶¹⁸.

הפוסקים נחלקו האם צורך זה של שמירה הוא סיבה למצוות מזוזה, וממילא יכול ללמד על סוג המגורים בהם חייבה תורה לקבוע מזוזה, או שהוא רק טעם נוסף למצווה זו, אך אין בו כדי לקבוע את סוגי המבנים החייבים בה. מחלוקת הלכתית זו הובאה בשני מקומות, בנוגע לשוכר בית ובנוגע לבית המשותף ליהודי ולנכרי.

בנוגע ל'שוכר' בית לתקופה של שלושים יום ומעלה נפסק שהוא חייב במזוזה. הראשונים נחלקו, האם חיובו מדרבנן בלבד או מן התורה⁶¹⁹. בשיטת רש"י כתבו אחרונים⁶²⁰ שחובת המזוזה בשוכר היא מן התורה, שהרי השוכר זקוק לשמירה במקום מגוריו⁶²¹. לעומת זאת, תוספות וראשונים רבים נקטו כי חובת שוכר במזוזה היא מדרבנן, וכך הכריעו האחרונים לדינא⁶²². בשו"ת רעק"א⁶²³ באר כי

617 בבא בתרא ג, קח.

618 ירושלמי פאה פרק א, הלכה א; ירושלמי סוף מגילה; בבלי ע"ז יא, א; רש"י מנחות לב, ב. וראה כס"מ הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ו.

619 בשו"ת הרי בשמים תניינא סימן ריט, כתב ששוכר לזמן קצוב חייב מהתורה לכלי עלמא, דאם לא כן בארץ ישראל בזמן שהיובל נוהג לא משכחת חיוב מזוזה אלא בחד בר חד עד יהושע בן נון (ומעין סברה זו כתב בשאילת דוד יו"ד סימן ח. וראה בספר עיר הקודש והמקדש שהאריך בזה).

620 אגרות משה יו"ד סימן ב; משנה הלכות חלק ז סימן קצה, בביאור רש"י פסחים ד, א.

621 וכן מפורש בריטב"א שבת קלא, ב; בתוספות מנחות מד, א.

622 עיין בפרק הבא, שם הארכנו בביאור הסוגיה ושיטות הראשונים והפוסקים שנאמרו בה.

623 סימן סו.

לשיטה זו אין הצורך בשמירה מהווה טעם לחיוב במזוזה, וממילא חיוב השוכר מדרבנן אינו תלוי כלל בצורך בשמירת הבית, אלא בטעם אחר, והוא שהבית נראה כשלו⁶²⁴. לעומת זאת, השי"ך⁶²⁵ הסביר שחובת השוכר במזוזה מדרבנן היא מטעם שזוהי דירתו, וניתן לומר שכוונתו, היא שהואיל וכעת השוכר גר בדירה – צריך הוא שמירה, ולכן חכמים חייבוהו במזוזה.

עוד נחלקו הראשונים האם בית משותף ליהודי וגוי חייב במזוזה, או שמיעטה אותו תורה מכלל "ביתך" (ולא בית גוי)⁶²⁶. רעק"א ביאר שהמחייבים מזוזה במקרה זה, סוברים שהיות והבית טעון שמירה בשביל הישראל שגר בו, ממילא אין התורה ממעטת בית זה ממזוזה. רעק"א דייק זאת מדברי הרשב"א (וכדבריו מפורש גם ברשב"א חולין קלה, א). רעק"א הוסיף וכתב שהפוטרים בית משותף ממזוזה יסברו שאין הצורך בשמירה מהווה גדר מגדרי החיוב במצווה. נמצא שלדעתו המחלוקת האם חובת שוכר במזוזה מן התורה והמחלוקת האם בית משותף לישראל וגוי חייב במזוזה תלויות זו בזו, שהרי שתיהן תלויות במחלוקת האם שמירת המזוזה על הבית מהווה מגדירה את סוגי הבתים החייבים במזוזה.

מראשונים רבים ניתן להראות שלא כדברי רעק"א, משום שהם פסקו בשתי מחלוקות אלו בצורה שונה. יש שביארו שאף שהצורך במזוזה הוא מגדרי השמירה, מ"מ בית משותף לישראל וגוי פטור ממזוזה⁶²⁷, ויש שביארו כי אף אם בית משותף לישראל וגוי חייב במזוזה, אין זה מפני הצורך בשמירה אלא מטעם שמצוות שהם חובת הגוף אין התורה פוטרת בהם שותפות גוי⁶²⁸. יתירה מזו, הרשב"א שסובר שבית המשותף לישראל וגוי חייב במזוזה משום שאותו הישראל הדר בבית זקוק

624 הסברה 'נראית כשלו' מובאת בחולין קיא, ב, כטעם לחיוב תלית שאולה בציצית לאחר ל' יום. בשו"ת מהר"ם חלק ג, סימן קח, ובתוס' רא"ש חולין קלה, א, כתבו כי זהו גם הטעם של חיוב שוכר במזוזה.

625 יו"ד רפו, ס"ק כח.

626 ראה בסימן א בספר זה, אות ג, ובהערות שם.

627 שו"ת בנימין זאב סימן קצו – שותפות דגוי לאו בר חיוב מזוזה הוא דלא הקפידה התורה בריבוי ימיהם דגויים (בח' רעק"א יו"ד רפו, ציין לבנימין זאב זה, אך בתשובתו לא הזכירה).

628 תוס' רא"ש חולין קלה, א.

לשמירה, כתב⁶²⁹, ששוכר חייב מדרבנן בלבד משום שאין הבית שלו, ומוכח שאין תלות בין דין שוכר לבין דין שותפות גוי, אף אם נאמר שהצורך בשמירה הוא מגדרי החיוב במצווה⁶³⁰. ממילא, ניתן לדחות את סברת רעק"א גם לגבי חיוב שוכר מדרבנן, ולהסביר שחכמים חייבו שוכר במזוזה משום שגם הוא צריך שמירה, וכן משמעות דברי הש"ך⁶³¹.

סיכום

בחלק הראשון של פרק זה, עסקנו בבירור המקורות השונים בש"ס ובראשונים שדנו במצוות מזוזה בהקשרה הציבורי. הדיון התחלק לשאלה האם ישנה חובה ציבורית במצוות מזוזה, ובמקרים בהם ישנה חובה כזו, האם ניתן ללמוד מהגוף הציבורי הנידון לחיוב הצבא במצווה זו. מדיון בסוגיות הדעת נוטה לחייב את הצבא במזוזה, ונראה שרוב הפוסקים יסכימו לקביעה זו. אולם לשיטת רש"י מבנים ציבוריים פטורים ממזוזה, ונראה ששיטתו לא נדחתה לגמרי מהלכה, ולכן במקרים בהם יש בלאו הכי ספק האם יש לקבוע מזוזה, ניתן לצרף את שיטתו כדי להקל דבר.

בחלק השני של הפרק, עסקנו בשאלה האם ניתן לחייב את הצבא מתוך פירטי הדינים של מצווה זו. הטעם הראשון שהעלנו לחיוב הצבא הוא, שכפי שכל אדם

629 שבת קלא, ב.

630 כן תמה על רעק"א בשדי חמד מ, כלל קיב, באריכות. יש להעיר, כי חילוק זה בין שוכר לבין שותפות עכו"ם אינו מיישב עדיין את סתירת דברי הריטב"א בעניין זה בין חידושיו בשבת קלא, ב, וקידושין לט, ב, לבין חידושיו בבבא מציעא קב, א.

631 לכאורה, יש בדברים אלו קושיה לסוברים שהצבא חייב במזוזה מטעם זה, שהרי יסוד זה עומד בסתירה לדברי הראשונים שלא תלו את גדרי הבית חייב במזוזה בצורך לשמירה. כשהצענו את הדברים בפני הגר"א וייס שליט"א, טען הוא, שאף אם נאמר ששותפות עכו"ם פטורה ממזוזה (למרות שיש צורך בשמירה), אין זאת אלא מפני שתנאי המצווה לא הושלמו, וכפי שבית הקטן מד' על ד' אמות פטור, אף שהדר בו צריך שמירה. לטענתו, גדר זה של שמירה יכול ללמדנו מהו האופי של הבתים החייבים במזוזה, אבל לא את הגדרים עצמם של הבית. כשיעצא לשיטה זו, ראוי לציין, כי לעיתים מצינו שהגדרת 'ביתך' תלויה לפי הבנת עניין המצווה. ולכן בית האוצרות - חייב במזוזה כי הוא בכלל 'ביתך', אולם לעניין איסור 'לא תביא תועבה אל ביתך' כתבו הראשונים (ע"ז כא, א) שאין איסור זה נוהג בבית האוצרות משום שהעיקר הוא בית מגורים.

משתמש בביתו כך הצבא משתמש במבניו. הטעם השני לחיוב הצבא נעוץ בעובדה שמצאנו פוסקים רבים שלמדו הלכות מסוימות במצוות מזוזה, מכך שטעמה של המזוזה הוא לשמירה. אם נלך בדרכם, נוכל להכריע בוודאות שאף הצבא יתחייב במזוזה, שהרי ברור שהחיילים זקוקים לשמירה כמו כל אדם אחר.

פרק ד'

חובת החיילים במזוזה כדיירים המשתמשים במבנה

הקדמה

עד כה עסקנו בשאלה האם הצבא כגוף מערכתי חייב בקביעת מזוזה. אלא שבלי קשר לדיון זה, יש לדון האם גם קיימת חובה על כל חייל וחייל לקבוע מזוזה באותם המקומות בהם הוא משתמש⁶³². הטעם לחיוב זה הוא, שאף שאין החייל מתגורר במבנים השייכים לו, מכל מקום ייתכן שעצם מגוריו במבנה מחייבים אותו בקביעת מזוזה.

חיוב שוכר במזוזה

נאמר בתורה "וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך". מהלשון "ביתך" דקדקו רבים מהראשונים שמהתורה נוהגת חובת מזוזה רק בבית הנמצא בבעלותו הפרטית של האדם שגר בו⁶³³. מתוך דין זה ביארו הראשונים את דין הגמרא⁶³⁴ שהדר בבית הפקר פטור ממזוזה, והסבירו שטעם הפטור הוא משום שהבית לא שייך לאדם

632 לדברי ה'דבר אברהם' שהובא לעיל התשובה לשאלה זו ברורה, שכן הוא דן את חיילי הצבא כשותפים, וממילא כל אחד ואחד מהם מתחייב במזוזה, כפי שמתחייב בביתו.

633 רשב"א שבת קלא, ב; תוספות מנחות מד, א בהסבר השני; רא"ש הלכות מזוזה סימן טו.
634 שבת קלא, ב.

שגר בו.

אולם תוספות הרי"ד חולק על כך, וסובר שבכדי להתחייב במזוזה, אין צורך שלמתגורר תהיה בעלות על בית, והדר בבית הפקר פטור ממזוזה רק מטעם שדירתו היא כאורח בבית חברו, ומגוריו הינם מגורים ארעיים (וחובת קביעת מזוזה היא רק על מגורי קבע). כדבריו כתבו גם התוספות⁶³⁵ שאין כוונת התורה בלשון 'ביתך' לבית ממש, אלא רק למקום מגורים.

בגמרא מבואר⁶³⁶ שהשוכר דירה לשלושים יום חייב במזוזה, ונחלקו הראשונים במהות חיוב זה. לדעת רוב הראשונים חובתו של השוכר במזוזה היא מדרבנן בלבד, שהרי השכירות אינה קניין בגוף הבית⁶³⁷, אולם יש ראשונים הסבורים שחובת השוכר במזוזה היא מן התורה⁶³⁸. בהסבר שיטתם נאמרו שני אופנים: יש שביארו כי שכירות קונה במקצת, וממילא ניתן להחשיב את הבית כשייך לשוכר⁶³⁹, ואחרים ביארו שכדי להתחייב במזוזה אין צורך בקניין ממוני בבית, אלא רק במגורים קבועים בו⁶⁴⁰. בשו"ת הרי בשמים⁶⁴¹ כתב שאף מי שיש לו זכות שימוש מהותית במבנה דינו כשוכר וחייב מן התורה, אף שאין לו קניין בגוף הבית. להלכה, שוכר חייב במזוזה מדרבנן בלבד⁶⁴².

האחרונים נחלקו בשאלה מדוע חייבו חכמים את השוכר במזוזה. יש אומרים מפני שהבית נראה כשלו⁶⁴³, ויש אומרים מפני שזוהי דירתו – כלומר זהו מקום מגוריו

635 מנחות מד, א.

636 מנחות מד, א.

637 רשב"א וסיעתו – שבת קלא, ב; תוס' מנחות מד, א בהסברם השני.

638 רש"י פסחים ד, א.

639 ריטב"א שבת קלא, ב. וע"ש שבאר מדוע השוכר בית חייב במזוזה מן התורה, ואילו השואל טלית פטור מן התורה מציצית.

640 כפי שהסברנו בדעת תוס' רי"ד לעיל. כך באר גם בגבורות ארי יומא י, א, וכן האריך לבאר בספר נתיבות הקודש מנחות לד, א. אך עיין בשו"ת אבני נזר יו"ד סימן שפ, שם ביאר בסגנון שונה את שיטת תו' רי"ד.

641 תניינא סימן ריט.

642 אבני נזר יו"ד שפ; שאילת דוד יו"ד סימן ח. ובאריכות בשדי חמד מ, כלל קיב (ה4).

643 נימוק", הלכות מזוזה; שו"ת מהר"ם ב"ב, ג, קח; רא"ש חולין ח, כו. וראה שו"ת רעק"א סו.

בפועל⁶⁴⁴, ונראה שכונתם לומר שכל בית ישראל טעון שמירה, והואיל והמזוזה שומרת על הבית, חייבוהו חכמים לקובעה, כדלעיל.

חוב במזוזה משום מגורי קבע

לאחר שלמדנו שחכמים חייבו את השוכר במזוזה, יש לעיין, האם תקנה זו היא מטעם קניין השכירות בגוף הבית, או מטעם שמגוריו שם קבועים אף אם אין לו כל קניין בבית⁶⁴⁵. בשאלה זו דנו ונחלקו האחרונים, באותם המקרים בהם ההבדל בין הטעמים יכול ליצור הבדל בהלכה: האם הדר בקביעות בבית הפקר חייב במזוזה⁶⁴⁶ האם אשת איש הדרה עם בעלה בביתו חייבת במזוזה⁶⁴⁷ האם חולה המאושפז בבית חולים חייב במזוזה⁶⁴⁸ האם שוכרי דירות נופש לתקופה ארוכה חייבים במזוזה כאשר ניתן להעבירם ממקום למקום⁶⁴⁹.

המהר"ם⁶⁵⁰ התייחס בתשובתו לאדם הגר בבית הפקר, וז"ל: "הדר בחנם בבית חייב,

644 ש"ך יו"ד רפו.

645 אפשר שספק זה תלוי בשאלה מדוע חייבו חכמים 'שוכר' במזוזה, אך אין הדברים מוכרחים, ודו"ק.
646 בשו"ת מנחת יצחק חלק ב סימן פג, ובשו"ת משנה הלכות חלק ד סימן קלה, דקדוק מלשון הרמב"ן והרשב"א שבת קלא, ב, שהדר בבית של הפקר בקביעות חייב במזוזה מדרבנן, ולדבריהם אין צריך קניין בבית לחייב במזוזה (וכן משמעות לשון הריטב"א בבא מציעא קא, ב. וראה גם בדברי המהר"ם בבא בתרא להלן). מיהו, דקדוק זה בלשון הראשונים אינו מוכרח, וראה בספר 'ציצית - הלכה פסוקה' עמ' רנט, שיש מהאחרונים שדקדקו מהרשב"א אחרת.

647 בספר נחלת צבי יו"ד רצא סעיף ב, הסתפק האם אשת איש הדרה בבית בעלה חייבת במזוזה מדרבנן כי אין זה ביתה אף שהיא דרה שם. ובערוה"ש יו"ד רפט, ד, משמע כי האישה עצמה חייבת.

648 שו"ת אבני נזר יו"ד שפ, כתב כי כל חולה בבית חולים פטור ממזוזה, אף כאשר משלם הוא שכר על הטיפוּל, כי אינו שוכר בגוף הבית ואין הבית נראה כשלו, וכ"כ בספר נשמת אברהם בסימן רפו בשם הגרש"א, שאף המאושפז בקביעות במחלקה סיעודית פטור ממזוזה כי רשות בידי הנהלת ביה"ח להעבירו לחדר אחר. בשו"ת מנחת יצחק חלק ב סימן פג, תמה על האבני נזר מדברי החיד"א שכתב (חיים שאל חלק ב סו"ס כב) שהדר במחנה הסגר (-לאזאריטו) פטור ממזוזה מטעם שזו דירת ארעי, ולא פטרו מטעם שאין הבית שלו. לענ"ד ההוא אמינא לחייב מחנה הסגר במזוזה היא מטעם שלו הייתה דירה זו קבועה הרי היא כשכירות והחזקה בגוף הבית, שכן המתגורר שם עושה במבנה שימוש של דירה, ואילו השימוש בבית חולים אינו מבטא כלל החזקה בגוף הבית.

649 בשו"ת מהרש"ג חלק ב סימן קכב, כתב כי המשלמים על מגורים בכפר נופש פטורים ממזוזה כי זכותם היא למגורים בלבד ולא שכירות המבנה עצמו, לעומת שוכר שקונה זכות בגוף הבית ולא רק רשות להשתמש בו (אף אם זכות זו מוגבלת בתנאים שונים, כגון: לא לעשות שינויים במבנה הבית, וכדומה).

650 בבא בתרא חלק ג, סימן קח.

דמזוזה חובת הדר היא, ונהי נמי דמדאורייתא לא מיחייב אלא [בשלון], דכתיב ביתך ולא של אחרים, מכל מקום מדרבנן משלושים יום ואילך חייב שוכר בחוצה לארץ דמיחזי כשלו. והא לך לשון ר"ת: שאלת על אחד הדר בעלייתו בלא שכר⁶⁵¹ אם חייב במזוזה. האמת שהוא חייב, שהרי לא אמר רב משרשיא מזוזה חובת השוכר אלא מזוזה חובת הדר היא, לא שנא בחנם ולא שנא בשכר. ועוד שהרי בית מונבז המלך היו תולין בפונדקותיהן, ופשיטא שהמלך פורץ גדר לעשות לו דרך ובחנם היו דרים, ואם דר בחנם פטור, למה להן [לקבוע מזוזה], הא אפילו בקביעות לא היו חייבין. אלא ודאי כל הדר חייב לא שנא בחנם לא שנא בשכר, דבביאה תליא מלתא".

נראה, שכוונתו של המהר"ם היא, שאין צורך בקניין בבית כדי לחייבו במזוזה, אלא די במגורים קבועים בו, ואם היו מגורי אנשי צבאו של מונבז קבועים בביתם – היו חייבים במזוזה, למרות שלא היה להם קניין בגוף הבית (שהרי מגוריהם בבית היו ללא קניין בגוף הבית).

להלכה נראה שהמתגורר בקביעות בדירה חייב במזוזה מדרבנן, אף אם אין לו שום קניין בדירה זו. אולם במקרה שמגוריו הם רק כאירוח אצל אחרים, ולא כאדם הדר בבית מגורים מכח עצמו – פטור ממזוזה לגמרי. אבל אדם הדר בביתו הפרטי – חייב במזוזה מן התורה, ואף אם שוהה בביתו רק זמן קצר בכל שנה ועיקר מגוריו הוא במקום אחר⁶⁵² (ואף שמבואר בפוסקים⁶⁵³ שדירת ארעי של אדם פטורה

651 נראה כי הכוונה לאדם המארח אחר בביתו בקביעות.

652 גבורת ארי יומא י, א; ערוך השולחן י"ד רפו, יח; מהרש"ם חלק ו סימן קטז; חזו"א נגעים ט, ח; דבר אברהם סימן לז; משנה הלכות ד, קלד. לעומת זאת, השאלת דוד י"ד ח, מפקפק בזה, והמנחת יצחק ב, פב, נוטה לפטור בזה.

653 הרמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ו, הלכה א, כתב שמתנאי החיוב במזוזה שיהיה הבית עשוי לדירת קבע, ואילו סוכת יוצרים פטורה ממזוזה, אך זהו כאשר המבנה אינו מתאים לדירת קבע (שתי סוכות של יוצרים – סוכה ח, ב) או שהוא בנוי באופי שניכר ששימושו הוא זמני וארעי [האחרונים דנו, האם ארעיית המבנה תלויה באופי השימוש בו או בהיות המבנה בנוי באופן רופף, ראה פסקי עוזיאל בשאלות הזמן סימן ל, והלכה כסדרה 'אוהל' בנספח].

זאת בשונה מהדין במנחות מד, א, ש"הדר בפונדקי עד ל' יום פטור ממזוזה", שאינו פטור מגדרי הבית החייב במזוזה, אלא מדיני האדם החייב במזוזה.

ממזוזה, פטור זה נאמר רק כאשר אופי המגורים עצמם אינו מתאים למגורי קבע, ולא כאשר רצון האדם להשתמש בבית זה רק בדרך ארעי).

עיקר דברינו שבדירה פרטית חייב אדם במזוזה, אף אם משתמש בה דרך ארעי, ואילו בבית שאינו שלו חייב במזוזה רק כשדר שם בקביעות, מתבארת היטב בדברי החזו"א, וזה לשונו:

"עניין דירה הוא מה שהאדם מתייחד בבית זה, ואין בני אדם שוטפין עליו במקום זה, והלכך כל שתשימו ארעי, אם הוא בעלים בבית הזה ויכול לעכב על אחרים מיקרו אחרים אורחים עמו, ומקרי אצלו דירה, אבל אם כל בני העיר שווים עימו לאו דירה הוא. ומיהו חזן הכנסת הדר בבית הכנסת כיוון שיש לו דירה קבועה ודאי דירה הוא". הרי שמבואר בדבריו, כי דיור ארעי של היחיד בבית ציבורי פוטר את ממזוזה (לעומת דיור קבוע במקום כזה שמחייבו), אך ארעיות של היחיד בביתו שלו – מחייבתו⁶⁵⁴.

ישנם כמה מאפיינים המבדילים בין אדם השוהה בדירה בגדר אורח, לבין המתגורר בה בסגנון של מגורים קבועים. מאפיין אחד הוא שהמתארח טפל לאדם שגר באופן קבוע בבית. מאפיין שני הוא, העדר אחריותו של האורח על הבית עצמו, ולכן אין באחריותו של האורח לתקן תקלות בבית, לעומת דיירים קבועים המטפלים בתקלות שוטפות. מאפיין שלישי הוא הסמכות להחליט על אופי השימוש בבית: האם להכניס אדם או ציוד נוסף לבית, סמכות העתקת אורחים ממקום למקום⁶⁵⁵, ועוד. על פי המתבאר לעיל נדון אודות חובתם של חיילי הצבא בקביעת מזוזה במבני הצבא.

654 החזון איש כתב זאת כהסבר לכך שבית כנסת פטור ממזוזה אף שבני העיר מתפללים בו, ואילו כאשר ישנו חזן בבית הכנסת חייב במזוזה. לפי הגדרת החזון איש נמצא שבית כנסת שדרים בו אורחים פטור ממזוזה כי הן לבני העיר והן לאורחים שימוש זה מהווה שימוש ארעי. נראה כי דבריו אינם לשיטת הרי"ף הרמב"ם והרא"ש שהבאנו לעיל, שכתבו כי בית כנסת שיש בו אורחים פטור ממזוזה. אע"פ כן נראה שסברת החזו"א עצמה, שבבית שאין האדם בעלים גמור עליו, מגורים קבועים בלבד באופן המונע מאחרים שימוש בבית, מחייבים במזוזה – מוסכמת לדינא.

655 שו"ת חיים שאל חלק ב סו"ס כב; שו"ת מהרש"ג חלק ב סימן קכב.

חובת החיילים בקביעת מזוזה בחדרם

לחיילי צה"ל אין שום בעלות ממשית בנכסי הצבא, וממילא אינם כבעלים על המבנים או כשוכרים את הבתים עצמם. כמו כן רבים מהמאפיינים של מגורי קבע שהזכרנו לעיל, אינם מתקיימים אצל חיילי צה"ל: האחריות על הבית אינה בידם, אין בכוחם למנוע שיכון של אחרים בחדרם, והמערכת רשאית להעבירם ממקום למקום. לפיכך, פסקו רבים⁶⁵⁶ שאין חובה פרטית לחיילי צה"ל לקבוע מזוזה בחדרם, וחובה זו חלה רק על הצבא ככלל (כפי שלמדנו לעיל). עוד יש לצדד לפטור חיילים ממזוזה בחדרם, משום שלא שייך כלל לומר שמקום מגוריו של החייל נראה כביתו, כי גלוי לכל שחייל מתגורר וסמוך בלבד אצל הצבא⁶⁵⁷. אך יש לפקפק בסברה זו, משום שלאחר שחז"ל חייבו את הגר בבית שכור במזוזה, ניתן לומר שלא חילקו בין סוגי מגורים שונים⁶⁵⁸. למעשה, הואיל וחייב זה הוא מדרבנן בלבד, נראה שיש להקל בכך⁶⁵⁹.

חובת משרתי קבע בקביעת מזוזה בחדר המוקצה לרשותם

ביארנו כי חייל בחדרו אינו נחשב לדייר קבוע אלא לאורח, אך יש לדון האם סברה זו שייכת גם באיש קבע (נגד או קצין) קבוע ביחידה, ובפרט במפקד יחידה, שלהם חדרים קבועים הידועים כחדרים ה'שייכים להם'.

המציאות בצבא היא שישנם חיילים (בעיקר מפקדים ונגדים בכירים של היחידה) שלא מקובל להעבירם מחדרם באופן תדיר, ונדיר שיעשו זאת מיידית בלא להמתין

656 באהלה של תורה יו"ד מו; דבר חברון ג, סימן קעט; הגר"נ רבינוביץ, מובא בספר הלכה כסדרה - אוהל; הגר"א נבנצל שליט"א.

657 וכו"כ באבני נזר יו"ד שפ, כי חולה קבוע בב"ח פטור כי אינו נראה כשלו. כזכור, היה זה אחד מההסברים מדוע חייבו חכמים במזוזה את השוכר בית.

658 כך משמע מתשובת מהר"ם דלעיל שאף הגר בקביעות בחדר בבית אחרים חייב במזוזה.

659 יש מקום לומר שאף שחייל הוא ארעי ביחס למקום מגוריו הפרטיים, יש לחייבו במזוזה כי הימצאותו בצבא עצמו היא קבועה. אך למעשה, הואיל וחייב זה הוא מדרבנן בלבד, כי אין הבתים שייכים לחיילים עצמם, נראה שיש להקל ולא לחוש לסברה זו.

שלושים יום. ממילא ניתן להחשיב חדרים אלו כדירתם לשלושים יום (לכל הפחות). כמו כן, לא מקובל כלל, לשכן בחדרים אלו חיילים אחרים או ציוד אחר שלא מדעת החייל העושה שימוש בחדר זה, ועל כן אינו נחשב בגדר אורח, אלא כמתגורר בקביעות. ואמנם יש הטוענים שניתן להזעיק יחידה לאירועים שונים, אולם כמעט בכל המקרים אין בכך בכדי לבטל את קביעותם במקומם⁶⁶⁰ (ולא גרע דירתו של איש קבע מדידת חזן בבית הכנסת החייב במזוזה כי שם ביתו).

לפיכך בחדרים המוקצים לחיילים הקבועים ביחידה, אשר נעשה בהם שימוש המחייב במזוזה, מסתבר שקיימת חובת קביעת מזוזה על הנמצא שם בקביעות (ובלא קשר לחובה הכללית של הצבא במזוזה, כפי שהסקנו לעיל)⁶⁶¹.

660 יתירה מכך, ברור שצריך להגביל סברה זו, שהרי גם את אזרחי המדינה ניתן לגייס בשעת חירום, ואף להפקיע את בעלותם על נכסיהם, ומכל מקום ברור שהם נחשבים לקבועים בביתם. ואכן כתב הריטב"א קידושין לט, א, כי בחו"ל, הבעלים על הבתים הם השלטונות, ולמרות זאת הדרים שם חייבים במזוזה מן התורה, מטעם שמגורי ישראל במקומות אלו קבועים. נראה לומר שבמקרים אלו אין לילך אחר האפשרויות התיאורטיות שיש בידי המדינה, אלא אחר ההתנהלות המעשית. ממילא יש לבדוק האם האופי של מגורי החייל הוא אופי של מגורי קבע או לא. למעשה יש לבדוק עד כמה מעשי שיעבירו חייל זה לחדר אחר בלא התראה מראש, עד כמה מעשי הדבר שישכנו בחדרו חיילים או חפצים שלא מדעתו, וכמה סמכות יש לו בהחלטות השונות הקשורות לסידור החדר.

661 היו שחלקו על פסיקה זו. לדבריהם מהות המגורים בצבא היא רק זמנית למשימות הצבא כפי צרכי הצבא ואין בה קביעות מגורים כלל. ספק זה תלוי בביאור דברי רש"י במנחות לב, ב. בגמרא שם מבואר שחיילי מונבו המלך קבעו מזוזה בפונדקים בהם שהו, אף שהיו פטורים ממצווה זו. וז"ל רש"י: "פונדק - היינו בית שלנין בו עוברי דרכים בדרך, ואין חייבים במזוזה דלאו דירת קבע הוא, כדתניא לקמן ב'התכלת', הדר בפונדקי בארץ ישראל כל שלשים יום פטור מן המזוזה ושל בית מונבו המלך כשהיו מהלכים בדרך נושאים מזוזות עימם ותולין אותן בפונדק במקל עד הבקר, זכר למזוזה לפי שלא היו דרין לעולם דירת קבע אלא הולך היה מעיר לעיר במלכותו". מבואר כי חיילי מונבו לא גרו מעולם שלוששים יום במקום אחד, ולכן היו פטורים ממצווה. הרי שקביעות ליותר משלושים יום מחייבת במזוזה (ולשיטת רש"י נראה כי החיוב הוא מהתורה, כשיטתו בפסחים ד, א, ששוכר חייב במזוזה מן התורה). לפי זה אנשי קבע הקבועים ביחידה ובחדרם, יתחייבו בקביעת מזוזה. אך ניתן לבאר בגמרא שדירתו של חייל היא ארעיית משום שהוא נמצא במקום רק במסגרת תפקידו, והרי הוא כגור בפונדק. לפי זה אף אנשי קבע הקבועים בחדרם יפטרו ממצווה.

לשאלת קביעות מפקדי היחידות בצה"ל ביחס לחיילים ישנן השלכות נוספות, ובהם מקובל ברבנות הצבאית לומר כי מפקדי היחידות קבועים במקומם, ושאר חיילי הבסיס טפלים להם וסמוכים עליהם: לעניין נר חנוכה ונר שבת, פסקנו שבהדלקת מפקד היחידה או שליחיו יוצאים כל חיילי היחידה, משום שאינם נחשבים לחבורת אכסנאים הנמצאים זה ליד זה (שכל אחד מהם חייב בהדלקה). כמו כן, לעניין עירובי חצרות פסקנו (הלכה כסדרה חלק ד, פרק ט, סעיף י, הערה 32) שמפקד היחידה קבוע ביחידה וחיילי היחידה סמוכים על שולחנו, ולכן פטורים בסיסי צה"ל מעירוב חצרות, ואין לדון את החיילים

סיכום

מתוך הדיון על חיובו של שוכר בית במזוזה, הסקנו שהלכה זו נכונה גם לגבי אדם המתגורר באופן קבוע בבית שאינו שייך לו, וממילא יתחייב במזוזה מדרבנן. ממילא יש לבדוק האם אופי המגורים של חיילים במבני הצבא הוא מגורי עראי או קבע.

מתוך עיסוק במאפיינים השונים של מגורי קבע ועראי, העלנו שרוב חיילי הצבא משתמשים במבני הצבא בגדר של מגורי עראי, שכן חדרים אלו אינם נחשבים 'שלהם' וניתן להעביר אותם משם, או לשכן איתם חיילים אחרים בכל רגע נתון ואף בלא ידיעתם. אולם ישנם חיילים (בדרך-כלל קצינים ונגדים), שקביעותם במבני היחידה ברורה יותר, ולכן במקרים בהם החדר בהם שוהים (או עובדים) נחשב 'שלהם', עד כדי שלא סביר שיתבצעו בו החלטות ניהוליות ללא ידיעתם מראש - נראה שיש לחייבם במזוזה מדרבנן, כדין שוכר.

מסקנה

מתקני צה"ל חייבים במזוזה, וחובה זו מוטלת על הצבא כגוף. ואף שיש שהורו לקבוע בצה"ל מזוזה בלא ברכה (משום הספקות שהעלנו לעיל), נראה שיש לברך על קביעת המזוזה, ובוודאי שלמברך יש על מי לסמוך⁶², ובפרט במגורי אנשי הקבע הקבועים ביחידה שאין מקובל להעבירם ממקומם תקופות ארוכות.

חיילי הצבא מצד עצמם פטורים ממזוזה ואינם חייבים להביא מזוזה מביתם אם נפלה המזוזה שקבעה הרבנות הצבאית. אולם קצינים ונגדים שמשתמשים בחדרם בצורה כזו שברור שיש להם קביעות במבנה, חייבים במזוזה אף מצד עצמם, ובמקרה שהצבא לא קבע מזוזה במבנים אלו חייבים הם בקביעת מזוזה מדרבנן.

אמנם, היות ויש סברות לפטור את הצבא מקביעת מזוזה במבניו, נראה שבמקומות

הנמצאים בבסיס כדיירים ארעיים בלא בעה"ב החייבים בעירובי חצרות. אמנם בכל המקרים הללו צירפנו סברות נוספות לעיקרון זה, אבל לא בכדי לגרוע מעיקר הדין.

62 בבחינת 'מעשה רב', ראוי לציין כי בשנת תש"ח עם פינוי 'מחנה שנלך' מהבריטים והעברתו לידי ההגנה, קבע שם הרצ"ה קוק זצ"ל מזוזה בברכה.

שבהם ישנם ספקות מצד גדרי הדין האם ישנה חובת מזוזה, ניתן לצרף ספק זה, ולסמוך על המקלים כדי לפטור את המבנה ממזוזה.